MONTESQUIEU

ROMALILARIN YÜCELİK VE ÇÖKÜŞÜNÜN NEDENLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN: BERNA GÜNEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 4406

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımdan ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüsüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüpanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemiyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz ciltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüpanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamıyacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Âli Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

MONTESQUIEU
ROMALILARIN YÜCELİK VE
ÇÖKÜŞÜNÜN NEDENLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

ÖZGÜN ADI
CONSIDÉRATIONS SUR LES CAUSES
DE LA GRANDEUR DES ROMAINS ET DE LEUR DÉCADENCE (1748)

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
BERNA GÜNEN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2017
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
MUSTAFA AYDIN

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

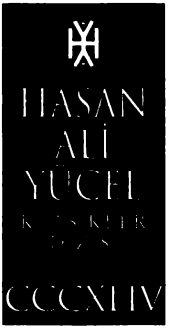
1. BASIM, ŞUBAT 2019, İSTANBUL

ISBN 978-605-295-720-2 (CİLTLİ)
ISBN 978-605-295-721-9 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
DERYA MÜCELLİT SANAYİ VE TİCARET LİMİTED ŞİRKETİ
MALTEPE MAH. LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/80-81 TOPKAPI
ZEYTİNBURNU İSTANBUL
Tel: (0212) 501 02 72 - (0212) 501 35 91
Sertifika No: 40514

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

MONTESQUIEU

ROMALILARIN YÜCELİK VE ÇÖKÜŞÜNÜN NEDENLERİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
BERNA GÜNEN

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

I Roma'nın Kuruluşu ve Savaşları 1

II Romalılarda Savaş Sanatı Üzerine 9

III Romalıların Topraklarını Nasıl Genişletebildiği 15

IV Galyalılar - Pirus - Kartaca ile Roma
Arasındaki Paralellik - Hannibal'in Savaşları 19

V Kartaca'nın Çökertilmesinden Sonra Yunanistan,
Makedonya, Suriye ve Mısır'ın Durumu 29

VI Romalıların Tüm Halklara
Boyun Eğdirmek İçin İzlediği Tutum 39

VII Mithridates'in Romalılara Nasıl Direnebildiği 51

VIII Şehirde Daima Mevcut Olan Hizipleşmeler 55

IX Roma'nın Çökmesinin İki Sebebi 63

X Romalıların Yozlaşması Üzerine 69

XI Sulla, Pompeius ve Caesar 73

XII Caesar'ın Ölümünden Sonra Roma'nın Durumu 85

XIII Augustus 91

XIV Tiberius 99

XV Gaius Caligula'dan Antoninus'a İmparatorlar 105

XVI Antoninus'tan Probus'a Kadar
İmparatorluğun Durumu 115

XVII Devletteki Değişim 127

XVIII Romalılar Tarafından Benimsenen
Yeni Prensipler 135

XIX Attila'nın Büyüklüğü - Barbarların
Yerleşmesinin Sebebi - Önce Batı Roma İmparatorluğu'nun
Yıkılmasının Nedenleri 141

XX Justinianus'un Fetihleri - Justinianus'un Yönetimi 149

XXI Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki Kargaşalar 159

XXII Doğu Roma İmparatorluğu'nun Güçsüzlüğü 165

XXIII Doğu Roma İmparatorluğu'nun Uzun Zaman
Ayakta Kalmasının Sebebi - Yıkılışı 177

I

Roma'nın Kuruluşu ve Savaşları

Roma şehrini kuruluş zamanında, bugün gördüğümüz şehirler gibi değil de, ganimeti, sürü hayvanlarını ve savaş meydanından gelen meyveleri toplamak için inşa edilmiş Kırım şehirleri gibi[1] düşünmek gerekir. Nitekim Roma'daki belli başlı yerlerin eski isimleri hep bu kullanımla bağlantılıdır.

O tarihte Roma'da sokak dahi yoktu, tabii hepsi Roma'ya çıkan yolların devamına sokak denirse. Evler düzensizce sıralanmıştı ve hepsi pek küçüktü. Zira sürekli tarlada veya şehir meydanında olan erkekler evde hemen hemen hiç durmuyordu.

Ancak Roma'nın yüceliği kısa sürede kamu binalarında ortaya çıkmıştır. Roma'nın gücüne dair en yüce fikri esinlemiş ve bugün de bunu yapmaya devam eden eserler krallar zamanında inşa edilmiştir.[2] Ebedî şehrin inşası daha o zaman başlamıştır.

---

1 Eserin kaleme alındığı tarihte Kırım Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı. (ç.n.)

2 Bkz. Halikarnassoslu Dionysios'un Tarquinius'un inşa ettirdiği kanalizasyon sistemi karşısında gösterdiği şaşkınlık (*Rhōmaikē Arkhaiología*, III). Bu şaşkınlık bugün de devam etmektedir. (Aksi belirtilmedikçe, dipnotlar yazara aittir - e.n.)

Romulus ve halefleri yurttaş, kadın veya toprak sahibi olmak için komşularıyla neredeyse sürekli savaş halindeydi. Şehre yendikleri halklardan elde ettikleri ganimetle dönerlerdi. Bu ganimetler buğday demetleri ve hayvan sürüleri idi. Bunlar şehirde büyük sevince neden oluyordu. Daha sonraları bu şehrin ulaşacağı azametin ana nedeni olan zafer geçitlerinin menşei işte budur.

Roma, Lakedaimonların soyundan gelen ve onlar gibi sert ve savaşkan bir halk olan Sabinlerle kurduğu birlik sayesinde gücünü hayli artırmıştır. Romulus o zamana kadar kullandığı küçük Argos kalkanı yerine, Sabinlerin geniş kalkanını benimsemiştir.[3] Ayrıca Romalıları dünyanın hâkimi kılan en önemli unsurun, bütün halklarla savaştıktan sonra daha iyi bir usul buldukları anda kendi usullerinden vazgeçmeleri olduğunun da altı çizilmelidir.

O sıralarda İtalya'daki cumhuriyetlerde, belli bir kralla yapılan antlaşmanın, o kralın halefi için bağlayıcı olmadığına inanılıyordu. Bu inanış söz konusu cumhuriyetler açısından bir çeşit milletlerarası hukuktu.[4] Böylece bir Roma kralının boyun eğdirdiği herkes, bir başka kralın hâkimiyetine geçince özgür olduğunu iddia ediyor ve savaşlar daima başka savaşlar doğuruyordu.

Numa'nın uzun ve barışçıl saltanatı, Roma'yı içinde bulunduğu vasatlıkta tutmaya çok uygundu. Şayet Roma o sıralar daha geniş topraklara ve daha büyük bir güce sahip olsaydı, kaderi muhtemelen sonsuza dek tayin edilmiş olurdu.

Roma'nın yaşadığı refahın nedenlerinden biri, kralların hepsinin de yüce şahsiyetler olmasıydı. Tarihçelerde başka hiçbir yerde böyle devlet adamlarından ve böyle kumandanlardan oluşan kesintisiz bir silsile görülmemiştir.

Toplumların doğuşunda kurumları yaratan cumhuriyetlerin liderleridir. Sonra da bu kurumlar cumhuriyetlerin liderlerini yetiştirir.

---

3 Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Romulus.*

4 Bu, Roma kralları tarihi boyunca göze çarpmaktadır.

Tarquinius tacı ne *senatus* ne de halk tarafından seçilerek almıştır.[5] Tarquinius, kalıtsallaşan iktidarı mutlak hale getirmiştir. Bu iki devrimi kısa sürede üçüncüsü takip etmiştir.

Tarquinius'un oğlu Sextus Lucretia'ya tecavüz ederek neredeyse bütün tiranların, hükmettikleri şehirlerden kovulmalarına sebep olan bir şey yapmıştır. Zira böyle bir eylem karşısında kendi esaretini iyice hisseden halk derhal aşırı bir karara varmıştır.

Bir halk, kendisinden yeni vergiler talep edilmesine rahatlıkla tahammül edebilir. Kendisinden istenen paranın halkın menfaati için kullanılıp kullanılmayacağını bilmez. Ancak halka hakaret edildiğinde sadece kendi talihsizliğini düşünür ve buna olabilecek her türlü kötülük olasılığını da ekler.

Yine de Lucretia'nın ölümünün, yaklaşan devrim için bir fırsat olduğu da doğrudur. Zira gururlu, girişimci, gözüpek ve duvarların arasına sıkışmış bir halkın boyunduruktan kurtulması veya âdetlerini yumuşatması kaçınılmazdır.

Şu iki şeyden biri olmak zorundaydı: Roma ya yönetimini değiştirecekti ya da küçük ve fakir bir krallık olarak kalacaktı.

Çağdaş tarih bize o sırada Roma'da olanlara benzer bir örnek sunmaktadır ve bu hayli çarpıcı bir durumdur, zira insanlar her devirde aynı tutkulara sahip olduğuna göre, büyük değişimlere yol açan vesileler farklı olsa da sebepler daima aynı olmuştur.

Soyluların itibarını düşürmek için avamın gücünü artıran İngiltere Kralı VII. Henry gibi, ondan çok önce hüküm sürmüş olan Servius Tullius da *senatus*u alçaltmak için halkın ayrıcalıklarını genişletmişti.[6] Fakat derhal daha gözüpekleşen halk, her iki krallığı da devirmiştir.

---

5 *Senatus*, kralı seçen bir ara dönem memuru atıyordu. Bu seçimin halk tarafından teyit edilmesi gerekiyordu. Bkz. Halikarnassoslu Dionysios, *Rhōmaikē Arkhaiologia*, II, III, IV. Lucius Tarquinius Superbus, MÖ 535-510 tarihleri arasında hüküm sürmüş son Roma kralı. (ç.n.)

6 Bkz. Zonaras ve Halikarnassoslu Dionysios, *Rhōmaikē Arkhaiologia*, IV.

Tarquinius'un portresi pek de övgü dolu çizilmemiştir. Zorbalık aleyhine konuşan hiçbir hatip, onun adını anmadan geçmemiştir. Ancak başına gelen felaketten ziyade tutumu –yenik halklara merhametli muamele etmesi, askerlere gösterdiği cömertlik, tacını korumak için onca kişiyi kendine bağlama konusunda sergilediği maharet, yaptırdığı kamu binaları, savaştaki cesareti, başına gelen felaketler karşısındaki sebatı, krallığa da mülke de sahip olmadığı bir zamanda Roma halkına karşı açtığı veya açtırdığı yirmi yıl süren savaş, sürekli ortaya koyduğu beceriklilik– Tarquinius'un hor görülecek bir adam olmadığını göstermektedir.

Sonraki kuşakların biçtiği yerler, tıpkı diğerleri gibi kaderin cilvesine tabidir. Baskın hale gelen bir tarafın ezdiği veya kendisinden sonra devam eden bir önyargıyı yok etmeye çalışan tüm prenslerin şanının vay haline!

Kralları kovan Roma her yıl *consul* seçmeye başladı. Bu, Roma'yı o yüksek güç mertebesine taşıyan etmenlerden biri olmuştur. Prenslerin hayatları boyunca hırslı dönemleri olur, bunları başka tutkular, hatta aylaklık takip eder. Buna karşılık her yıl değişen ve yeni memuriyetler elde etmek için halihazırdaki memuriyetleriyle ün salmaya çalışan liderlere sahip bir cumhuriyette, hırsın kaybedecek bir dakikası bile yoktu. Bu liderler *senatus*u halka yeni savaşlar önermeye teşvik etmiş ve ona her gün yeni düşmanlar göstermiştir.

Söz konusu kurum zaten savaşa meyilliydi. Zira halkın bitmek bilmez şikâyetlerinden ve taleplerinden yorulan *senatus*, bu yolla halkın dikkatini endişelerinden başka yere çekip onu dışarıda meşgul etmeye çalışıyordu.[7]

Savaş halkın hemen hemen her zaman hoşuna gidiyordu, zira ganimetin bilgece dağıtımı sayesinde savaşı halk için faydalı hale getirmenin yolu bulunmuştu.

---

7 Zaten *senatus*un nüfuzu şehirle ilgili meselelerde şehir dışı meselelere kıyasla daha kısıtlıydı.

Roma ticaret yapmayan ve neredeyse hiç sanatı olmayan bir şehir olduğundan, bireylerin kendilerini zenginleştirmek için başvuracakları yegâne yol yağma idi.

Bu nedenle yağmalama usulü disiplin altına alınmıştı. Bugün Küçük Tataristan'da[8] aşağı yukarı aynı düzenin mevcut olduğu gözlenmektedir.

Ganimet ortaya konup[9] askerler arasında dağıtılıyordu. Hiçbir şey kaybolmuyordu, zira savaşa gitmeden önce her bir asker hiçbir şeyi kendine ayırmayacağına dair yemin ediyordu. Romalılar yemin tutma konusunda dünyanın en sadık halkıydı. Nitekim yemin daima Romalıların askerî disiplininin kalbi olmuştur.

Son olarak, şehirde kalan yurttaşlar da zaferin meyvelerinden yararlanabiliyordu. Mağlup halka ait toprakların bir kısmına el konuyor ve bu topraklar ikiye ayrılıyordu: Bir kısmı kamu yararına satışa çıkarılıyor, diğer kısmı cumhuriyet lehine kira ödenmesi koşuluyla fakir yurttaşlar arasında pay ediliyordu.

Zafer geçidi yapma hakkına ancak bir fetih yaparak veya bir zafer elde ederek sahip olabilen *consul*ler, savaşa aşırı bir coşkuyla girişiyorlardı. Doğrudan düşman üstüne yürünüyor ve güç hemen orada sonucu belirliyordu.

O halde Roma hiç bitmeyen bir savaş halindeydi ve hep şiddet içeriyordu. Daima savaş halindeki bir millet, yönetim prensibi bakımından ya mecburen yok olacaktı ya da kâh savaş kâh barış halinde, saldıracak ya da kendini savunacak gücü olmayan diğer bütün milletlerin üstesinden gelmek zorundaydı.

Bu sayede Romalılar savaş sanatı hakkında derin bir ilme sahip oldular. Gelip geçici savaşlarda, emsallerin çoğu kaybolup gider. Barış başka fikirler verir, savaşta yapılan hatalar, hatta gösterilen meziyetler bile unutulur.

---

8 Küçük Tataristan Rusya'nın güneyini, Kırım'dan Kafkaslara kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. (ç.n.)

9 Polybius, Kitap X.

Sürekli savaş prensibinin bir başka sonucu da, Romalıların daima kazanan taraf olarak barış yapmış olmasıdır. Nitekim bir halkla utanç verici bir barış yapıp bir başka halka saldırmanın ne anlamı olabilirdi ki?

Romalılar bu fikir doğrultusunda mağlubiyetleri nispetinde iddialı olmuşlardır. Bu yolla, muzaffer olanları dehşete düşürüyor, kendi kendilerine ise daha büyük bir yenme zorunluluğu dayatıyorlardı.

Daima olası en korkunç intikamlara açık olduklarından, dayanıklılık ve yiğitlik onlar için zorunlu hale gelmiştir. Romalılarda bu erdemler kişinin kendine, ailesine, vatanına ve insanlar arasında en kıymetli sayılan şeylere karşı duyduğu sevgiden ayırt edilemiyordu.

İtalya halkları kuşatma için gerekli teçhizatı kullanmıyordu.[10] Buna ek olarak askerlere ücret verilmediğinden, onları bir yerde uzun süre tutmak mümkün değildi. Bu nedenle, yaptıkları savaşların çok azı nihai oluyordu. Düşman karargâhını veya topraklarını yağmalamak için savaşılıyor, ardından kazanan ve kaybeden kendi şehirlerine çekiliyordu. İtalya halklarının direnmesinin, aynı zamanda Romalıların onlara boyun eğdirme konusundaki inadının altında bu yatıyordu. Romalılara onları asla yozlaştırmayan, mevcut fakirliklerinde kalmalarına izin veren zaferler kazandıran da buydu.

Şayet Romalılar komşu şehirleri hızla fethetmiş olsaydı, Pirus, Galyalılar ve Hannibal geldiğinde çökmeye başlar ve dünyadaki hemen hemen bütün devletlerin kaderini takip edip fakirlikten zenginliğe, zenginlikten yozlaşmaya son derece hızlı geçiş yaparlardı.

---

10 Halikarnassoslu Dionysios bunu kesin şekilde dile getirmiş (IX) ve tarih de bu durumu gözler önüne sermiştir. İtalya halkları kuşattıkları halklardan korunmak için sıçan yolları açmayı bilmiyor, şehirleri duvarlara merdivenler dayayarak ele geçirmeye çalışıyordu. Ephorus, bir mühendis olan Artemon'un en güçlü duvarları yıkmak için ağır araçlar icat ettiğini yazmıştır. Plutarkhos bu araçları Samos kuşatması sırasında ilk kez Perikles'in kullandığını söyler, *Paralel Hayatlar: Perikles.*

Fakat daima çaba sarf eden ve daima engellerle karşılaşan Roma, gücünü, onu yaymayı başarmaksızın hissettirmiş ve çok dar bir çember içinde, ileride dünya açısından son derece ölümcül olacak erdemlere göre hareket etmeye devam etmiştir.

İtalya'daki bütün halklar eşit derecede savaşkan değildi. Toskanalılar sahip oldukları zenginlik ve lüks yüzünden zayıflamıştı; Tarantolular, Capualılar, Campania'da ve Büyük Yunanistan'daki hemen hemen tüm şehirler aylaklık ve sefahat içinde canlılığını yitirmişti. Buna karşılık Latinler, Herniciler, Sabinler, Aequiler ve Volsklar savaşı tutkuyla seviyordu. Bu halklar Roma civarındaydı ve ona akıl almaz bir direnç göstermişlerdir. Bu halklar inat konusunda Roma'ya baskın gelmiştir.

Latin şehirleri, Latinus Silvius tarafından kurulan Alba kolonileriydi.[11] Romalılarla ortak soya sahip olmanın yanı sıra, bu şehirler aynı zamanda ortak ayinlere de sahipti. Servius Tullius[12] bu şehirleri, Roma'da iki halkın birleşme noktası görevi görecek bir tapınak inşa etmeye teşvik etmiştir. Regillus Gölü yakınlarında büyük bir muharebeyi kaybettikten sonra, bu şehirler Romalılarla ittifaka ve savaş ortaklığına zorlanmıştır.[13]

*Decemvir*ler[14] istibdadının sürdüğü kısa süre boyunca, Roma'nın büyümesinin ne dereceye kadar özgürlüğüne bağlı olduğu açıkça görülmüştür. O süre zarfında devlet âdeta kendisini harekete geçiren ruhu kaybetmiştir.[15]

O sırada şehirde sadece iki çeşit insan kalmıştı: Esarete maruz kalanlar ile şahsi menfaatleri için esareti dayatmaya

---

11 Aurelius Victor'un olduğuna inanılan *Origo gentis romanae* adlı eserde görüldüğü gibi.

12 Halikarnassoslu Dionysios, IV.

13 Bkz. Halikarnassoslu Dionysios'ta yer alan bu şehirlerle yapılmış antlaşmalardan biri.

14 Roma Cumhuriyeti'nde belli bir görevi yerine getirmek üzere atanan ve on kişiden oluşan kurulun (*decemvir*) her bir üyesine verilen ad (ç.n.)

15 *Decemvir*ler halka yazılı kanunlar verme bahanesiyle yönetimi ele geçirmişlerdir. Bkz. Halikarnassoslu Dionysios, XI.

çalışanlar. *Senator*lar yabancı bir şehirmişçesine Roma'dan çekilmişti. Komşu halklar hiçbir yerde direnişle karşılaşmıyordu.

Senatus askerlere ücret vermenin bir yolunu bulunca Veii Kuşatması başladı ve bu kuşatma on yıl sürdü. Romalıların yeni bir sanat, yeni bir savaş yöntemi uyguladığı görüldü. Kazandığı başarılar daha da parlaklaştı, zaferlerinden daha iyi istifade etti, daha büyük fetihler yaptı ve daha fazla koloni gönderdi. Kısacası Veii'nin alınması bir tür devrim olmuştur.

Ancak Romalıların işi bu zafere rağmen henüz bitmemişti. Toskanalılara, Aequilere ve Volsklara en sert darbeleri indirse de, bu durum müttefikleri olan ve onlarla aynı silahlara ve aynı disipline sahip Latinler ile Hernicilerin onları terk etmesine, Toskanalılarda birlikler kurulmasına, İtalya'daki halkların en savaşkanı olan Samnitlerin onlara karşı amansız bir savaşa girişmesine sebep olmuştur.

Askerî ücret kurumsallaştıktan sonra, *senatus* mağlup halkların topraklarını askerlere dağıtmayı bırakmış, bu halklara başka şartlar dayatmaya başlamıştır. Örneğin onları orduya belli bir süre için ücret ödemeye, buğday ve giyecek vermeye zorlamıştır.[16]

Roma'nın Galyalılar tarafından alınması gücünü hiçbir şekilde azaltmamıştır. Mağlup olmaktan ziyade dağılan ordunun neredeyse tamamı Veii'ye çekilmiş, halk komşu şehirlere kaçmıştır. Şehrin yakılması ise birkaç çoban kulübesinin yakılmasından ibaret kalmıştır.

16 Bkz. Yapılan antlaşmalar.

II

Romalılarda Savaş Sanatı Üzerine

Savaşa yazgılı olan ve ona yegâne sanat olarak bakan Romalılar, bütün ruhlarını ve düşüncelerini bu sanatı mükemmelleştirmeye adamıştır. Vegetius,[1] Romalılara "lejyon" kavramını şüphesiz bir tanrının esinlediğini söyler.

Romalılar lejyon askerlerine diğer bütün milletlerinkinden daha güçlü ve ağır saldırı ve savunma silahları vermenin şart olduğunu düşünmüştür.[2]

Ancak savaşta ağır bir birliğin yapması mümkün olmayan işler olduğundan, Romalılar lejyonun mücadeleyi başlatmak üzere öne çıkabilecek, gerektiğinde geri çekilebilecek hafif bir bölük içermesini; buna ek olarak lejyonda firarilerin peşine düşüp zaferi tamamlamak üzere süvari sınıfı, okçular ve sapancılar olmasını; lejyonun beraberinde getirdiği her türlü savaş araç gereciyle müdafaa edilmesini ve her

1 Kitap II, Bölüm II. Publius Flavius Vegetius Renatus, Geç Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış Romalı yazar. (ç.n.)

2 Romalı askerlerin kullandıkları silahlar için bkz. Polybius ve Josephus, *De bello judaico*, Kitap III. Josephus'a göre yük vurulmuş atlar ile Romalı askerler arasında çok az fark vardı. "Romalı askerler," der Cicero, "on beş günlük yiyeceklerini, kullanacakları, kendilerini güçlendirmek için gereken her şeyi yanlarında taşıyordu. Silahlarına gelince, bunlar ellerinin birer parçası gibiydi," (*Tusculum Tartışmaları*, Kitap II).

defasında,[3] Vegetius'un tabiriyle bir tür müstahkem mevki gibi siper kazmasını istemiştir.

Bu askerlerin diğer insanlarınkinden daha ağır silahlar kullanabilmeleri için, kendilerini insandan öte bir hale sokmaları gerekmiştir. Bunu, güçlerini artıran sürekli bir çalışmayla ve onlara, aslında sahip olduğumuz gücün yerinde kullanımından başka bir şey olmayan ustalığı kazandıran egzersizlerle başarmışlardır.

Bugün ordularımızın, askerlerin ölçüsüzce çalıştırılması yüzünden çok güç kaybettiğini düşünüyoruz.[4] Oysa Romalılar kendilerini muazzam bir çalışmayla muhafaza etmiştir. Bunu Romalıların çabalarının sürekli olmasına bağlıyorum. Oysa bizim askerlerimiz hep aşırı çalışmadan aşırı aylaklığa geçiş yapmaktadır. Bu ise, onları mahvetmenin en kesin yoludur.

Bu aşamada yazarların bize Romalı askerlerin eğitimiyle ilgili neler söylediklerini aktarmam gerek.[5] Onları asker yürüyüşüne, yani beş saatte yirmi, bazen yirmi dört mil[6] yol katetmeye alıştırıyorlar, bu yürüyüşler sırasında onlara altmış *libre*[7] ağırlık taşıtıyorlardı. Silahla koşabilecek ve sıçrayabilecek şekilde çalıştırıyorlardı. Askerler bu egzersizler sırasında normal silahlarının iki katı ağırlığında kılıçlar, mızraklar ve oklar kullanıyorlardı. Ve bu egzersizler sürekli idi.[8]

Askerî eğitim ordugâhla sınırlı değildi. Şehirde yurttaşların egzersiz yapmak üzere gittiği bir yer vardı (buranın adı

3 Kitap II, Bölüm XXV.

4 Özellikle toprak kazılarıyla.

5 Bkz. Vegetius, Kitap I. Afrikalı Scipio'nun Yeni Kartaca alındıktan sonra askerlere yaptırdığı egzersizler için bkz. Titus Livius, Kitap XXVI. Marius yaşına rağmen her gün Campus Martius'a giderdi. Pompeius elli sekiz yaşındayken tepeden tırnağa silah kuşanıp gençlerle dövüşmeye gider, ata biner, atını dörtnala sürer, mızrak atardı (Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Marius ve Pompeius*).

6 Latince *mile*, Eski Roma'da bin adıma tekabül eden bir uzunluk ölçüsü. (ç.n.)

7 Yarım kilograma tekabül eden eski bir ağırlık ölçüsü. (ç.n.)

8 Vegetius, Kitap I.

Campus Martius[9] idi). İdmandan sonra yüzmeye alışmak, üstlerindeki tozu ve teri temizlemek için yurttaşlar kendilerini Tiber Nehri'ne atıyordu.[10]

Bizler bugün vücut egzersizleriyle ilgili doğru bir düşünceye sahip değiliz. Kendini bu egzersizlere fazla kaptıran bir erkeği, bu egzersizlerin sırf eğlence amacı gütmesinden dolayı hakir görüyoruz. Oysa eskilerde dansa varıncaya dek her şey askerlik sanatının birer parçasıydı.

Hatta aramızda, savaş silahlarımızın kullanımına fazla özen gösteren biri gülünç hale gelmiştir, zira teke tek dövüş âdeti ortaya çıktığından beri eskrime kavgacıların veya ödleklerin ilmi olarak bakılmaktadır.

Homeros'u genelde kahramanlarının fiziksel gücünü, ustalığını veya atikliğini övdüğü için eleştirenler, Pompeius'u "kendi yaşındaki erkekler kadar koşabildiği, sıçrayabildiği ve ağırlık taşıyabildiği" için öven Sallustius'u hayli gülünç bulacaklardır.[11]

Romalılar ne zaman kendilerini tehlikede hissetse veya bazı kayıpları telafi etmek istese, askerî disiplini pekiştirmek onlarda sabit bir uygulama olmuştur. Kendileri kadar savaşa alışık Latinlerle mi savaşacaklar? Manlius[12] komuta gücünü artırmaya özen göstermiş ve emirlere karşı gelerek galibiyet kazanan oğlunu öldürtmüştür. Numantia'da mağlup mu oldular? Scipio Aemilianus onları yumuşatan her şeyi derhal ellerinden almıştır.[13] Roma lejyonları Numidya'da boyunduruk altına mı girdi? Metellus[14] onların eski prensip-

9 Latince "Mars'ın Meydanı" (Savaş Tanrısı Mars'a istinaden). (ç.n.)

10 Vegetius, Kitap I.

11 *Cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat.* Vegetius tarafından aktarılan Sallustius'tan kalma parça, Kitap I, Bölüm IX. Gaius Sallustius Crispus, MÖ 86-34 tarihleri arasında yaşamış Romalı tarihçi. (ç.n.)

12 Titus Manlius Torquatus, MÖ 347'de *consul*. (ç.n.)

13 Ordunun bütün yük hayvanlarını satmış ve bütün askerlere otuz gün boyunca buğday ve kazık taşıtmıştır (Florus, *Epitomae*, Kitap LVII). Scipio Aemilianus, MÖ 185-129 tarihleri arasında yaşamış Romalı general, devlet adamı. (ç.n.)

14 Quintus Caecilius Metellus Numidicus, MÖ 109'da *consul*. (ç.n.)

lerine dönmelerini sağlar sağlamaz bu utancı temizlemiştir. Marius,[15] Cimbri ve Tötonları yenmek için işe ırmak yataklarını değiştirmekle başlamıştır. Sulla, Mithridates'e karşı savaşmaktan korkan askerlerini o kadar sıkı çalıştırmıştır ki, askerler çektikleri cefanın son bulması için ondan kendilerini savaşa yollamasını talep etmişlerdir.[16]

Publius Nasica hiç gerekmediği halde onlara bir donanma inşa ettirmiştir. Nitekim Romalılar düşmandan çok aylaklıktan korkmuştur.

Aulus Gellius,[17] Romalılarda herhangi bir kabahat işlemiş askerlerin kanını akıtma âdetinin nedenlerini anlamamıştır. Asıl maksat, bir askerin temel niteliği güç olduğuna göre, onu zayıflatmaktan ziyade alçaltmaktı.

Böyle dayanıklı hale getirilen erkekler genelde sağlıklıydı. Eski yazarların eserlerinde, onca farklı iklimde savaşmış Roma ordularının hastalıktan kırıldığına hiç şahit olmayız. Oysa bugün bir sefer sırasında hiç çarpışmadan tabir caizse eriyip giden ordulara neredeyse hep rastlanmaktadır.

Bizde firarlara sık sık rastlanır, zira askerler her milletin en aşağı tabakasına mensuptur ve bu noktada hiçbir millet bir diğerinden avantajlı değildir. Romalılarda ise firarlara nadiren rastlanırdı. Bu kadar gururlu, kibirli, başkalarına hükmettiğinden emin bir halka mensup askerler, kendilerini birer Romalı olmaktan çıkaracak kadar alçalmayı akıllarından dahi geçiremezlerdi.

Romalıların orduları kalabalık olmadığından, geçim sağlamak kolaydı. Komutanları onları daha iyi tanıyabiliyor, hataları ve disiplin ihlallerini daha kolay tespit edebiliyorlardı.

---

15 Gaius Marius, MÖ 157-86 tarihleri arasında yaşamış Romalı general, *consul*. (ç.n.)

16 Frontinus, *Strategemata*, Kitap I, Bölüm XI. Lucius Cornelius Sulla, MÖ 139-78 tarihleri arasında yaşamış Romalı general, devlet adamı, diktatör. (ç.n.)

17 Kitap X, Bölüm VIII. Aulus Gellius, takriben 125-180 tarihleri arasında yaşamış Latin yazar, dilbilgisi uzmanı. (ç.n.)

Yaptıkları egzersizlerden aldıkları güç, inşa etmiş oldukları harikulade yollar onları uzun ve hızlı yürüyüşler yapabilecek hale getiriyordu.[18] Beklenmedik anlarda ortaya çıkmaları insanların kanını donduruyordu. Bilhassa kötü bir sonuçtan sonra, düşmanlarının zaferin etkisiyle rehavete kapıldığı anlarda boy gösteriyorlardı.

Bugünkü muharebelerimizde birey salt kalabalığın gücüne bel bağlamaktadır. Oysa düşmanlarından daha sağlam ve daha savaşkan olan Romalıların her biri, daima kendine bel bağlardı. Romalı asker doğal olarak cesarete, yani kendi gücünün bilincinde olma meziyetine sahipti.

Romalıların birlikleri daima en disiplinli birlikler olduğundan, en talihsiz muharebede dahi bir yerlerde tekrar bir araya gelmemeleri veya düşman saflarında karmaşa çıkmaması güçtü. Nitekim tarihçelerde Roma birliklerinin sürekli olarak düşmanların sayısı veya şevki nedeniyle başta yenilse de sonuçta daima zafere ulaştığı görülür.

Romalıların dikkat ettiği ana unsur, düşmanlarının hangi konuda kendilerinden üstün olabileceğini tespit etmek ve kendi açıklarını derhal telafi etmekti. Romalılar, Etrüsklerden aldıkları gladyatör gösterileri sayesinde kan ve açık yara görmeye alışmıştı.[19]

Galyalıların keskin kılıçları,[20] Pirus'un filleri onları ancak bir kez şaşırtmıştır. Süvari sınıfının güçsüzlüğünü,[21] önce coşkuya gem vurmaması için atların dizginlerini devre dışı bırakarak, ardından hafif piyadeler katarak telafi etmişlerdir.

---

18 Bilhassa bkz. Hasdrubal'in mağlup edilmesi ve Viriathus'a karşı gösterdikleri çaba.

19 Athenaeus'un alıntıladığı (Kitap IV) Damascuslu Nikolaos'tan kalma parça, Kitap X. Askerler orduya katılmadan önce, onlar için gladyatör gösterisi düzenlenirdi. Julius Capitolinus, *Vitae Maximi et Balbini.*

20 Romalılar mızraklarını uzattıklarında Galya kılıçlarının darbelerini karşıladıkları gibi onları köreltiyorlardı da.

21 Yine de Roma süvarisi İtalya'daki küçük halklarınkinden daha iyiydi. Bu sınıf önde gelen yurttaşlardan oluşturuluyor, atların bakımını halk karşılıyordu. Süvariler attan indiğinde ise, dönemin en ürkütücü piyadelerine dönüşüyor, çoğu kez zaferi onlar belirliyordu.

İspanyol kılıcıyla tanıştıkları anda kendi kılıçlarından vazgeçmişlerdir.[22] Gemi kılavuzlarının ilmini, Polybius'un[23] tasvir ettiği bir icatla bertaraf etmişlerdir. Özetle, Josephus'un dediği gibi,[24] savaş Romalılar için bir tefekkür, barış ise bir egzersiz olmuştur.

Şayet herhangi bir millet tabiatı veya prensipleri itibarıyla belli bir avantaja sahipse, Romalılar derhal bu özelliği benimsemiştir. Numidya atlarına, Girit okçularına, Balear sapancılarına ve Rodos gemilerine sahip olmak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Kısacası hiçbir millet savaşa Romalılar kadar ihtiyatla hazırlanmamış ve onlar kadar yüreklice savaşmamıştır.

22 Bunlar hafif silahlı, lejyondaki en atik delikanlılardı. En ufak işarette atlarının terkisine atlıyor veya yayan savaşıyorlardı (Valerius Maximus, Kitap II; Titus Livius, Kitap XXVI).

23 Takriben MÖ 200-118 tarihleri arasında yaşamış Yunan devlet adamı, tarihçi. (ç.n.)

24 *De bello judaico*, Kitap III, Bölüm VI. Flavius Josephus, 37-100 tarihleri arasında yaşamış Yahudi tarihçi. (ç.n.)

III

Romalıların Topraklarını Nasıl Genişletebildiği

Avrupa halkları o zamanlar aşağı yukarı aynı maharetlere, aynı silahlara, aynı disipline ve aynı savaş yöntemine sahip olduğundan, Romalıların mucizevi talihi bize akıl almaz görünür. Kaldı ki bütün devletler arasında kuvvet bakımından öyle bir orantısızlık mevcuttur ki, bir devletin Tanrı'nın kendisini yerleştirdiği aşağı konumdan kendi gücüyle çıkabilmesi mümkün değildir.

Bu husus bizi düşünmeye sevk etmektedir. Aksi takdirde olayları anlamadan gözlemler, durumlar arasındaki farklılıkların bilincine varamadan, eski tarihçelerde sözü edilen insanların bizden farklı bir soydan geldiğine inanırdık.

Tekrarlanan tecrübeler, Avrupa'da bir milyon uyruğa sahip bir prensin kendi kendini yok etmeden on bin askerden fazlasını besleyemediğini göstermiştir. Bu nedenle sadece büyük milletler orduya sahiptir.

Eski cumhuriyetlerde durum böyle değildi. Zira askerlerin halkın geri kalanına oranı bugün bire yüz ise, o çağlarda kolaylıkla bire sekiz olabiliyordu.

Eski cumhuriyetlerin kurucuları toprakları eşit dağıtmıştır. Bu da güçlü bir halk, yani iyi düzenlenmiş bir toplum

yaratmıştır. Bu durum aynı zamanda her biri vatan savunmasında eşit ve muazzam bir menfaate sahip bireylerden oluşan, iyi silahlanmış bir toplum da yaratmıştır.

Kanunlara katı bir şekilde riayet edilmediğinde, olaylar aşağı yukarı bugün bizde olanlarla aynı hesaba geliyordu. Birkaç bireyin açgözlülüğü, başkalarının savurganlığı arazilerin az sayıda kişide toplanmasına neden oluyor ve zenginlerle fakirlerin karşılıklı ihtiyaçlarını gidermek üzere sanat dalları ortaya çıkıyordu. Bu da ortada ne yurttaş ne de asker bırakıyordu. Zira bundan önce askerlerin geçimine ayrılmış olan araziler, yeni sahiplerin lüks araçları olan köleler ile sanatkârların kullanımına veriliyordu. Nitekim düzensizliğine rağmen ayakta kalması gereken devlet, bunlar olmadan yok olurdu. Yozlaşmadan önce devletin birincil gelirleri askerler arasında, yani çiftçiler arasında dağıtılıyordu. Cumhuriyet yozlaştığı zamansa, bu gelirler derhal bunları kölelere ve sanatkârlara dağıtan zenginlerin eline geçiyordu. Bu gelirlerin bir kısmı ancak vergi yoluyla, askerlerin bakımı için geri alınabiliyordu.

Bu tür insanlar savaşmaya uygun insanlar değildi. Korkaklardı ve şehirlerin sunduğu lüksle, çoğu zamansa kendi sanatlarıyla yozlaşmışlardı. Buna ek olarak, bu insanların vatanları olmadığından ve mesleklerini her yerde sergileyebildiklerinden, kaybedecekleri veya muhafaza edecekleri çok az şey vardı.

Roma'da kralların sürülmesinden bir süre sonra yapılan bir sayım[1] ile Phalerumlu Demetrius'un Atina'da yaptığı sayımda[2] aşağı yukarı aynı sayı çıkmıştır: Roma'da dört yüz kırk bin, Atina'da ise dört yüz otuz bir bin kişi yaşamaktaydı. Ancak Roma'daki sayım devletin güçlü olduğu,

1 Bu, Halikarnassoslu Dionysios'un IX. Kitap'ta (25) bahsettiği sayımdır ve bana göre VI. Kitap'ın sonunda aktardığı, kralların sürülmesinden on altı yıl sonra gerçekleştirilen sayımla aynıdır.

2 Ctesicles, *Athenaeus*, Kitap VI. Phalerumlu Demetrius, takriben MÖ 350-280 tarihleri arasında yaşamış Atinalı hatip, devlet adamı, filozof. (ç.n.)

Atina'daki sayım ise devletin tamamen yozlaştığı bir zamanda yapılmıştır. Ergenlik çağındaki yurttaşların Roma nüfusunun dörtte birini, Atina nüfusunun ise yirmide birinden azını oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Yani Roma'nın gücü bu farklı zamanlarda Atina'nınkine kıyasla dörtte bire yirmide bir, yani beş kat daha fazlaydı.

Kral Agis ile Kral Cleomenes, Likurgus[3] zamanında Sparta'da dokuz bin yurttaş var iken, o sırada sadece yüz kadar toprak sahibi,[4] geri kalanı cesaretten yoksun ayaktakımından ibaret yedi yüz yurttaş kaldığını görünce, bu konudaki kanunları tekrar yürürlüğe koymuşlardır[5] ve Lakedaimonia ilk günlerindeki gücüne kavuşmuş, yine tüm Yunanlara korku salan bir devlet haline gelmiştir.

Roma'nın düşük konumundan çıkmasını sağlayan şey öncelikle toprakların eşit dağılımı idi. Bu durum Roma yozlaştıktan sonra iyice hissedilmiştir.

Roma, Latinler göndermeleri gereken birlikleri göndermeyi reddedip de şehirde anında on lejyon topladığında henüz küçük bir cumhuriyetti.[6] "Oysa şimdi," der Titus Livius, "dünyanın önünde geçemediği Roma, surlarının önünde birdenbire bir düşman belirse aynını yapabilir mi? Bu bizim hiçbir şekilde büyümediğimizin, sırf bizde saplantı haline gelen lüksü ve zenginliği artırdığımızın kesin kanıtıdır."

"Söyleyin bana," demiştir Tiberius Gracchus asillere,[7] "hangisi daha değerlidir? Yurttaş mı, ebedî bir köle mi? Bir

3 Bunlar gerçekten Spartalı denen şehirli yurttaşlardı. Likurgus onlara dokuz bin parça ayırmış, ardından otuz binini diğer yurttaşlara vermiştir. Bkz. Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Likurgus*. Likurgus, MÖ 800-730 tarihleri arasında yaşamış Spartalı kanunkoyucu. (ç.n.)

4 Bkz. Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Agis ve Cleomenes*.

5 Bkz. Plutarkhos, age.

6 Titus Livius, *İlk On Kitap*, Kitap VII, Bölüm XXV. Bu olay Roma'nın alınmasından bir süre sonra, L. Furius Camillus ve Ap. Claudius Crassus'un *consul*lükleri sırasında yaşanmıştır.

7 Appianus, *De bello civili*, Kitap I, Bölüm XI. Tiberius Gracchus, MÖ 163/162-133 tarihleri arasında yaşamış Romalı komutan, politikacı, *tribun*. (ç.n.)

asker mi, yoksa savaşta işe yaramayan bir erkek mi? Diğer yurttaşlardan birkaç dönüm daha fazla toprağa sahip olmak uğruna dünyanın geri kalanını fethetme ümidinden vazgeçmek veya bize vermeyi reddettiğiniz bu toprakların düşmanlar tarafından elinizden alındığını görme tehlikesiyle karşı karşıya kalmak mı istiyorsunuz?"

IV

Galyalılar - Pirus - Kartaca ile Roma Arasındaki Paralellik - Hannibal'in Savaşları

Romalılar Galyalılarla pek çok kez savaşmıştır. Zafer aşkı, ölüme meydan okuma, mağlup etme hırsı iki halkta aynı olsa da silahlar farklıydı. Galyalıların kalkanları küçük, kılıçları kötüydü. Nitekim Galyalılar, geçtiğimiz yüzyıllarda Meksikalıların İspanyollardan gördüğü muameleyle hemen hemen aynı muameleyi görmüştür. Şaşırtıcı olan, Romalıların neredeyse her yerde ve her çağda karşılaştığı bu halkların uğradıkları felaketlerin nedenini anlamadan ve hiçbir şekilde önlemeye çalışmadan arka arkaya yok edilmelerine göz yummuş olmalarıdır.

Pirus Romalılara, onların kendisine karşı koyacakları ve kazandığı zaferlerden bir şeyler öğrenecekleri bir zamanda savaş açmıştır. Pirus Romalılara siper kazmayı, ordugâh kuracak yeri seçip düzenlemeyi öğretmiş, onları fillere alıştırmış, daha büyük savaşlara hazırlamıştır.

Pirus'un yüceliği salt kişisel özelliklerinden kaynaklanıyordu.[1] Plutarkhos bize Pirus'un Makedonya Savaşı'na gir-

1 Bkz. Dio'nun I. Kitap'ından kalma bir parça, *Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti*.

meye mecbur kaldığını, zira sahip olduğu sekiz bin piyade ile beş yüz atın bakımını sağlayamadığını söyler.[2] Kendisinden sonra bir daha adı dahi duyulmayan küçük bir devletin efendisi olan bu prens, ancak savaşarak ayakta kalabildiği için sürekli askerî girişimlerde bulunan bir maceraperestti.

Müttefiki Taranto, ataları olan Lakedaimonların prensiplerinden hayli sapmış durumdaydı.[3] Pirus Samnitlerle büyük işlere imza atabilirdi, fakat Romalılar onları neredeyse tamamen yok etmişti.

Roma'dan daha evvel zenginleşen Kartaca yine Roma'dan daha evvel yozlaşmıştı. Romalılarda kamu görevleri salt meziyete göre elde edilebilir ve kazanç olarak şeref ve daha fazla zahmete layık görülmekten başka bir şey getirmezken, Kartaca'da devletin şahıslara verebileceği her şey satılıktı ve şahıslar tarafından görülen bütün hizmetlerin bedeli devlet tarafından ödenmekteydi.

Bir cumhuriyette kamu refahına aldırış edilmemesi, o cumhuriyete, bir prensin zorbalığının bir devlete verdiği zarardan daha çok zarar verir. Özgür bir devletin avantajı, gelirlerin daha iyi idare edilmesidir. Fakat gelirler kötü idare edildiğinde bile, özgür bir devletin avantajı, kayırılan hiç kimsenin olmamasıdır. Ancak durum böyle olmadığında ve prensin dostlarıyla akrabalarını zengin etmek yerine, yönetimde payı olan herkesin dostlarıyla akrabalarını zengin etmek gerektiğinde her şey mahvolur. Bu devlette kanunlar, bir prensin kanunları ihlal etmesinden daha fazla ihlal edilir, zira prens her şekilde devletin en büyük yurttaşı olduğundan, devletin muhafazasındaki menfaati de o nispette büyük olacaktır.

Eski âdetler, belli bir fakirlik anlayışı Roma'daki servetleri hemen hemen eşit kılıyordu. Fakat Kartaca'da şahıslar krallara denk servetlere sahipti.

---

2 *Paralel Hayatlar: Pirus.*

3 Justinus, Kitap XX.

Kartaca'da hüküm süren iki hizipten biri daima barış, diğeri savaş olsun istiyordu. Öyle ki birinin tadını çıkarıp, diğerini hakkını vererek yürütmek imkânsızdı.

Roma'da savaş bütün menfaatleri derhal birleştirirken, Kartaca'da savaş menfaatleri iyice bölüyordu.[4]

Prens tarafından yönetilen devletlerde hizipleşmeler kolay yatışır, zira prensin elinde iki tarafı bir araya getirecek zorlayıcı bir güç vardır. Fakat cumhuriyetlerde hizipleşmeler daha kalıcıdır, zira hastalık genellikle onu iyileştirecek olan gücün kendisine saldırır.

Kanunlar tarafından yönetilen Roma'da, halk meselelerin *senatus* tarafından idare edilmesine müsaade ediyordu. İstismarların yönettiği Kartaca'da ise halk her şeyi kendi yapmak istiyordu.

Roma'nın fakirliği karşısında bütün refahıyla dikilen Kartaca, tam da bu bakımdan dezavantajlıydı. Nitekim altın ve gümüş tükenir ama erdem, dayanıklılık, güç ve fakirlik asla tükenmez.

Romalılar gurur nedeniyle hırslıydı, Kartacalılar ise açgözlülükten. Romalılar hükmetmek, Kartacalılar sahip olmak istiyordu. Durmadan hasılat ve masraf hesabı yapan Kartacalılar savaşı sevmeden savaşıyordu.

Kaybedilen muharebeler, nüfustaki azalış, ticaretin zayıflaması, devlet hazinesinin tükenmesi, komşu milletlerin ayaklanması Kartacalıları en sert koşullara sahip barış antlaşmalarını kabul etmeye zorlayabiliyordu. Oysa Roma iyi ve kötü duygularıyla hareket etmiyor, salt şanına göre karar veriyordu. Roma hükmetmediği müddetçe var olamayacağına inandığından, onu, kendisinin dayatmadığı

---

4 Hannibal'in ortaya çıkışı Romalılar arasındaki bütün hizipleşmeleri ortadan kaldırmıştır. Oysa Scipio'nun ortaya çıkışı Kartacalılar arasındaki hizipleşmeleri iyice körüklemiş, yönetimin arta kalan bütün gücünü elinden almıştır. Generaller, *senatus*, ileri gelenler halka karşı daha kuşkulu, halk ise daha öfkeli bir hale gelmiştir. Birinci Scipio'nun yaptığı savaşın tamamı için bkz. Appianus.

bir barışı kabul etmeye zorlayabilecek ne bir umut ne de bir korku olabilirdi.

Roma ve Lakedaimonia'da olduğu gibi, kanunlara korku veya mantık nedeniyle değil de tutku nedeniyle riayet edilen bir cumhuriyetten daha güçlüsü yoktur. Zira bu durumda tek bir hizbin sahip olabileceği bütün güç iyi yönetimden kaynaklanan bilgelikle birleşir.

Kartacalılar yabancı birlikler kullanırken, Romalılar kendi birliklerini kullanıyordu. Romalılar yenilenleri daha ileri-deki zaferlere götürecek araçlardan öte bir şey olarak görmedikleri için, boyun eğdirdikleri bütün halkları asker haline getirmiştir. Yenmekte ne kadar zorlanırlarsa, onları kendi cumhuriyetlerine katmayı o nispette uygun addetmişlerdir. Nitekim ancak yirmi dört zaferden sonra boyunduruk altına alınan Samnitlerin[5] Romalıların destek birlikleri haline geldiğini görüyoruz. İkinci Pön Savaşı'ndan bir süre sonra onlardan ve müttefiklerinden, yani Papalık Devleti ile Napoli'den daha büyük olmayan bir ülkeden, Galyalılara karşı sürecekleri yedi yüz bin piyade ile yetmiş bin at temin etmişlerdir.[6]

İkinci Pön Savaşı'nın doruk noktasında, Roma hâlâ yirmi iki ila yirmi dört lejyona sahipti. Bununla birlikte, Titus Livius'tan anlaşıldığına göre, o zamanki nüfus aşağı yukarı yüz otuz yedi bin yurttaştan ibaretti.

Kartaca saldırmak için, Roma ise kendini savunmak için fazla güç kullanmıştır. Roma, daha önce de belirtildiği üzere, kendisine saldıran Galyalılar ile Hannibal'e karşı olağanüstü sayıda asker öne sürmüş, buna karşılık en büyük krallara karşı sadece iki lejyon göndermiştir. Bu ise gücünü ebedî kılmıştır.

Kartaca'nın konumu Roma'nınkine göre daha zayıftı. Roma'nın etrafında âdeta istihkâm görevi gören otuz kolo-

5 Florus, Kitap I.

6 Bkz. Polybius. Florus'un özeti, Romalıların şehir içinde ve Latinlerin ülkesinde üç yüz bin asker topladığını aktarmaktadır.

ni mevcuttu.[7] Cannae Muharebesi'nden önce hiçbir müttefik Roma'yı terk etmemişti. Bunun nedeni Samnitler ile İtalya'daki diğer halkların Roma hâkimiyetine alışmış olmalarıydı.

Afrika'daki şehirlerin çoğu tahkim edilmediğinden, onları fethetmek için çıkagelen herkese hemen teslim oluyorlardı. Nitekim buraya ayak basan herkes, Agatokles,[8] Regulus[9] ve Scipio[10] Kartaca'yı derhal ümitsizliğe sevk etmiştir.

Birinci Scipio'nun Kartacalılara karşı verdiği mücadele boyunca Kartaca'nın başına gelenler ancak kötü bir yönetime bağlanabilir. Kartaca'nın şehirleri ve orduları açlık çekerken, Roma'da her şeye bolluk hâkimdi.[11]

Kartacalılarda yenilen ordular daha da küstahlaşıyor, kimi zaman generallerini çarmıha geriyor, kendi korkaklıkları için onları cezalandırıyorlardı. Romalılarda ise *consul* kaçan birlikleri kırıp geçiriyor ve onları düşmana karşı savaşmak üzere geri gönderiyordu.

Kartacalıların yönetimi çok sertti.[12] İspanya halklarına o kadar zulmetmiştir ki, Romalılar bu topraklara geldiğinde onlara kurtarıcı gözüyle bakılmıştır. Şayet Kartacalıların mağlup oldukları bir savaşı devam ettirmek için harcadıkları muazzam meblağ dikkate alınırsa, adaletsizliğin kötü bir yönetici olduğu ve kendi hedeflerine dahi ulaşamadığı açıkça görülecektir.

İskenderiye'nin kuruluşu Kartaca'nın ticaret hacmini hayli azaltmıştır. İlk zamanlarda batıl inanç bir şekilde yabancıların Mısır'dan kovulmasına neden olmuştu. Persler burayı

---

7 Titus Livius, Kitap XXVII.

8 Siraküzalı Agatokles, MÖ 317-289 tarihleri arasında Siraküza'nın Yunan tiranı, MÖ 304-289 tarihleri arasında Sicilya kralı. (ç.n.)

9 Marcus Atilius Regulus, Romalı devlet adamı, general, MÖ 267'de ve MÖ 256'da *consul*. (ç.n.)

10 Afrikalı Scipio, MÖ 236-183 tarihleri arasında yaşamış Romalı general, devlet adamı. (ç.n.)

11 Bkz. Appianus, *Liber Libycus*.

12 Kartacalıların suistimalleri için bkz. Polybius, bilhassa IX. Kitap'tan kalma parça, *Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti*.

fethettiğinde, tek düşünceleri yeni uyruklarını zayıflatmak olmuştu. Fakat Yunan kralların hâkimiyeti altında Mısır, dünyada yapılan ticaretin hemen hemen tamamını ele geçirmiş, dolayısıyla Kartaca'nın ticareti azalmaya başlamıştı.

Ticaret amacıyla kurulan kuvvetler kendi vasatlıklarıyla uzun süre ayakta kalabilir. Fakat yücelikleri kısa sürer. Yavaş yavaş, kimse farkına varmadan yükselirler, zira ses getiren ve güçlerini ortaya koyan hiçbir özel eylemde bulunmazlar. Ancak durum artık onu görmezden gelemeyecek hale geldiğinde, herkes bu milleti tabir caizse beklenmedik bir şekilde elde ettiği bir avantajdan mahrum etmeye çalışır.

Kartaca süvarisi Roma süvarisinden iki sebepten daha üstündü. Birincisi, Numidya ve İspanya atları İtalya atlarından daha iyiydi; ikincisi, Roma süvarisinin silahları yetersizdi. Zira Polybius'tan öğrendiğimize göre, Romalılar sadece Yunanistan'da yaptıkları savaşlarda bu durumu değiştirmişlerdir.[13]

Birinci Pön Savaşı'nda Kartacalılar süvarilerini dövüştürmek üzere düzlükleri seçtikleri anda Regulus yenilmiş, İkinci Pön Savaşı'nda ise Hannibal en büyük zaferlerini Numidyalılar sayesinde elde etmiştir.[14]

İspanya'yı fetheden ve Massinissa'yla[15] ittifak kuran Scipio, bu üstünlüğü Kartacalıların elinden almıştır. Zama Muharebesi'ni kazandıran ve savaşı sona erdiren Numidya süvarisi olmuştur.

Kartacalılar denizde daha tecrübeliydi ve Romalılardan daha iyi manevra yapabiliyorlardı. Ancak anlaşılana göre bu, o sırada bugün olduğu kadar büyük bir avantaj değildi.

Pusulaya sahip olmayan eskiler ancak kıyı boyunca seyredebiliyordu. Dolayısıyla salt küçük ve düz kürekli kayıklar kullanıyorlardı. Hemen hemen bütün koylar onlar için birer

13 Kitap VI.

14 Numidya birlikleri Roma tarafına geçince Romalılar nefes almaya başlamıştır.

15 Takriben MÖ 238-148 tarihleri arasında yaşamış Numidya kralı. (ç.n.)

limandı. Gemi kılavuzlarının bilgisi son derece sınırlıydı ve yaptıkları manevraların pek bir getirisi yoktu. Nitekim Aristoteles denizcilerden oluşan bir birliğe sahip olmanın gereksiz olduğunu, bu iş için çiftçilerin yeterli olacağını söylemiştir.[16]

Bu konudaki beceriler o kadar kısıtlıydı ki, bugün yüz kürekle gerçekleştirilen bir manevra o sırada ancak bin kürekle gerçekleştirilebiliyordu.[17]

Kürekçiler tarafından güçlükle hareket ettirilebildiği, gerektiği gibi manevra yapamadığı için büyük gemiler dezavantajlıydı. Antonius bunu Actium'da ölümcül bir tecrübe sayesinde öğrenmiş,[18] kendi gemileri hareket edemezken, Augustus'un daha hafif olan gemileri onlara dört bir yandan saldırmıştır.

Eski gemiler kürekle ilerlediğinden, en hafifleri, bugün bizim direksiz gemilerimiz gibi, hareketsiz kütleler haline gelen daha büyük gemilerin küreklerini kolayca kırabiliyordu.

Pusulanın icadından bu yana seyir yöntemi değişmiştir. Kürekten vazgeçilmiş,[19] kıyılardan uzaklaşılmış, büyük gemiler inşa edilmiştir. Gemiler daha karmaşık hale gelmiş, manevralar çoğalmıştır.

Barutun icadı ise kimsenin aklına gelmeyen bir şeye yol açmıştır. Deniz kuvvetlerinin gücü eskiye göre daha çok beceriye dayalı hale gelmiştir. Zira topların şiddetine direnebilmek ve daha üstün bir ateş gücüne karşı koyabilmek için büyük gemiler şarttı. Ancak becerinin de geminin büyüklüğüne göre ayarlanması gerekmiştir.

Eski çağların küçük gemileri birbirleriyle birdenbire savaşa tutuşur, iki tarafın askerleri birbirleriyle dövüşürdü.

---

16 *Politika*, Kitap VII, Bölüm VI.

17 Bkz. Perrault'nun eskilerin kürekleriyle ilgili söyledikleri, *Essais de physique*, 3. Başlık, "Mécanique des animaux".

18 Aynı şey Salamis Muharebesi'nde de yaşanmıştır (Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Themistokles*). Tarih benzer olaylarla doludur.

19 Eskilerin deniz gücünün yetersizliğini buradan da anlayabiliriz, zira biz, onlardan çok daha üstün olduğumuz bir yöntemden vazgeçmiş durumdayız.

Regulus ve meslektaşının kazandıkları deniz muharebesinde, yüz otuz bin Romalı ile yüz elli bin Kartacalının karşı karşıya geldiği görülür. O sıralarda asıl iş askerlere düşer, seyir konusunda becerikli kişilere ise çok az iş düşerdi. Oysa bugün askerlere hiç iş düşmez ya da çok az iş düşer, bütün iş seyir konusunda becerikli kişilere düşer.

Consul Duilius'un zaferi bu farkı iyice gözler önüne sermiştir. Romalılar seyir konusunda hiçbir bilgiye sahip değildi. Kartaca'ya ait bir kadırga Roma kıyılarına vurunca, Romalılar kendi kadırgalarını inşa etmek için bu modelden yararlanmıştır. Üç ay içinde tayfalar eğitilmiş, donanma inşa edilip donatılmış, denize indirilmiş ve Kartacalıların deniz kuvvetlerini bulup onu yenmiştir.

Bugün bir prensin ömrü dahi, deniz imparatorluğunu elinde tutan bir gücün karşısına çıkmaya muktedir bir donanmayı inşa etmeye yetmemektedir. Bu belki de paranın satın alamayacağı yegâne şeydir. Şayet günümüzde büyük bir prens bu konuda hemen başarılı olduysa,[20] tecrübe başka prenslere bu örneğin, hayata geçirilmekten ziyade hayran olunacak bir örnek olduğunu göstermiştir.[21]

İkinci Pön Savaşı o kadar meşhurdur ki, herkes bu savaşı bilir. Hannibal'in karşısına çıkan ve bu olağanüstü adamın aştığı tüm o engelleri incelediğimizde, Antik Çağ'ın bize sunduğu en güzel gösteriyle karşı karşıya geliriz.

Roma bir dayanıklılık abidesi idi. Ticinus, Trebia, Trasimene Gölü muharebelerinden, bunlardan daha da ölümcül olan Cannae Muharebesi'nden sonra, neredeyse bütün İtalya halklarının terk ettiği Roma, barış talep etmemiştir. Bunun nedeni *senatus*un eski tutumundan asla taviz vermemiş olmasıdır. *Senatus*, zamanında İtalya'da kaldığı müddetçe herhangi bir uzlaşmaya varmayı reddettiği Pirus'a karşı nasıl bir tutum sergilediyse, Hannibal'e de aynı tutumu

20 XIV. Louis.

21 İspanya ve Rusya.

sergilemiştir. Halikarnassoslu Dionysios'ta,[22] Coriolanus'la[23] yapılan müzakere sırasında *senatus*un eski âdetlerini hiçbir şekilde ihlal etmeyeceğini, Roma halkının düşmanları Roma topraklarında olduğu müddetçe barış yapamayacağını, fakat Volsklar çekildiği takdirde haklı taleplerinin yerine getirileceğini beyan ettiğini okuyoruz.

Roma, prensiplerinin gücü sayesinde kurtulmuştur. Cannae Muharebesi'nden sonra kadınların gözyaşı dökmelerine izin verilmemiş, *senatus* esirleri fidye karşılığı geri almayı reddetmiş ve ordudan geriye kalan sefil artıkları, Hannibal İtalya'dan kovulana kadar hiçbir ücret veya askerî şeref nişanesi olmaksızın Sicilya'ya savaşmaya göndermiştir.

Diğer yandan *Consul* Terentius Varro utanç verici bir şekilde Venusia'ya kadar kaçmıştı. Aşağı tabakadan gelen bu adam *consul*lüğe sırf asilleri küçük düşürmek için yükseltilmişti. Fakat *senatus* bu talihsiz zaferden istifade etmek istememiştir. Bu olayla halkın güvenini kazanmanın ne kadar gerekli olduğunu gören *senatus*, Varro'nun yanına gidip cumhuriyetten ümidini kesmediği için kendisine teşekkür etmiştir.

Bir muharebede devlet açısından ölümcül olan, genelde o muharebede yaşanan gerçek kayıplar (yani birkaç bin asker) değil, o devletin, talihin elinden alamadığı güçlerini dahi yok eden hayalî kayıp ve yılgınlıktır.

Herkesin söyleyip durduğu, zira zamanında bir kez öyle söylenmiş şeyler vardır. Hannibal'in Roma'yı Cannae Muharebesi'nden sonra kuşatmamakla temel bir hata yaptığına inanılır. O sırada Roma'da aşırı bir panik yaşandığı doğrudur. Fakat savaşkan bir halkın hemen hemen her zaman cesarete dönüşen şaşkınlığı, salt kendi güçsüzlüğünü hisseden adi ayaktakımının şaşkınlığından çok farklıdır.

22 *Antiquitatum Romanorum*, Kitap VIII. Halikarnassoslu Dionysios, Augustus zamanında yaşamış Yunan tarihçi, retorik ustası. (ç.n.)

23 Gnaeus Marcius Coriolanus, MÖ V. yüzyılda yaşadığı iddia edilen efsanevi Romalı general. Roma'dan sürülünce Volskların tarafına geçmiştir. (ç.n.)

Hannibal'in böyle bir girişimde zaten başarılı olamayacağının bir kanıtı, Romalıların o sırada hâlâ her yere yardım gönderebilecek durumda olmasıdır.

Yine Hannibal'in ordusunu yumuşayıp gevşediği Capua'ya yönlendirerek büyük bir hata yaptığını söylerler. Fakat gerçek sebebi gözden kaçırdıklarını dikkate almazlar. Bu ordunun kazanılan onca zaferden sonra zengin olan askerleri için zaten her yer Capua olmaz mıydı? Kendi uyruklarını komuta eden İskender benzer bir durumda, sadece paralı asker kullanan Hannibal'in alamayacağı bir önlem almış, askerlerinin eşyalarını ateşe vermiş, kendi varlıklarıyla birlikte onların varlıklarını da yakmıştır. Kuli Han'ın Hindistan'ı fethettikten sonra askerlerinin her birinin elinde sadece yüz gümüş rupi bıraktığı söylenir.[24]

Bu savaşın kaderini değiştirmeye başlayan şey, Hannibal'in fetihleri olmuştur. Hannibal İtalya'ya Kartacalı yüksek görevliler tarafından gönderilmemiş, kâh bir hizbin kıskançlığı kâh ötekinin aşırı güveni nedeniyle, kendisine çok az yardım yollanmıştır. Hannibal ordusuyla birlikte kaldığı müddetçe Romalıları mağlup etmiştir. Fakat şehirlere garnizon kurması, müttefiklerini savunması, müstahkem mevkileri kuşatması veya bu müstahkem mevkilerin kuşatılmasını engellemesi gerektiğinde kuvvetleri fazlasıyla yetersiz kalmıştır. Nitekim Hannibal, ordusunun büyük bir bölümünü kaybetmiştir. Fetih yapmak kolaydır, zira fetihler eldeki bütün kuvvetlerle gerçekleştirilir. Ancak fetihleri muhafaza etmek güçtür, zira bunlar ancak kuvvetin bir kısmıyla müdafaa edilir.

---

24 Bkz. Yaşamı, Paris, 1742, s. 402. / (Muhtemelen *Histoire de Thamas Kouli-Kan Roi de Perse* isimli eserden söz ediyor.) Kuli Han, 1736-1747 tarihleri arasında Nadir Şah adıyla hüküm sürmüş İran şahı, Afşar hanedanının kurucusu. (ç.n.)

V

Kartaca'nın Çökertilmesinden Sonra Yunanistan, Makedonya, Suriye ve Mısır'ın Durumu

Hannibal'in çok az özlü söz söylediğini, hele kendisi aleyhine, Fabius ve Marcellus lehine daha da az özlü söz söylediğini zannediyorum. Titus Livius'un Antik Çağ'a mensup bu devleri göklere çıkardığını görmek beni üzüyor. Titus Livius'un, devleri süslemekten kaçınan fakat onları nasıl kanlı canlı hale getireceğini de gayet iyi bilen Homeros'un yolundan gitmesini tercih ederdim.

Kaldı ki Hannibal'e atfedilen sözler makul bile değildir. Şayet Hannibal erkek kardeşinin mağlubiyetini öğrendikten sonra Kartaca'nın mahvolacağını öngördüğünü itiraf etmişse, kendilerini onun himayesine sokmuş halkları ümitsizliğe sevk etmek ve savaştan sonra muazzam ödüller bekleyen bir orduyu yıldırmak için, bundan daha uygun bir yönteme başvurulamaz gibi geliyor bana.

Kartaca ordusu İspanya'da, Sicilya'da ve Sardinya'da bir kez bile başarı kazanamadığından, düşmanları sürekli olarak güç kazanan Hannibal ancak savunma savaşı yapabilecek konuma indirgenmiştir. Bu durum Romalıların aklına savaşı Afrika'ya taşımayı getirmiş ve Scipio Afrika'ya geç-

miştir. Scipio'nun burada elde ettiği başarılar Kartacalıları, Romalıları onca kez yendiği o toprakları düşmanlarına bırakırken kederinden ağlayan Hannibal'i İtalya'dan çağırmaya zorlamıştır.

Hannibal vatanını kurtarmak için büyük bir devlet adamının ve yüce bir kumandanın yapabileceği her şeyi yapmıştır. Scipio'yu barışa ikna edemeyen Hannibal, kaderin ustalığını, tecrübesini ve sağduyusunu boşa çıkarmaktan âdeta zevk aldığı bir muharebeye girmiştir.

Kartaca barışı bir düşmanla değil, bir efendiyle yapmıştır. Kartaca elli yılda on bin *talent*[1] ödemeyi, rehin vermeyi, gemilerini ve fillerini teslim etmeyi, Roma halkının onayı olmadan kimseye savaş açmamayı taahhüt etmiştir. Kartaca'nın kibrini sürekli kırmak için ezelî düşmanı olan Massinissa güçlendirilmiştir.

Kartaca'nın çökertilmesinden sonra, Roma hemen hemen sadece küçük savaşlar yapıp büyük zaferler kazanmıştır. Oysa daha önceleri küçük zaferler kazanıp büyük savaşlar yapmaktaydı.

O zamanlar âdeta iki ayrı dünya mevcuttu. Birinde Kartacalılar ile Romalılar çarpışırken, diğeri İskender'in ölümünden bu yana süregelen çekişmelerle çalkanıyordu. Doğu'da kimse, Batı'da neler olduğuna dair kafa yormuyordu,[2] zira Makedonya Kralı Filip Hannibal'le bir antlaşma imzalamışsa da, bunun hemen hemen hiçbir sonucu olmamıştır. Kartacalılara ancak çok zayıf yardımlar gönderen bu prens, Romalılara karşı ise gereksiz bir kötü niyet sergilemiştir.

İki büyük halkın uzun ve inatçı bir savaşa tutuştuğu görüldüğünde, buna sakin sakin seyirci kalınabileceğini düşünmek çoğu zaman basiretsiz bir tutumdur. Zira savaştan muzaffer çıkan halk hemen yeni savaşlara atılacak ve asker-

1 Eski Yunan'da bir ağırlık ve değer ölçüsü. (ç.n.)

2 Josephus'un Apion aleyhine kaleme aldığı nda da dikkat çektiği üzere, ne Herodotos ne de Thukydides yaptıkları onca büyük savaşa rağmen Romalılardan bahsetmiştir.

lerden oluşan bir millet de sırf yurttaşlardan oluşan halklara savaş açacaktır.

Bu durum daha o zamanlarda açıkça görülmüştür, zira Romalılar Kartacalılara boyun eğdirir eğdirmez, yeni halklara saldırmış ve her yeri istila etmeye girişmiştir.

Doğu'da o sırada Romalılara direnebilecek sadece dört güç mevcuttu: Yunanistan ve Makedonya, Suriye ve Mısır krallıkları. Bu dört gücün ilk ikisinin hangi durumda olduğunu incelememiz gerek, zira Romalılar işe onlara boyun eğdirerek başlamıştır.

Yunanistan'da üç büyük halk vardı: Etolyalılar, Akhalar ve Boeotialılar. Bunlar, genel meclisleri ve ortak memurları olan özgür şehirlerden oluşan birliklerdi. Etolyalılar savaşkan, gözüpek, atak, kazanmaya aç, sözlerine ve yeminlerine güvenilmeyen, kısacası korsanların denizde verdiği mücadeleyi karada veren bir halktı. Akhalar hep bunaltıcı komşulardan veya hamilerden muzdaripti. Yunanların en kalın kafalısı olan Boeotialılar ise genel meselelere mümkün olduğunca az karışırdı. Sırf halihazırdaki iyi ve kötü duygularla hareket eden Boeotialılar, hatiplerin onları harekete geçirmesini güçleştirecek kadar akıl yoksunuydu. Daha da sıradışı olan, Boeotialıların cumhuriyetinin, anarşinin tam ortasında ayakta kalabilmesiydi.[3]

Lakedaimonia eski gücünü, yani Likurgus'un kurumlarının vaktiyle kendisine kazandırdığı o savaşkan ruhu muhafaza etmişti. Teselyalılar Makedonlar tarafından bir şekilde boyunduruk altına alınmıştı. İlirya kralları Romalılar tarafından çoktan ezilmişti. Akarnanyalılar ile Atamanyalılar Makedonya ve Etolya güçleri tarafından arka arkaya yerle bir edilmişti. Kendi başlarına güçleri olmayan ve müttefiki de bulunmayan Atinalılar[4] dünyayı artık sadece

3 Yüksek dereceli memurlar halkın hoşuna gitmek için mahkemeleri açmıyor, ölmekte olanlar servetlerini ziyafetlerde harcanmak üzere dostlarına bırakıyordu. Bkz. Polybius'un XX. Kitap'ından kalma bir parça, *Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti*.

4 Atinalıların Yunanistan'daki başka hiçbir halkla ittifakı yoktu (Polybius, Kitap VIII).

krallara yaptıkları dalkavuklukla şaşırtıyordu. Zamanında Demostenes'in konuştuğu kürsüye artık sadece en korkakça ve en rezilce kanunları teklif etmek için çıkılıyordu.

Öte yandan Yunanistan konumu, gücü, şehirlerinin çokluğu, askerlerinin sayısı, kamu düzeni, âdetleri ve kanunları bakımından ürkütücüydü. Savaşı seviyor, savaş sanatını biliyordu. Şayet birlik olabilseydi, yenilmez olabilirdi.

Yunanistan I. Filip, İskender ve Antipatros[5] tarafından hayli sarsılmış olsa da boyunduruk altına alınamamıştı. İddialarından ve umutlarından bir türlü vazgeçemeyen Makedonya kralları Yunanistan'ı köleleştirme yolunda inat ediyorlardı.

Makedonya'nın etrafı hemen hemen tamamen ulaşılmaz dağlarla çevriliydi. Burada yaşayan halklar savaşmaya uygun, cesur, itaatkâr, maharetli ve yorulmak nedir bilmeyen halklardı. Bu özelliklerini iklim şartlarından alıyor olmalılar, zira bugün bile bu yörenin erkekleri Türk İmparatorluğu'nun en iyi askerleridir.

Yunanistan bir tür denge sayesinde ayakta kalıyordu. Lakedaimonlar genelde Etolyalıların, Makedonlar ise, Akhaların müttefikiydi. Fakat Romalıların gelişiyle bütün bu denge yerle bir olmuştur.

Makedonya kralları kalabalık birliklerin bakımını sağlayamadığından,[6] en küçük başarısızlığın bile mühim sonuçları oluyordu. Öte yandan topraklarını güçlükle genişletebiliyorlardı, zira tasarıları herkesçe bilindiğinden, bütün girişimleri yakından takip ediliyordu. Müttefikleri adına giriştikleri savaşlarda elde ettikleri başarılar, aynı müttefiklerin aynında tersine çevirmeye çalıştığı dezavantajlara dönüşüyordu.

Ancak Makedonya kralları genelde becerikli prenslerdi. Krallıkları, başlangıcın verdiği hızla devam eden krallıklardan değildi. Tehlikelerden ve meselelerden sürekli ders çıkaran, Yunanlar arasında yaşanan her türlü çekişmeye dahil olan bu kralların, şehirlerin ileri gelenlerini kazanma-

5 MÖ 397-319 tarihleri arasında yaşamış Makedon general. (ç.n.)

6 Bkz. Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Flaminius.*

ları, halkların gözünü kamaştırmaları, menfaatleri bölmeleri veya birleştirmeleri şarttı. Kısacası her an kendilerini tehlikeye atmaları gerekiyordu.

Saltanatının başında ölçülülüğü sayesinde Yunanların sevgisini ve güvenini kazanan Filip birdenbire değişmiş ve siyaset ve hırs bakımından adaletli olması gereken bir zamanda zalim bir tirana dönüşmüştür.[7] Muazzam güçlere sahip Kartacalılar ile Romalıları uzaktan da olsa gözlemliyordu. Savaşı müttefiklerinin lehine sonlandırmış, Etolyalılarla uzlaşmıştı. Dolayısıyla Filip'in yabancıların yerleşmesini engellemek için bütün Yunanistan'ı kendi etrafında birleştirmeyi düşünmesi doğaldı. Fakat bunun tam aksine, Filip küçük gasplarla bütün Yunanistan'ı kızdırmış, kendi canı söz konusuyken, içi boş menfaatler uğruna didişerek, üç dört kötü eylem sonucunda kendini bütün Yunanların gözünde nefret edilesi biri haline getirmiştir.

Bu duruma en çok öfkelenenler Etolyalılar olmuştur. Etolyalıların bu hıncını, daha doğrusu çılgınlığını fırsat bilen Romalılar onlarla ittifak kurup Yunanistan'a girmiş ve Yunanistan'ı Filip'e karşı silahlandırmıştır.

Bu prens Cynoscephalae Muharebesi'nde yenilmiştir ve zafer kısmen Etolyalıların cesareti sayesinde elde edilmiştir. Filip'in gözü o kadar korkmuştur ki, barıştan çok kendi güçlerini terk etme anlamı taşıyan bir antlaşma imzalayacak duruma gelmiştir. Bütün Yunanistan'dan garnizonlarını çıkartmış, gemilerini teslim etmiş ve on yılda bin *talent* ödemeyi taahhüt etmiştir.

Polybius her zamanki sağduyusuyla Romalıların askerî düzenini, Makedonların İskender'den sonraki tüm kralları tarafından benimsenen askerî düzeniyle kıyaslar. Falanksın[8] ve lejyonun avantajları ile dezavantajlarını gözler önüne ser-

---

7 Filip'e itibar kaybettiren adaletsizlikler ve zalimlikler için bkz. Polybius. V. Filip, MÖ 221-179 yılları arasında hüküm sürmüş Makedonya kralı. (ç.n.)

8 Yunan Kahramanlar Çağı'ndan beri var olduğu bilinen, Filip ve İskender tarafından mükemmelleştirilmiş ağır piyade savaş düzeni. (ç.n.)

miş, tercihini Roma düzeninden yana kullanmıştır. Nitekim o çağda yaşanan bütün olaylar Polybius'u haklı çıkarır gibidir.

İkinci Pön Savaşı sırasında Romalıların karşı karşıya olduğu en büyük tehlike, Hannibal'in askerlerini derhal Roma usulüne göre silahlandırmış olmasıydı. Oysa Yunanlar ne silahlarını ne de savaş yöntemlerini değiştirmiştir. Zamanında kendilerine onca zafer kazandırmış usullerden vazgeçmek akıllarından bile geçmemiştir.

Romalıların Filip'e karşı kazandıkları başarı, genel fetih yolundaki en büyük fetihleri olmuştur. Yunanistan'ı ele geçirdiklerinden emin olmak için, zaferde kendilerine yardım eden Etolyalıları türlü yollarla çökertmişlerdir. Buna ek olarak, daha önce Filip'in veya başka bir prensin idaresindeki şehirlerin her birinin bundan böyle kendi kanunlarına göre yönetilmesini emretmişlerdir.

Bu küçük cumhuriyetlerin tabi olmaktan başka bir şey yapamadıkları kolayca tahmin edilebilir. Yunanlar ahmakça bir sevince kapılmıştır, nitekim sırf Romalılar, özgür olduklarını beyan ettiği için özgür olduklarına inanmışlardır.

Yunanistan'a hâkim olacaklarını düşünürken kendi kendilerine sahip yaratmaktan başka bir şey yapmadıklarını gören Etolyalılar ümitsizliğe kapılmış ve daima aşırı kararlar aldıklarından, yaptıkları çılgınlığı yine başka bir çılgınlıkla düzeltmeye kalkıp, tıpkı daha önce Romalıları çağırdıkları gibi, bu sefer Suriye Kralı Antiokhos'u Yunanistan'a çağırmışlardır.

Suriye kralları İskender'den sonra en güçlü krallardı. Zira Mısır hariç, Darius'a ait hemen hemen bütün devletlere sahip olmuşlardı. Ancak aradan geçen zamanda güçlerini hatırısayılır ölçüde azaltan pek çok olay yaşanmıştı.

Suriye İmparatorluğu'nu kuran Seleukos[9] hayatının sonunda Lysimakhos'un[10] krallığını yok etmişti. O sırada yaşa-

9 I. Seleukos Nikator, takriben MÖ 358-281 tarihleri arasında yaşamış, Büyük İskender'in valilerinden biri olan Makedon general, Seleukos hanedanının kurucusu. (ç.n.)

10 Takriben MÖ 360-281 tarihleri arasında yaşamış, Büyük İskender'in valilerinden biri olan Makedon general. (ç.n.)

nan karmaşa sırasında pek çok eyalet ayaklanmış, Bergama, Kapadokya ve Bitinya krallıkları kurulmuştu. Ancak bu küçük ve çekingen devletler eski efendilerinin küçük düşürülmesini daima kendileri açısından bir şans olarak görmüşlerdir.

Suriye kralları Mısır Krallığı'nın refahına hep aşırı bir hasetle baktıklarından, akılları fikirleri bu krallığı fethetmekten ibaret olmuştur. Bu ise kralların doğuyu ihmal edip orada pek çok eyalet kaybetmelerine, diğer eyaletlerde ise itaatsizliklerle karşılaşmalarına neden olmuştur.

Nihayet Suriye kralları Yukarı ve Aşağı Asya'yı ellerinde tutuyordu. Fakat tecrübe, başkent ile ana kuvvetler Asya'nın aşağı eyaletlerinde iken, yukarı eyaletlerin muhafaza edilemediğini, imparatorluğun merkezi yukarı eyaletlerde iken aşağı eyaletleri elde tutmak isteyince imparatorluğun zayıf düştüğünü göstermiştir.[11] Perslerin imparatorluğu ile Suriye İmparatorluğu hiçbir zaman, bu iki imparatorluğa ait eyaletlerin ancak bir kısmına sahip olan Partlarınki kadar güçlü olmamıştır. Şayet Kiros Lidya Krallığı'nı fethetmeseydi, Seleukos Babil'de kalıp kıyı eyaletlerini Antigonus'un haleflerine bıraksaydı, Perslerin imparatorluğu Yunanlar için, Seleukos'un imparatorluğu ise Romalılar için yenilmez olurdu. Tabiatın insanların hırsını köreltmek için devletlere getirdiği bazı sınırlar vardır. Romalılar bu sınırları geçtiğinde, Partlar hemen hemen hepsini yok etmiş,[12] Partlar bu sınırları geçmeye cüret ettiğinde ise derhal geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Günümüzde bu sınırların dışına çıkan Türkler de bu sınırların gerisine çekilmeye mecbur bırakılmıştır.[13]

Suriye ve Mısır kralları ülkelerinde iki tür uyruğa sahipti: fatih halklar ile fethedilmiş halklar. Kökenlerinin hâlâ bilincinde olan fethedilmiş halklar güçlükle idare edilebiliyordu. Bu

11 Aşağı ve Yukarı Asya'yla İran ve Anadolu'nun kıyı eyaletleri kastedilmektedir. (ç.n.)

12 Bunun nedenlerini XV. Bölümde açıklayacağım. Bunlar kısmen iki imparatorluğun coğrafi konumuyla ilgilidir.

13 III. Ahmet'in İran'da gerçekleştirdiği fetihlere gönderme. (ç.n.)

halklarda, bizi boyunduruktan kurtulmaya iten o bağımsızlık ruhu olmasa da, bizi efendi değiştirmeye iten o sabırsızlık vardı.

Ancak Suriye Krallığı'nın temel zayıflığı, İskender'in değil de Darius'un haleflerinin hüküm sürdüğü sarayın zayıflığından ileri geliyordu. Asya saraylarını hiçbir yüzyılda terk etmeyen lüks, kibir ve gevşeklik bu saraya bilhassa hâkimdi. Bu hastalık halklara ve askerlere, hatta Romalılara bile bulaşmıştır. Nitekim Antiokhos'la yaptıkları savaşla, Romalıların yozlaşma dönemi başlar.

Daha önce pek çok büyük iş başarmış olan Antiokhos[14] Romalılara savaş açtığında Suriye Krallığı'nın durumu işte buydu. Ancak Antiokhos, sıradan meselelerde başvurulan bilgelikle dahi hareket etmemiştir. Hannibal İtalya'da savaşın tekrar başlatılmasını ve Filip'in ele geçirilmesini veya tarafsız hale getirilmesini istiyordu. Antiokhos bunların hiçbirini yapmamıştır. Askerî gücünün küçük bir kısmıyla Yunanistan'a gelmiş ve sanki niyeti burada savaşmak değil de bir savaşı seyretmekmiş gibi, sırf kendi zevkleriyle ilgilenmiştir. Yenilen Antiokhos, mağlup olmaktan çok korkup Asya'ya kaçmıştır.

Bu savaşa Romalılar tarafından sürüklenen Filip onlara vargücüyle hizmet etmiş, onların kazandığı zaferlerin aracı haline gelmiştir. Etolya'dan intikam alıp burayı yerle bir etmenin keyfi, kendisinden alınan haracın azaltılacağı ve kendisine birkaç şehrin bırakılacağı sözü ile Antiokhos'a duyduğu kıskançlık, kısacası küçük nedenler Filip'in tutumunu belirlemiştir. Boyunduruktan kurtulmayı aklından geçirmeye dahi cesaret edemeyen Filip'in tek düşüncesi bu boyunduruğu hafifletmek olmuştur.

Antiokhos meseleleri tartmakta öyle beceriksiz davranmıştır ki, Romalıların kendisini Asya'da rahat bırakacağını zannetmiştir. Ancak Romalılar onu Asya'da da takip etmiş,

14 III. Antiokhos, MÖ 222-187 tarihleri arasında hüküm sürmüş Seleukos imparatoru. (ç.n.)

Antiokhos tekrar yenilmiş ve yaşadığı dehşet içinde, büyük bir prensin o zamana kadar kabul ettiği en utanç verici antlaşmayı kabul etmiştir.

Şahsen bizim çağımızda hüküm sürmüş, bir kralın kulaklarının asla duymaması gereken teklifleri kabul etmektense tahtının yıkıntıları altına gömülmeyi tercih eden bir kralın[15] aldığı bu karardan daha yüce gönüllüsünü görmedim. Bu kral, yaşadığı felaketlerin kendisini düşürdüğü konumdan daha da aşağıya düşemeyecek kadar gururluydu ve cesaretin bir tacı pekiştirebileceğini, utancın ise bunu asla başaramayacağını çok iyi biliyordu.

Muharebe etmeyi bilen prenslere çok rastlanır. Fakat savaşmayı bilen, talihi hem kendi lehine kullanabilen hem bekleyebilen, bir işe girişmeden önce tedbirli davranacak, fakat bir kez giriştikten sonra hiçbir şeyden korkmayacak türden bir zihin yapısına sahip prens çok azdır.

Antiokhos'un çökertilmesinden sonra, konumu, verimliliği, ticareti, nüfusu, deniz ve kara gücü bakımından ürkütücü olabilecek Mısır hariç, geriye sadece küçük güçler kalmıştı. Fakat Mısır krallarının zalimliği, korkaklığı, açgözlülüğü, ahmaklığı, korkunç şehvet düşkünlükleri onları uyruklarının gözünde o kadar nefret edilesi hale getirmişti ki, çoğu zaman ancak Romalıların himayesi sayesinde iktidarda kalabilmişlerdir.

Kız kardeşlerin erkek kardeşlerle birlikte tahta çıkmaları Mısır'da hemen hemen kanun sayılıyordu. Yönetimde birliği muhafaza etmek için erkek kardeşi kız kardeşle evlendiriyorlardı. Oysa siyasette buna benzer bir tahta çıkış sırasından daha tehlikeli başka bir şey tahayyül etmek güçtür. Zira küçük ailevi çekişmelerin her biri devlette kargaşaya yol açtığından, iki kardeşten en ufak şikâyeti olan taraf, ilk

15 XIV. Louis. Müttefikler XIV. Louis'yi İspanya kralı olan torunu V. Felipe'yi bizzat tahttan indirmeye zorlamak istediğinde, Louis buna karşı çıkmıştır. (ç.n.)

gelen kralın kışkırtmalarına uymaya her an hazır, muazzam bir ayaktakımına sahip İskenderiye halkını diğeri aleyhine ayaklandırıyordu. Buna ek olarak Kirene ve Kıbrıs krallıkları genelde bu hanedana mensup, her konuda karşılıklı haklara sahip başka prenslerin elinde olduğundan, hemen hemen her zaman hüküm süren prensler ile taht üzerinde hak iddia eden talipler oluyor, bu krallar sallantıdaki bir tahta oturuyor ve içeride sağlam bir konuma sahip olmadıklarından dışarıda da güçsüz kalıyorlardı.

Mısır krallarının askerî gücü, Asya'daki diğer krallarınkiler gibi, Yunan destek birliklerinden oluşuyordu. Yunanları harekete geçiren özgürlük, şeref ve zafer ruhunun yanı sıra, bu askerler sürekli her türden vücut egzersiziyle meşgul oluyordu. Yunanların belli başlı şehirlerinde, kazananların bütün Yunanistan'ın gözü önünde taç giydiği düzenli oyunları vardı. Bu ise, genel bir rekabet ruhu yaratıyordu. Silahların başarısının o silahları kullananın gücüne ve ustalığına bağlı olduğu bir çağda böyle idmanlı insanların, Darius'un ordularının da açıkça gözler önüne serdiği gibi, rastgele seçilen, hiçbir seçim şansı tanınmadan savaşa götürülen barbarlara karşı büyük avantajlara sahip olduğuna şüphe yoktur.

Romalılar kralları bu tür bir milis gücünden mahrum etmek ve ana kuvvetlerini sessiz sedasız ellerinden almak için iki şey yapmıştır. Birincisi, Yunan şehirlerine yavaş yavaş, özlü bir söz gibi, hiçbir ittifak kuramayacaklarını, yardım gönderemeyeceklerini veya Roma'nın onayı olmadan kimseye savaş açamayacaklarını benimsetmiştir. Buna ek olarak, Romalılar onların, krallarla yapacakları antlaşmalarda Romalıların müttefikleri arasından asker toplamalarını yasaklamıştır. Bu da onları kendi millî kuvvetlerine indirgemiştir.[16]

16 Romalılar bundan önce Kartacalılarla da aynı siyaseti izlemiştir. Dio'dan kalma bir parçada da görüldüğü üzere, antlaşma uyarınca Kartacalıların destek birliklerinden yararlanmasını yasaklamışlardır.

VI

Romalıların Tüm Halklara Boyun Eğdirmek İçin İzlediği Tutum

Normalde insanları ihmale sürükleyen onca refahın içinde, *senatus* daima aynı derinlikte hareket etmeye devam ediyordu. Ordular herkesi ezip geçerken, *senatus* ezilenlerin başlarını yerden kaldırmalarına izin vermiyordu.

Senatus kendini bütün halkları yargılayan bir mahkemeye dönüştürmüştü. Her savaşın sonunda herkesin hak ettiği cezalara ve ödüllere *senatus* karar veriyordu. Mağlup halkın arazilerinin bir kısmını müttefiklere vermek üzere ellerinden alıyordu. Bu yolla iki şey başarmış oluyordu: Pek fazla çekinmediği, aksine fazlaca umut vadeden kralları Roma'ya bağlıyor; hiçbir şey ummadığı, aksine fazlaca çekindiği diğer kralları zayıf düşürüyordu.

Bir düşmanla savaşmak için müttefiklerden faydalanılıyor, fakat akabinde Roma hesabına yok edenler, yok ediliyordu. Filip Etolyalılar aracılığıyla yenilmiş, Etolyalılar Antiokhos'la bir oldukları anda yok edilmişlerdir. Antiokhos Rodosluların yardımıyla yenilmiş fakat onlara parlak mükâfatlar verildikten sonra, Perseus'la[1] barış yapılmasını talep ettikleri bahanesiyle, gururları nihai olarak kırılmıştır.

1 MÖ 179-168 tarihleri arasında hüküm sürmüş son Makedon kralı. (ç.n.)

Romalıların karşılarında birden fazla düşman olduğunda, en zayıf olana ateşkes bahşederlerdi. Yıkımını ertelemekle çok şey kazandığına inanan düşman, böyle bir ateşkesi elde ettiği için kendini talihli addederdi.

Roma büyük bir savaşın içine girdiğinde, *senatus* her türlü adaletsizliği görmezden gelir, sessizce cezalandırma zamanının gelmesini beklerdi. Şayet bir halk ona suçluları gönderirse, bütün milleti suçlu saymayı ve intikam düşüncesini, ileride istifade etmek üzere, kendine saklamayı tercih eder, onları cezalandırmayı reddederdi.

Romalılar düşmanlarına akıl almaz kötülükler yaptığı için, bu düşmanlar onlara karşı asla birlik olamıyordu. Zira tehlikeden en uzak olan, bu tehlikeye yaklaşmak istemiyordu.

Bu sayede Romalılara nadiren savaş açılıyor, bunun yerine Romalılar savaşı kendileri için en uygun zamanda, en uygun şekilde ve en uygun müttefiklerle yapabiliyordu. Romalıların saldırdığı onca halk arasında, huzur içinde bırakmayı tercih ettikleri dahil, türlü türlü hakarete uğramayan çok az halk vardır.

Romalılar efendi edasıyla konuşmayı âdet edinmişti. Onların gücünü henüz hissetmemiş olan halklara gönderilen elçilere kötü muamele edileceği kesindi. Bu da yeni savaşlar açmak için güvenilir bahaneler yaratıyordu.[2]

Romalılar asla iyi niyetle barış yapmadığından ve imzaladıkları antlaşmalar her şeyi istila etme yolunda, savaşı bir süre için askıya almaktan öteye gitmediğinden, bu antlaşmalara her zaman onları kabul eden devletin çöküşünü başlatan koşullar koyardı. Garnizonları müstahkem mevkilerden çıkarttırır veya kara birliklerinin sayısını sınırlandırır veyahut atların ya da fillerin kendisine teslim edilmesini isterdi. Şayet söz konusu halk denizde güçlüyse, onu gemilerini yakmaya, kimi zaman ülkenin iç kısımlarına çekilmeye zorlardı.

2 Bunun bir örneği, Romalıların Dalmaçyalılara açtığı savaştır. Bkz. Polybius.

Romalılar bir prensin ordularını yok ettikten sonra, aşırı yüksek vergiler veya savaş masraflarını ödetme bahanesiyle haraç koyarak onu mali açıdan da çökertirdi. Bu, söz konusu kralı kendi uyruklarına zulmetmeye ve onların sevgisini kaybetmeye mecbur eden yeni bir tür zorbalık idi.

Romalılar bir prense barış bahşettiğinde, onun erkek kardeşlerinden veya çocuklarından birini rehin alırdı. Bu onlara, o prensin krallığını keyfince karıştırabilme imkânı sağlardı. Rehineleri tahta en yakın vâris ise tahtın sahibine gözdağı verir, rehineleri sadece uzak dereceden bir prens ise onu halkları ayaklandırmak için kullanırdı.

Bir prens veya bir halk hükümdarının boyunduruğundan kurtulursa, Romalılar ona derhal Roma halkının müttefiki unvanını bahşederdi.[3] Bu sayede onu kutsal ve dokunulmaz hale getirmiş olurdu. Öyle ki, ne kadar yüce olursa olsun, uyruklarından, hatta kendi ailesinden emin olabilen tek bir kral dahi kalmamıştı.

Her ne kadar Roma halkının müttefiki unvanı bir tür kölelik olsa da, bu yine de son derece arzu edilen bir unvandı;[4] zira bu durumda sadece Romalıların hakaretine uğranacağından emin olunurdu ve bu hakaretlerin de sınırlı kalacağı ümit edilebilirdi. Bu nedenle halkların ve kralların bu unvanı elde etmek için vermeyecekleri hizmet, yapmayacakları alçaklık yoktu.

Romalıların çok çeşitli müttefikleri vardı. Latinler ile Herniciler gibi, bazıları ayrıcalıklar ve onların yüceliğine dahil olma yoluyla; bazıları onların kolonisi olarak kurulmak suretiyle; krallıklarını ve genişlemelerini Romalılara borçlu olan Massinissa, Eumenes[5] ve Attalos[6] gibi bazıları yapılan

3 Bilhassa bkz. Romalıların Yahudilerle yaptığı antlaşma, Makkabilerin I. Kitap'ı, Bölüm VIII.

4 Polybius'un dediğine göre, Ariarathes bu ittifaka nail olduğu için tanrılara hayvan kurban etmiştir.

5 II. Eumenes, MÖ 197-159 tarihleri arasında hüküm sürmüş Pergamon kralı. (ç.n.)

6 I. Attalos, MÖ 241-197 tarihleri arasında hüküm sürmüş Pergamon kralı. (ç.n.)

iyiliklerle; bazıları ise özgür antlaşmalarla onlarla müttefik olmuştur. Özgür antlaşmalarla Roma'ya bağlananlar, uzun bir ittifak süreci sayesinde Mısır, Bitinya, Kapadokya kralları ve çoğu Yunan şehri gibi, birer uyruk haline gelmiştir. Nihayet Filip ve Antiokhos gibi, çoğu zoraki antlaşmalarla ve tabiyetlerinin koşulu olarak Roma'yla müttefik olmuştur, zira Romalılar düşmanlarıyla ittifak içermeyen hiçbir barış imzalamazdı. Yani kendisine başka halkları çökertmede yardımcı olmayacak hiçbir halkı boyunduruk altına almazdı.

Romalılar birtakım şehirlerin özgür kalmasına izin verdiğinde, bu şehirlerde derhal iki hizbin ortaya çıkmasını sağlardı.[7] Bu hiziplerden biri ülkenin kanunlarını ve özgürlüğünü desteklerken, diğeri yegâne kanunun Romalıların iradesi olduğunu öne sürerdi. İkinci hizip daima en güçlü hizipti, bu nedenle böyle şehirlerin salt ismen özgür olduğu açıkça görülebilir.

Romalılar kimi zaman veraset bahanesiyle bir ülkenin efendisi haline gelmiştir. Romalılar Asya'ya, Bitinya'ya, Libya'ya Attalos'un, Nikomedes'in[8] ve Apion'un vasiyetleri üzerine girmiştir.[9] Mısır, Kirene kralının vasiyeti sayesinde zincire vurulmuştur.

Romalılar büyük prensleri daima zayıf tutabilmek için, onların Roma'nın müttefik unvanı bahşettiği ülkelerle ittifak yapmalarına izin vermezdi. Romalılar güçlü bir prensin hiçbir komşusuna müttefik unvanı vermeyi ihmal etmediği için de, barış antlaşmasına konan bu şart söz konusu prense hiçbir müttefik bırakmazdı.

Buna ek olarak, Romalılar saygın bir prensi mağlup ettiklerinde, antlaşmaya o prensin Romalıların müttefikleriyle (yani genellikle bütün komşularıyla) olan anlaşmazlıklarını

---

7 Yunanistan'daki şehirler için bkz. Polybius.

8 Philopator'un oğlu.

9 Pergamon Romalılara III. Attalos (MÖ 133), Bitinya IV. Nikomedes (MÖ 74), Kirene ise Ptolemaios Apion (MÖ 96) tarafından vasiyet edilmiştir. (ç.n.)

savaş yoluyla çözemeyeceğine, bu anlaşmazlıkları tahkime götürmeleri gerektiğine dair bir şart eklerlerdi. Bu ise, söz konusu prensin bundan sonraki bütün askerî gücünü elinden alırdı.

Romalılar askerî gücü sadece kendilerine saklamak için, müttefiklerini dahi askerî güçlerinden mahrum ederlerdi. Müttefikler arasında en ufak bir tartışma yaşandığında, Romalılar onları barış yapmaya zorlayan elçiler gönderirdi. Bu hususta Romalıların Attalos ile Prusias arasındaki savaşları nasıl sona erdirdiğine bakmak yeter.[10]

Ne zaman bir prens çoğu zaman kendisini tüketen bir fetih gerçekleştirse, fethedilen yeri prensin elinden çekip almak için hemen Romalı bir elçi çıkagelirdi. Bin çeşit örnek arasından Romalıların Antiokhos'u Mısır'dan nasıl tek bir sözle kovduğu mutlaka hatırlanacaktır.

Avrupa halklarının savaşa ne denli uygun olduğunu bilen Romalılar, hiçbir Asya kralının Avrupa'ya girmesine ve burada herhangi bir halkı boyunduruk altına almasına izin verilmemesini âdeta kanun haline getirmiştir.[11] Romalıların Mithridates'e açtıkları savaşın ana sebebi, Mithridates'in bu yasağı ihlal edip birkaç barbara boyun eğdirmiş olmasıydı.[12]

Romalılar ne zaman iki halkı savaşırken görse, bu iki halkla hiçbir ittifakları, hiçbir alakaları olmasa bile sahneye çıkmayı asla ihmal etmez ve bizdeki gezgin şövalyeler gibi, en zayıf olanın tarafını tutardı. Halikarnassoslu Dionysios,[13] yardım isteyen herkese yardım elini uzatmanın Romalıların eski bir âdeti olduğunu söyler.

Romalıların bu âdetleri tesadüfen oluşan münferit olaylar değil, asla değişmeyen prensipler idi. Bu durum açıkça

---

10 Bergama Kralı II. Attalos (MÖ 160-138) ile Bitinya Kralı II. Prusias (MÖ 182-149) arasında yaşanan uzun savaş (MÖ 159-154). (ç.n.)

11 Antiokhos'a daha savaştan önce dayatılan Avrupa'ya geçme yasağı daha sonra başka krallara da dayatılarak genel hale getirilmiştir.

12 Appianus, *De bello mithridatico*.

13 Dionysios'tan kalma parça, *Excerpta de legationibus*.

görülebilir, zira en büyük güçler karşısında riayet ettiği prensipler, başlangıçta etrafındaki küçük şehirler karşısında riayet ettiği prensiplerle tıpatıp aynıydı.

Romalılar nasıl Volsklara ve Toskanalılara boyun eğdirmek için Latinleri ve Hernicileri kullandıysa, Filip'e ve Antiokhos'a boyun eğdirmek için de Eumenes'i ve Massinissa'yı kullanmıştı. Nasıl Antium kayıklarının kendisine teslim edilmesini sağladıysa, Kartaca'nın ve Asya krallarının donanmalarının da kendisine teslim edilmesini sağlamıştır. Eskiden küçük Latin şehirleri arasındaki birliği nasıl bozduysa, Makedonya'daki dört bölge arasındaki siyasi ve sivil bağları da öyle ortadan kaldırmıştır.[14]

Ancak Romalıların en temel prensibi bölmek olmuştur. Achaea Cumhuriyeti[15] özgür şehirlerden oluşan bir birlik tarafından kurulmuştu. *Senatus* ise her bir şehrin bundan böyle ortak bir otoriteye tabi olmadan, kendi kanunlarıyla yönetileceğini ilan etmişti.

Boeotialıların cumhuriyeti de aynı şekilde çok sayıda şehirden oluşan bir birlikti. Fakat Perseus'a karşı yapılan savaşta kimileri prensin tarafını, diğerleri Romalıların tarafını tuttuğundan, Romalılar ittifakın lağvedilmesi şartıyla, kendisinden yana olan şehirleri himayesine almıştır.

Şayet bizim çağımızda hüküm süren yüce bir prens komşularından birinin tahttan indirildiğini gördüğünde bu prensiplere göre hareket etseydi, onu desteklemek için daha büyük güçler kullanır ve onu kendisine sadık olan adasına hapsederdi. Kendi tasarılarına karşı çıkabilecek yegâne gücü bölerek, bizzat müttefikinin felaketinden muazzam avantajlar sağlamış olurdu.[16]

Bir devlette birtakım kavgalar olduğunda, Romalılar derhal meseleyi kendileri yargılarlardı. Bu sayede sadece

14 Titus Livius, Kitap VII.

15 Achaea Ligi. (ç.n.)

16 XIV. Louis, İngiltere'de tahta çıkarılan III. William'a karşı tahttan indirilen II. James'i desteklemiştir. İrlanda, kralına sadık kalmıştır. (ç.n.)

mahkûm ettiği tarafı karşısına alacağından emin olurdu. Şayet ortada taç için çekişen aynı soydan prensler var ise, Romalılar kimi zaman her ikisini de kral ilan ederdi.[17] Şayet içlerinden biri küçük ise,[18] onun lehine karar verip, evrenin hamisi olarak onu vesayetine alırlardı. Zira Romalılar işleri o hale getirmişti ki, Roma'nın adını duyar duymaz onlara boyun eğmek kural haline geldiğinden, halklar ve krallar tam olarak hangi unvan altında olduklarını bilmeden, onların uyruğu olmuştu.

Romalılar, saldırdığı düşmanın yanı başında olan ve orduya birlik gönderebilecek bir müttefik bulmadan, asla uzak mesafe savaşlarına girmezdi. Gönderilen ordu hiçbir zaman kalabalık olmadığından, her zaman düşmana en yakın eyalette başka bir ordu ile Roma'da her an yürümeye hazır üçüncü bir ordu bulundururdu.[19] Böylece Romalılar kuvvetlerinin sadece küçük bir bölümünü tehlikeye atarken, düşmanları tüm kuvvetlerini riske atardı.[20]

Romalılar dillerinde yer alan terimlerin inceliklerini kimi zaman istismar ederlerdi. Şehri değil, yurttaşları muhafaza etmeyi vadettiklerini öne sürerek Kartaca'yı yerle bir etmişlerdir. Romalıların iyi niyetine bel bağlayan Etolyalıların nasıl kandırıldığını biliyoruz. Romalılar *bir düşmanın iyi niyetine bel bağlama* tabirinin, anlam bakımından her türlü nesnenin, şahısların, toprakların, şehirlerin, tapınakların, hatta mezarların dahi kaybını beraberinde getirebileceğini iddia etmişlerdir.

Romalılar bir antlaşmaya dahi keyfî bir yorum getirebiliyorlardı. Örneğin Rodosluları çökertmek istediklerinde,

17 Kapadokya'da Ariarathes ile Holophernes'in başına gelen gibi (Appianus, *Syriaca*, Bölüm XLVII).

18 Romalılar vasi adı altında Suriye'yi mahvedebilmek için Roma'da rehin tutulan, Roma'yı annesi, *senatorları* ise babaları olarak nitelendirerek Romalılara adaletli olmaları için yalvaran Demetrius'a karşı Antiokhos'un henüz çocuk yaştaki oğlunu desteklemişlerdir.

19 Tarihte de görüldüğü gibi bu sabit bir uygulama idi.

20 Bkz. Romalıların Makedonya savaşındaki tutumu.

Likya'yı zamanında bir armağan olarak değil de, bir dost ve müttefik olarak verdiklerini söylemişlerdir.

Romalı generallerden biri yok olmak üzere olan ordusunu kurtarmak için barış yaptığında, bu barışı onaylamayan *senatus* bu barıştan istifade edip savaşa devam etmiştir. Örneğin Jugurtha,[21] bir Roma ordusunun etrafını kuşatıp da askerlerle yaptığı antlaşmaya güvenerek gitmelerine izin verdiğinde, kendisine karşı onun kurtadığı ordu kullanılmıştır. Numantialılar açlıktan ölmek üzere olan yirmi bin Romalıyı barış talep edecek hale düşürdüğünde, onca yurttaşı kurtaran bu barış Roma'da bozulmuş, kamu güvenini sarsmamak adına bu barışı imzalamış olan *consul*, düşman saflarına geri gönderilmiştir.[22]

Romalılar kimi zaman bir prensle makul şartlar altında barış müzakeresi yapar, söz konusu prens bu koşulları yerine getirdiğinde ise öyle şartlar eklerlerdi ki, prens tekrar savaş açmak zorunda kalırdı. Örneğin Romalılar Jugurtha'nın fillerini, atlarını, hazinesini, Romalı kaçakları teslim etmesini sağladıktan sonra, ondan bizzat teslim olmasını talep etmişlerdi. Oysa böyle bir şey bir prens için felaketlerin en büyüğü olduğundan asla bir barış şartı olamaz.[23]

Son olarak Romalılar kralları işledikleri kişisel kabahatler ve suçlar için de yargılarlardı. Romalılar Filip'le kavgalı olan herkesin şikâyetini dinlemiş, onun güvenliğini sağlamak üzere temsilciler göndermiş, Perseus'u bu temsilciler nezdinde birtakım cinayetler ve müttefik şehirlerin yurttaşlarıyla yaşadığı anlaşmazlıklar nedeniyle itham ettirmişlerdir.

---

21 MÖ 118-105 tarihleri arasında hüküm sürmüş Numidya kralı. (ç.n.)

22 Romalılar Samnitlere, Lusitanilere ve Korsika halklarına karşı da aynı şekilde hareket etmişlerdir. Korsika halklarıyla ilgili bkz. Dio'nun I. Kitap'ından kalma bir parça.

23 Romalılar Viriathus'a karşı da aynı şekilde hareket etmişlerdir. Ondan kaçakları teslim etmesini istedikten sonra, silahlarını da teslim etmesi istenmiştir. Bu ise, ne Viriathus ne de adamları için kabul edilebilir bir talepti (Dio'dan kalma parça).

Bir generalin zaferi, zafer geçidi sırasında taşınan altın ve gümüş miktarıyla ölçüldüğünden, generaller mağlup olan düşmana hiçbir şey bırakmazlardı. Roma sürekli zenginleşirken, her bir savaş onu yeni bir savaşa daha girecek duruma getirirdi.

Dost veya müttefik olan halkların hepsi, Roma'nın lütfunu muhafaza etmek veya daha büyük bir lütuf elde etmek için muazzam hediyeler sunarak kendi kendilerini tüketmiştir. Oysa bu amaçla Romalılara gönderilen paranın yarısı onları yenmek için yeterli olabilirdi.[24]

Evrenin hâkimi olan ve bütün hazineleri kendilerine ayıran Romalılar yağma konusunda, kanunkoyucu unvanlarına kıyasla fatih unvanı altında daha adil davranmışlardır. Kıbrıs Kralı Ptolemaios'un muazzam zenginliklere sahip olduğunu öğrenen Romalılar, bir *tribun*ün teklifi üzerine, henüz hayatta olan bir adamın mirasını ve müttefik bir prensin servetini kendilerine devreden bir yasa çıkarmışlardır.[25]

Kısa sürede şahısların açgözlülüğü, devletin açgözlülüğünden kaçanları da yiyip bitirirdi. Yüksek dereceli memurlar ve valiler krallara adaletsiz kararlar satardı. İki rakip birbirini mahvederdi, mesele kaynakları henüz tamamen tükenmemiş rakibe hep şüpheci yaklaşan himayeyi satın almaktı. Zira Romalılarda, suç işine belli bir dürüstlük getiren, o haydutlara özgü adaletten eser yoktu. Kısacası meşru veya gasbedilmiş haklar ancak para yoluyla devam ettirilebildiğinden, prensler bu haklara sahip olabilmek için tapınakları soyar, en zengin yurttaşların mallarına el koyardı. Romalılara dünyanın parasını vermek için bin türlü suç işlenirdi.

Ancak hiçbir şey Roma'nın işine, dünyada uyandırdığı saygı kadar yaramamıştır. Roma'nın nerede olursa olsun uyandırdığı bu saygı kralları derhal sessizliğe gömmüş, âdeta ağızları hayretten açık bırakmıştır. Tehlikeye düşen sa-

24 *Senatus*un krallara gönderdiği hediyeler ise bir iskemle ile fildişi bir asa veya herhangi bir memuriyet togası gibi ıvır zıvır şeylerdi.

25 Florus, Kitap III, Bölüm IX.

dece kralların gücü değildi; aynı zamanda onların şahsına da saldırılıyordu. Roma'yla savaşa girmek demek kralın esareti, ölümü, zafer geçidi utancını göze alması demekti. Böylece şatafat ve sefahat içinde yaşayan krallar Roma halkına göz dikmeye cüret edemiyor, gittikçe cesaretlerini kaybederek sabırla ve rezilce, kendilerini tehdit eden sefaletin bir süre daha ertelenmesini umuyorlardı.[26]

Sizden Romalıların tutumuna dikkat etmenizi rica ediyorum. Antiokhos'un yenilgisinden sonra Romalılar Afrika'nın, Asya'nın ve Yunanistan'ın efendisi olmuştu, üstelik buralarda neredeyse tek bir şehre dahi sahip değilken. Görünüşe göre, Romalılar sırf vermek için fethediyorlardı. Fakat efendi olarak kalmayı da o kadar iyi biliyorlardı ki, herhangi bir prense savaş açtıklarında, onu, tabir caizse bütün dünyanın ağırlığıyla ezip geçiyorlardı.

Fethettikleri ülkeleri ele geçirmelerinin vakti henüz gelmemişti. Şayet Romalılar Filip'ten aldıkları şehirleri ellerinde tutmuş olsalardı, Yunanların gözünü açmış olurlardı. Şayet İkinci Pön Savaşı'ndan sonra veya Antiokhos'a karşı verilen savaştan sonra Afrika'da veya Asya'da toprak almış olsalardı, fethi böyle zayıf temellere dayanan yerleri ellerinde tutamazlardı.[27]

Bütün milletlere birer uyrukmuşçasına hükmetmeden önce, onların özgür ve müttefik devletler gibi itaat etmeye alışmalarını ve yavaş yavaş Roma Cumhuriyeti'nin içinde eriyip gitmelerini beklemek gerekmiştir.

Romalıların Regillus Gölü zaferinden sonra Latinlerle yaptığı antlaşmaya bir bakınız.[28] Bu antlaşma, Romalıların

---

26 Krallar güçlerini ve zenginliklerini ellerinden geldiğince Romalılardan saklıyorlardı. Bu konuda bkz. Dio'nun I. Kitap'ından kalma bir parça.

27 Romalılar burada kolonilerini tehlikeye atmaya cesaret edememiş, Kartacalılar ile Massinissa arasında ebedî bir kıskançlık yaratmayı ve Makedonya ile Yunanistan'a boyun eğdirmek için her ikisinin yardımından faydalanmayı tercih etmişlerdir.

28 Halikarnassoslu Dionysios bunu VI. Kitap, XCV. Bölümde aktarmaktadır (Oxford baskısı).

gücünün ana temellerinden biri olmuştur. Bu antlaşmada imparatorluğu anımsatacak tek bir kelime dahi yoktur.

Bu, fethetmenin yavaş bir yoluydu. Romalılar bir halkı mağlup ediyor ve onu zayıf düşürmekle yetiniyorlardı. Söz konusu halka, onu yavaş yavaş zayıflatacak koşullar dayatıyorlardı. Şayet o halk tekrar ayağa kalkarsa daha da çökertiliyor ve kendisine tabiyetin başlangıcı olarak tam bir tarih verilmeden o halk uyruk haline geliyordu.

Böylece Roma tam olarak ne bir krallık ne de bir cumhuriyet olup, dünyadaki bütün halklardan oluşan bir bütünün başı idi.

Şayet İspanyollar Meksika ve Peru'nun fethinden sonra bu plana göre hareket etmiş olsalardı, her şeyi muhafaza edebilmek için her şeyi yok etmek zorunda kalmazlardı.

Fatihlerin çılgınlığı, bütün halklara kendi kanunlarını ve âdetlerini vermeye çalışmaktır. Bu hiçbir işe yaramaz, zira her türden yönetimde insan itaat etmeye muktedirdir.

Fakat Roma hiçbir genel kanun dayatmadığından, halklar da kendi aralarında tehlikeli bağlar kurmamıştır. Sırf ortak noktaları olan itaat bakımından bir bütün oluşturan bu halkların hepsi de yurttaş olmaksızın Romalı idi.

Yurtluk kanunları üzerine kurulmuş imparatorlukların tarihte ne kalıcı ne de güçlü olabildikleri ileri sürülerek buna karşı çıkılabilir. Fakat dünyada hiçbir şey, Romalıların planı ile barbarların planı kadar birbirine zıt değildir. Tek kelimeyle özetlemek gerekirse, Romalıların planı gücün eseri, barbarların planı ise güçsüzlüğün eseriydi. Birincisinde tabiyet aşırı boyutlarda iken, ikincisinde bağımsızlık aşırı boyutlardaydı. Cermen milletleri tarafından fethedilen ülkelerde iktidar vassalların elinde olup, sadece yasal hak prense aitti. Oysa Romalılarda durum tam tersiydi.

VII

Mithridates'in Romalılara Nasıl Direnebildiği

Romalıların saldırdığı bütün krallar içinde bir tek Mithridates kendini cesaretle savunmuş ve Romalılar açısından tehlike arz etmiştir.

Mithridates'in devletlerinin konumu Romalılarla savaşmak için harikuladeydi. Bu devletler hizmetlerinden faydalanabilecek yırtıcı milletlerle dolu erişilemez Kafkas topraklarına dayanıyor, buradan Karadeniz'e uzanıyordu. Mithridates bu denizi gemileriyle tutuyor ve İskitlerden sürekli yeni ordular satın alıyordu. Asya onun istilalarına açıktı. Üstelik Mithridates zengindi, zira Karadeniz'deki şehirleri, onlar kadar maharetli olmayan milletlerle kârlı bir ticareti sürdürüyordu.

O çağlarda verilmeye başlayan sürgün cezası pek çok Romalıyı vatanlarını terk etmeye zorlamıştır. Mithridates onlara kucak açmış ve onlarla lejyonlar kurmuştur. Bu lejyonlar Mithridates'in en iyi birlikleri olmuştur.[1]

1 Frontinus (*Strategemata*, Kitap II, Bölüm III, s. 15), Sulla'ya karşı çarpışan Mithridates'in generali Archelaus'un ilk sıraya tırpanlı savaş arabalarını, ikinci sıraya falanksını, üçüncü sıraya ise Roma usulüne göre silahlandırılmış destek birliklerini yerleştirdiğini söyler: *Mixtis fugitivis Italiae quorum pervicaciae multum fidebat* [İnatçılıklarına çok güvendiği İtalya'daki ka-

Öte yandan kendi iç anlaşmazlıklarının pençesinde kıvranan ve daha acil sorunlarla meşgul olan Roma, Asya meselelerini ihmal etmiş ve Mithridates'in zaferlerine devam etmesine veya yenilgilerden sonra nefes almasına izin vermiştir.

Hiçbir şey kralları, bariz şekilde barıştan yana olduklarını göstermek kadar mahvetmemiştir. Bu şekilde diğer bütün halkların, kendilerinin sıyrılmak için can attığı bir tehlikeyi onlarla birlikte göğüslemekten vazgeçmelerine neden olmuşlardır. Oysa Mithridates derhal bütün dünyaya Romalıların düşmanı olduğunu ve daima da öyle olacağını hissettirmiştir.

Son olarak Yunanistan'daki ve Asya'daki şehirler, Roma boyunduruğunun her geçen gün ağırlaştığını görerek umutlarını onlara özgürlük çağrısı yapan bu barbar krala bağlamışlardır.

Olayların böyle gelişmesi, Roma tarihinin en güzel bölümlerinden birini oluşturan üç büyük savaşa neden olmuştur. Zira bu savaşlarda karşımıza Antiokhos ve Dikran gibi baştan sefahat ve kibirden veya Filip, Perseus ve Jugurtha gibi korkudan yenik düşmüş prensler değil de, aksine kötü talihte dahi yaralarına bakan aslan misali daha da öfkelenen, yüce gönüllü bir kral çıkmaktadır.

Bu savaşlar çok farklıdır, zira bu savaşlar sırasında yaşanan talih değişimi sürekli ve daima beklenmedik olmuştur. Mithridates ordularını kolayca yenileyebilse de, daha çok itaate ve disipline ihtiyaç duyulan yenilgiler sırasında, barbarlardan oluşan birlikleri onu terk etmiştir. Mithridates halkları kışkırtacak, şehirleri ayaklandıracak beceriye sahip olsa da, kendi kumandanlarının, çocuklarının ve karılarının kalleşliklerine maruz kalmıştır. Nihayet Mithridates beceriksiz generallere denk gelse de, farklı zamanlarda karşısına Sulla, Lucullus ve Pompeius gibi büyük adamlar da çıkarılmıştır.

çakları da ekledi]. (Latince ifadelerin çevirisinde ve kontrolünde yardımını esirgemeyen C. Cengiz Çevik'e teşekkür ederiz. -e.n.) Hatta Mithridates, bir sefer Sertorius ile bile ittifak yapmıştır. Ayrıca bkz. Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Lucullus.*

Bu prens Romalı generalleri yendikten, Asya'yı, Makedonya'yı ve Yunanistan'ı fethettikten sonra, Sulla tarafından yenilip bir antlaşmayla eski sınırlarına sürülmüş, Romalı generaller tarafından tüketilmiş, yine de onları bir kez daha yenip Asya'yı fethetmiş, Lucullus[2] tarafından buradan kovulup kendi ülkesinin içlerine kadar takip edilmiş, Dikran'a[3] sığınmak zorunda kalmış, fakat onun kaynaklarının tükendiğini görüp yenilgiden sonra sadece kendi gücüne güvenmeye karar vererek kendi devletlerine sığınmış ve tekrar oraya yerleşmiştir.

Lucullus'un yerini Pompeius almış ve Mithridates ağır bir yenilgiye uğramıştır. Kendi devletlerinden kaçıp Aras Nehri'ni geçerek Lazlıların ülkesinde[4] tehlikeden tehlikeye atılmış, yolda karşılaştığı tüm barbarları toplayarak, Bosporos'ta[5] Romalılarla kendi barışını imzalamış olan oğlu Machares'in karşısına çıkmıştır.[6]

Mithridates içinde bulunduğu cehennemin ortasında savaşı İtalya'ya taşımayı ve birkaç yüzyıl sonra Roma'yı köleleştirecek olan aynı milletlerle, onlarla aynı yollardan yürüyerek Roma'ya gitmeyi tasarlamıştır.[7]

Bir diğer oğlu olan Farnekes ile girişimlerinin büyüklüğünden ve göze almaya hazırlandığı tehlikelerden korkan ordusunun ihanetine uğrayan Mithridates gerçek bir kral gibi ölmüştür.

İşte o zaman Pompeius, hızla kazandığı bir dizi zaferle Roma'yı esas yüceliğine taşıyan o azametli yolu döşemiştir. Pompeius imparatorluk bünyesine sayısız ülke katmış, fakat

---

2 Lucius Licinius Lucullus, MÖ 118-56 tarihleri arasında yaşamış Romalı general. (ç.n.)

3 II. Dikran, MÖ 95-55 tarihleri arasında hüküm sürmüş Ermenistan kralı. (ç.n.)

4 Kuzeybatı Fransa'da bir bölge. (ç.n.)

5 İstanbul Boğazı'nın Antik Yunan'daki ismi. (ç.n.)

6 Mithridates onu Bosporos kralı yapmıştı. Babasının gelişini haber alan Machares intihar etmiştir.

7 Bkz. Appianus, *De bello mithridatico*.

bu Roma'ya gerçek bir güç katmaktan ziyade onun ihtişamlı görünmesine yaramıştır. Pompeius'un zafer geçidinde taşınan levhalardan anlaşıldığı üzere, Pompeius her ne kadar devlet gelirlerini üçte bir artırmış olsa da, güç artmamış ve kamunun özgürlüğü daha da tehlikeye girmiştir.[8]

8 Bkz. Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Pompeius*; ve Zonaras, Kitap II.

VIII

Şehirde Daima Mevcut Olan Hizipleşmeler

Roma dünyayı fethederken, duvarları arasında gizli bir savaş süregelmekteydi. Bunlar, belli bir maddenin fermantasyonu artar artmaz yanardağlardan fışkıran alevler gibiydi.

Kralların sürülmesinden sonra yönetim aristokratik olmuştur. Sadece *patrici* aileleri bütün memuriyetleri, bütün unvanları,[1] dolayısıyla da bütün askerî ve sivil şeref nişanelerini elde edebiliyordu.[2]

Kralların dönüşünü engellemek isteyen *patrici*ler, halkın ruh halindeki hareketi pekiştirmeye çalışmış, fakat hedeflediklerinden fazlasını yapmışlardır. Halka krallara karşı nefret aşılaya aşılaya, ona ölçüsüz bir özgürlük arzusu vermişlerdir. Kralların otoritesi tamamen *consul*lerin eline geçtiğinden, halk, kendisine aşılanmak istenen özgürlük sevgisine rağmen o özgürlüğe artık sahip olmadığını hissetmiştir. Bu nedenle halk *consul*lüğü önemsizleştirmeye, *pleb*lere

1 Hatta *patrici*ler bir bakıma kutsal bir karaktere sahipti. Sadece *patrici*ler alametleri okuyabilirlerdi. Bkz. Titus Livius, Kitap VI, Bölüm XL ve devamı, Appius Claudius'un söylevi.

2 Örneğin sadece *patrici*ler *consul* olup orduları komuta edebildiğinden, zafer geçidi yapabilenler de yine sadece *patrici*lerdi.

mensup yüksek dereceli memurlar istemeye ve *sella curulise*[3] oturma hakkı veren memuriyetleri asillerle paylaşmaya çalışmıştır. *Patrici*ler de halka istediği her şeyi vermeye mecbur kalmıştır, zira fakirliğin erdem olduğu, zenginliğin, yani güç elde etmenin bu gizli yolunun küçümsendiği bir şehirde soyluluk ve unvan büyük avantajlar getiremezdi. Bu nedenle güç kalabalıklara dönmek, aristokrasi ise yavaş yavaş popüler bir devlete dönüşmek zorunda kalmıştır.

Bir krala itaat edenler, soya dayalı bir aristokraside yaşayanlara kıyasla daha az kıskançlık duyarlar. Prens uyruklarından o kadar uzaktır ki, hemen hemen hiç göz önüne çıkmaz ve prens uyruklarının o kadar üstündedir ki, uyruklar onunla kendileri arasında rahatsız edici hiçbir ilişki tahayyül edemez. Buna karşılık yönetici asiller herkesin gözü önündedir ve sürekli menfur kıyaslamaların yapılmasına engel olacak kadar yüksekte değildirler. Nitekim her çağda ve bugün hâlâ halkın senatörlerden nefret ettiği görülmektedir. Soyun yönetime dahil olma hakkı vermediği cumhuriyetler bu açıdan daha talihlidir, zira halk, kime isterse verdiği ve keyfine göre yöneticinin elinden aldığı bir otoriteye daha az gıpta edecektir.

*Patrici*lerden hoşnut olmayan halk Kutsal Dağ'a[4] çekilmiştir. Halka, onu yatıştırması için temsilciler gönderilmiştir. İki taraf, *patrici*ler verdikleri sözü tutmadıkları takdirde birbirlerine yardım edeceklerine dair söz verdiğinden[5] –bu durum her an ayaklanmalara neden olabilir ve yüksek dereceli memurların bütün işlevlerini altüst edebilirdi– *pleb*lere yapılabilecek haksızlıkları engelleyebilmek amacıyla özel bir memuriyet yaratmanın daha akıllıca olacağına karar

3 *Senatus*ta sadece belli yüksek dereceli memurların oturma hakkına sahip olduğu fildişi kakmalı koltuk. Bu koltuklara sadece *consul*ler, *censor*lar, *praetor*lar, bazı *aedilis*ler, diktatörler ve *magister equitum* oturabilirdi. (ç.n.)

4 Latince *Mons Sacer*. Eski Roma'nın kuzeyinde yer alan, Jupiter'e adanmış tepe. (ç.n.)

5 Zonaras, Kitap II.

verilmiştir.[6] Ancak insanlara has o ezelî hastalık nedeniyle, kendilerini savunmak için *tribun*leri temin eden *pleb*ler, bu *tribun*leri başkalarına saldırmak için kullanmış, *patric*ilerin bütün ayrıcalıklarını yavaş yavaş ellerinden almıştır. Bu durum sürekli çatışmalara yol açmıştır. Halk, *tribun*leri tarafından desteklenmiş, daha doğrusu harekete geçirilmiştir. *Patric*iler ise hemen hemen tamamı *patric*ilerden oluşan, eski prensiplere daha çok bağlılık duyan ve ayaktakımının bir *tribun*ü tiran ilan etmesinden korkan *senatus* tarafından müdafaa edilmiştir.

Halk kendini savunmak için gücünü, oylamalardaki üstünlüğünü, savaşa gitmeyi reddini, geri çekilme tehditlerini, kanunların taraflılığını, son olarak da kendisine fazla direnç gösterenler aleyhine verdiği hükümleri kullanıyordu. *Senatus* ise bilgeliği, adaleti ve vatan için esinlediği sevgi; yaptığı iyilikler ve cumhuriyet hazinesinin makul kullanımı; halkın belli başlı ailelere ve yüce şahsiyetlerin erdemlerine duyduğu saygı;[7] din, eski kurumlar ve kötü alametler bahanesiyle meclis toplantılarının iptali; müşterileri; bir *tribun*ün bir diğerine muhalefeti; bir diktatörün atanması,[8] yeni bir savaşın veya bütün menfaatleri birleştiren felaketlerin getirdiği meşgaleler; son olarak halkı diğer taleplerinden vazgeçirmek

---

6 Halk *tribun*lerinin kökeni budur.

7 Zaferi seven ve hayatlarını savaşla geçirmiş insanlardan oluşan halk, komutası altında savaşmış olduğu yüce bir adama oy vermezlik edemezdi. Halk *pleb*leri seçme hakkını elde etmişti ve *patric*ileri de seçmekteydi. Daima *pleb*den bir *consul* olması gerektiğine dair kuralı koymakla halk kendi elini kolunu bağlamıştır. Nitekim çeşitli görevlere gelen *pleb* aileleri sonrasında sürekli aynı görevlere getirilmiştir. Halk Varro ve Marius gibi aslında değersiz olan insanları şerefli mevkilere yükselttiğinde, bu, halkın kendi kendisine karşı kazandığı bir zafer olmuştur.

8 *Patric*iler kendilerini korumak için bir diktatör atama âdetindeydi. Bu, onların fevkalade işine yaramıştır. Fakat *consul* seçilebilme hakkını elde eden *pleb*ler de diktatör seçilebiliyordu. Bu durum *patric*ilerin hesaplarını altüst etmiştir. Bkz. Titus Livius, Kitap VIII, Bölüm XII, Publilius Philo'nun, diktatörlüğü sırasında *patric*ilerin itibarını nasıl düşürdüğü. Publilius Philo, *patric*ilerin son derece aleyhine olan üç kanun yapmıştır.

için taleplerinin bir kısmını bahşetmede gösterdiği babacan tenezzül ve cumhuriyeti korumayı herhangi bir sınıfın veya herhangi bir memuriyetin ayrıcalıklarına tercih etmeye yönelik o sabit prensip sayesinde kendini müdafaa ediyordu.

Daha ileriki tarihlerde, *pleb*lerin *patrici*leri aileler arasındaki bu ayrımı anlamsız hale getirecek kadar önemsizleştirildikleri[9] ve herkesin ayrım gözetilmeksizin önemli mevkilere yükseltildiği zamanlarda, *tribun*lerin kışkırttığı aşağı tabaka ile asiller olarak adlandırılan ve *senatus*un tamamını oluşturan belli başlı *patrici* veya *pleb* aileleri arasında yeni tartışmalar baş göstermiştir. Ancak eski âdetler artık var olmadığından, şahıslar muazzam zenginliklere sahip olduğundan ve zenginliğin de güç kazandırmaması mümkün olmadığından, asiller, zamanında *patrici*lerin gösterdiği dirençten daha çok direnç göstermişlerdir. Bu ise, Gracchusların ve onların planı üzerinde çalışan pek çok kişinin ölümüne sebep olmuştur.[10]

Roma yönetiminin ayakta kalmasına büyük katkıda bulunmuş bir memuriyetten bahsetmem gerek. Bu memuriyet *censor*luk idi. Bu memurlar nüfus sayımı yapardı. Buna ek olarak, cumhuriyetin gücü disipline, geleneklerin katılığına ve bazı âdetlerin sabit uygulamasına bağlı olduğundan, *censor*lar kanunun öngörmediği veya sıradan memurların cezalandıramadığı suistimalleri ıslah ederlerdi.[11] Suçtan daha kötü olan emsaller vardır ve pek çok devlet, kanunlar ihlal edildiği için değil de ahlâk kuralları ihlal edildiği için mahvolmuştur. Roma'ya tehlikeli yenilikler getirebilecek, yurt-

9 *Patrici*ler sadece birkaç dinî görev ile *interrex* adı verilen bir memur atama hakkını ellerinde tutmuştur.

10 Saturninus ve Glaucias gibi. Tiberius Gracchus (MÖ 163/162-133) ve Gaius Gracchus (MÖ 154-121) kardeşler gerçekleştirmek istedikleri sosyal reform yüzünden öldürülmüştür. (ç.n.)

11 *Censor*ların Cannae Muharebesi'nden sonra İtalya'yı terk etmek gerektiğini düşünenleri, Hannibal'd teslim olanları ve hatalı bir yorum yüzünden kendilerine verdikleri sözü tutmayanları nasıl küçük düşürdükleri hatırlanabilir.

taşların kalbini veya ruhunu değiştirebilecek, devletin –böyle bir tabiri kullanmaya cüret edersem– bekasını engelleyecek her şey, bütün aile içi veya kamusal düzensizlikler *censor*lar tarafından düzeltilirdi. *Censor*lar istedikleri kişiyi *senatus*tan kovabilir, bir şövalyenin, bakımını kamunun üstlendiği atını elinden alabilir, bir yurttaşı başka bir *tribus*a,[12] hatta hiçbir ayrıcalığından istifade etmeksizin şehrin masraflarını karşılayanlar arasına sokabilirdi.[13]

M. Livius bizzat halkı yaftalamıştır. Otuz beş *tribus*un otuz dördünü şehrin ayrıcalıklarından istifade edemeyenler arasına sokmuştur.[14] "Zira," demiştir M. Livius, "beni mahkûm ettikten sonra, *consul* ve *censor* yaptınız. O halde ya beni cezalandırarak bir kez ya da beni önce *consul*, sonra *censor* yaparak iki kez görevinizi kötüye kullandınız."

Halk *tribun*ü M. Duronius, memuriyeti sırasında ziyafetlere getirilen masraf kısıtlamasını kaldırdığı için *censor*lar tarafından *senatus*tan kovulmuştur.[15]

*Censor*luk bilge bir kurumdu. *Censor*lar kimsenin elinden memuriyetini alamazdı, zira böyle bir durum kamu gücünün işleyişini bozabilirdi.[16] Fakat sınıf ve mevki kaybına karar verebilirler, bir yurttaşı tabir caizse kişisel asaletinden mahrum bırakabilirlerdi.

Titus Livius[17] ile Halikarnassoslu Dionysios'un[18] bizlere gayet açık seçik anlattığı *centuria*lardan[19] oluşan o meşhur sınıflandırmayı yapan kişi Servius Tullius idi. Servius Tullius

12 Latince "kavim". Roma halkının sınıflandırılma şekillerinden biri. Krallık zamanında üçle başlayan *tribus* sayısı, Roma genişledikçe artmıştır. Cumhuriyet sırasında *tribus* sayısı otuz beşe ulaşmıştır. (ç.n.)

13 Buna *Aerarium aliquem facere aut in coeritum tabulas referre* [Birini halkın en alt tabakasına dahil etmek veya Caere listelerine yazmak] deniyordu. Kişi *centuria*sının dışına itiliyor, oy verme hakkını kaybediyordu.

14 Titus Livius, Kitap XXIX.

15 Valerius Maximus, Kitap II.

16 *Senator* unvanı bir memuriyet unvanı değildi.

17 Kitap I.

18 Kitap IV, 15 ve devamı.

19 Roma Cumhuriyeti'nde yüz kişiden oluşan halk meclisine verilen ad. (ç.n.)

yüz doksan üç *centuria*yı altı sınıfa dağıtmış, aşağı tabakanın tamamını tek başına altıncı sınıfı oluşturan son *centuria*nın içine dahil etmiştir. Bu düzenlemenin aşağı tabakayı oylamalardan, hukuken olmasa da, fiilen dışladığı görülmektedir. Daha sonraları, birkaç özel durum hariç, oylamalarda *tribus* sınıflandırmasına uyulmasına karar verilmiştir. Dördü şehre, otuz biri taşraya mensup olmak üzere, her biri tek bir oya sahip otuz beş *tribus* mevcuttu. Önde gelen yurttaşlar ile bütün çiftçiler doğal olarak taşraya mensup *tribus*ların içinde yer alıyordu. Şehre mensup *tribus*lar ise aşağı tabakayı kapsıyordu.[20] Bunlar şehre hapsolduklarından kamu meselelerine çok az karışabiliyorlardı ve buna cumhuriyetin selameti açısından iyi bir şey gözüyle bakılıyordu. Fabius, Appius Claudius'un bütün *tribus*lar arasında dağıttığı aşağı tabaka halkı tekrar şehre mensup dört *tribus*a dahil ettiğinde Pek Yüce unvanını almıştır.[21] *Censor*lar beş yılda bir cumhuriyetin güncel durumuna göz atıyor ve halkı farklı *tribus*lar arasında, *tribun*lerin ve hırslı şahısların oylamalara hâkim olamayacağı, halkın kendi gücünü istismar edemeyeceği şekilde dağıtıyorlardı.

Roma yönetimi başlangıcından itibaren şu açıdan takdire şayandır: İster halkın ruhu sayesinde olsun, ister *senatus*un gücü sayesinde olsun, isterse de bazı yüksek dereceli memurların nüfuzu sayesinde olsun, yapısı gücün kötüye kullanıldığı durumları daima ıslah edebilmiştir.

Kartaca, suistimalleri ortadan kaldırmak gerektiğinde bunun yüce Hannibal'inin elinden olmasına dahi katlanamadığı için yok olmuştur. Atina, hataları kendisine iyileştirmek istemeyeceği kadar tatlı gözüktüğü için düşmüştür. Bizim çağımıza gelince, İtalya cumhuriyetlerinin, yönetimlerinin devamlılığıyla değil sadece suistimallerinin devamlılığıyla övünmeleri gerekir. Nitekim bugün İtalya cumhuriyetleri,

20 Bunlara *turba forensis* deniyordu.

21 Bkz. Titus Livius, Kitap IX.

Roma'nın *decemvir*ler zamanında sahip olduğu özgürlükten daha fazlasına sahip değillerdir.[22]

İngiltere yönetimi daha bilgedir, zira bu yönetimi ve kendi kendini sürekli gözetim altında tutan bir kuruma[23] sahiptir. Öyle ki yaptığı hatalar asla uzun süremez, hatta bu hataların halka aşıladığı teyakkuz sayesinde bunlar çoğu zaman faydalı dahi olmaktadır.

Tek kelimeyle ifade etmek gerekirse, özgür, yani sürekli çalkantı içindeki bir yönetim, kendini kendi kanunlarıyla ıslah edemediği sürece ayakta kalamaz.

22 Hatta Roma'nın o dönemde sahip olduğu güçten daha fazlasına da sahip değillerdir.

23 Parlamento. (ç.n.)

IX

Roma'nın Çökmesinin İki Sebebi

Roma'nın hâkimiyeti İtalya'yla sınırlı kaldığı sürece, cumhuriyet kolayca ayakta kalabilmiştir. Tüm askerler aynı zamanda yurttaştı; tüm *consul*ler tek bir ordu topluyordu; diğer yurttaşlar o *consul*den sonra gelen *consul*ün komutasında savaşa gidiyordu. Bölükler aşırı kalabalık değildi. Orduya sadece şehrin korunmasında şahsi menfaati olacak kadar mülkü olan kişilerin alınmasına özen gösteriliyordu.[1] Nihayet *senatus* generallerin davranışlarını yakından takip ediyor, görevlerini ihlal edecek herhangi bir şeyi akıllarından geçirmelerine dahi izin vermiyordu.

Ancak lejyonlar Alpler'i ve denizi geçtikten sonra, çok sayıda sefer sonucunda boyunduruk altına alınmış ülkelerde

1 Azatlılar ile çok az mülke sahip olduklarından salt kelle başına vergilendirildikleri için *capite censi* olarak adlandırılanlar, başlarda acil durumlar hariç kara ordusuna alınmıyorlardı. Servius Tullius onları altıncı sınıfa koymuştu ve sadece ilk beş sınıftan asker alınmaktaydı. Fakat Jugurtha'nın üstüne yürüyen Marius, fark gözetmeksizin herkesi askere almıştır. *Milites scribere*, der Sallustius, *non more majorum, neque classibus, sed uti cujusque libido erat, capite censos plerosque* [Atalarımızın geleneğinden farklı olarak *classese* (sınıflar, bölükler) göre değil, gönüllü olanları, çoğunlukla da *capite censi* olarak adlandırılanları askere aldı] (*De bello jugurth.*, Bölüm LXXXVI). *Tribus* sınıflandırmasında şehre mensup ilk dört *tribusta* yer alanların *centuria* sınıflandırmasında altıncı sınıfta yer alanlarla aşağı yukarı aynı kişiler olduğuna dikkat ediniz.

bırakılması gereken askerler yavaş yavaş yurttaşlık ruhunu yitirmiş, orduları ve krallıkları düzenleyen generaller güçlerinin farkına varıp itaat edemez hale gelmiştir.

Böylece askerler sadece kendi generallerini tanımaya, tüm ümitlerini ona bağlamaya ve kendilerini şehirden çok uzak görmeye başlamıştır. Bunlar artık cumhuriyetin değil, Sulla'nın, Marius'un, Pompeius'un, Caesar'ın askerleriydi. Roma artık herhangi bir eyaletteki bir ordunun başında bulunan kişinin kendi generali mi, yoksa düşmanı mı olduğunu bilemez olmuştur.

Roma halkı salt kendi gücünü bahşettiği *tribun*ler tarafından yozlaştırılırken, *senatus* metanetle hareket ettiği için kendini kolayca savunabilmiştir. Oysa ayaktakımı aşırı atılganlıktan aşırı zayıflığa geçip durmuştur. Ancak halk gözdelerine dışarıda fevkalade bir otorite bahşetmeye başladığı vakit *senatus*un bütün bilgeliği faydasız hale gelmiş ve cumhuriyet mahvolmuştur.

Özgür devletlerin diğer devletlerden daha kısa ömürlü olmasının sebebi, başlarına gelen felaketlerin ve başarıların onlara hemen hemen her zaman özgürlüklerini kaybettirmesidir. Oysa halkına boyun eğdiren bir devletin başarıları veya başına gelen felaketler o halkın köleliğini o nispette teyit eder. Bilge bir cumhuriyet kendini iyi veya kötü talihe maruz bırakacak hiçbir tehlikeye atmamalıdır. Böyle bir cumhuriyetin ümit edebileceği tek iyilik halihazırdaki durumunun sürekliliğidir.

İmparatorluğun büyüklüğü cumhuriyeti nasıl mahvettiyse, yurttaşların çokluğu da öyle mahvetmiştir.

Roma İtalya halklarının yardımıyla bütün dünyaya boyun eğdirmiş, kendisine yardım eden bu halklara farklı zamanlarda çeşitli ayrıcalıklar vermiştir.[2] Bu halkların çoğu Roma vatandaşı olma hakkını başlarda çok ciddiye almamış, bazıları kendi âdetlerini muhafaza etmeyi tercih

2 *Jus latii, jus italicum* [Latium hukuku, İtalya hukuku].

etmiştir.[3] Ancak söz konusu hak dünya hâkimiyeti anlamına gelmeye, kişi Roma vatandaşı olmadıkça dünyada hiçbir yere varamamaya, buna karşılık bu unvan sayesinde her şey olabilmeye başlayınca, İtalya halkları ya yok olmaya ya da Romalı olmaya karar vermiştir. Entrikalar veya yakarmalarla başarılı olamayan halklar silaha sarılmış, İyon Denizi kıyıları boyunca ayaklanmış, diğer müttefikler de onları takip etmiştir.[4] Roma, tabir caizse dünyayı zincire vurmakta kullanmış olduğu eller olan bu halklara karşı savaşmak zorunda kalınca mahvolmuştur. Kendi duvarları arasına sıkışmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan Roma önce henüz sadakatlerinden vazgeçmemiş olan müttefiklere,[5] daha sonra ise yavaş yavaş herkese o çok arzulanan unvanı bahşetmiştir.

Bundan sonra Roma, halkın aynı ruhu, aynı özgürlük sevgisini, zorbalığa karşı aynı nefreti paylaştığı, *senatus*un gücüne ve ileri gelenlerin ayrıcalıklarına duyulan, daima saygıyla karışık o kıskançlığın eşitlik sevgisinden başka bir anlama gelmediği şehir olmaktan çıkmıştır. İtalya halkları Roma yurttaşları haline gelince, her şehir Roma'ya kendi dehasını, kendi menfaatlerini ve belli bir hamiye olan bağımlılığını taşımıştır.[6] Parçalanan şehir artık bir bütün oluşturamaz hale gelmiştir. İnsanlar salt bir tür kurgu sonucunda yurttaş olduğundan, aynı memurlara, aynı surlara, aynı tanrılara, aynı tapınaklara, aynı mezarlara sahip olmadığından, Roma'ya aynı gözle bakmaz, aynı vatan sevgisini paylaşmaz olmuştur. Romalı duygular yok olmuştur.

---

3 Aequiler kendi meclislerinde şöyle diyorlardı: "Seçebilecek durumda olanlar kendi kanunlarını, kendini müdafaa edemeyenler için kaçınılmaz bir ceza olan Roma şehri hukukuna tercih etmişlerdir," (Titus Livius, Kitap IX, Bölüm XLV).

4 Asculani, Marsi, Vestini, Marrucini, Ferentini, Hirpini, Pompeiani, Venusini, Japygi, Lucani, Samnitler ve başkaları (Appianus, *De bello civili*, Kitap I).

5 Toskanalılar, Umbrialılar, Latinler. Bu durum bazı halkların boyun eğmesini sağlamıştır. Yurttaşlık hakkı verildiğine göre, daha başka halklar da silah bırakmıştır. Geriye sadece Samnitler kalmış, onlar da yok edilmiştir.

6 İtalya halklarından oluşan o canavar başının her bir kişinin oyuyla dünyanın geri kalanını idare ettiğini hayal ediniz.

Hırslı kişiler, oyları altüst etmek veya kazanmak amacıyla koca koca şehirleri ve milletleri Roma'ya taşımıştır. Meclisler gerçek birer fesat toplantısına dönüşmüş, birkaç isyancıdan oluşan çetelere *comitia*[7] denir olmuş; halkın nüfuzu, kanunları, hatta kendisi düşsel kavramlara dönüşmüştür. Anarşi öyle boyutlara ulaşmıştır ki, halkın bir kararnameyi onaylayıp onaylamadığı anlaşılamaz olmuştur.[8]

Bu dönemi anlatan yazarların eserlerinde Roma'yı mahveden hizipleşmelerden başka şeye rastlamayız. Ancak bu hizipleşmelerin zorunlu olduğu, bunların her zaman var olduğu ve hatta daima var olmak zorunda olduğu gözden kaçırılmaktadır. Hastalığı başlatan ve iç savaşları halk ayaklanmasına çeviren şey sadece cumhuriyetin büyüklüğü olmuştur. Roma'da hizipleşmelerin olması şarttı. Dışarıda bu kadar gururlu, gözüpek ve ürkütücü olan bu savaşçılar içeride ılımlı olamazlardı. Özgür bir devlette savaşta yiğit, barışta çekingen insanların olmasını istemek gerçekleşmesi imkânsız şeyler istemek demektir. Genel kural olarak, kendine cumhuriyet ismini veren bir devlette ne zaman herkesin sakin olduğu görülse, o devlette özgürlük olmadığından emin olunabilir.

Siyasi bir bütünde birlik olarak adlandırılan şey muğlak bir şeydir. Gerçek birlik tıpkı müzikteki disonansların nihai akora yönlendirmesi gibi, bize ne kadar birbirine zıtmış gibi görünürse görünsünler, tüm tarafları, toplumun genel refahına yönlendiren bir ahenk birliğidir. Kargaşadan başka bir şey yokmuş gibi görünen bir devlette de birlik, yani sadece hakiki barış olan mutluluğa götüren bir ahenk mevcut olabilir. Tıpkı bu evrenin, bazılarının eylemi, diğerlerinin tepkisiyle birbirlerine sonsuza dek bağlı kalan parçaları gibi.

Ancak Asya tipi despotizmin, yani ılımlı olmayan tüm yönetimlerin ahenginde daima gerçek bir bölünme mevcut-

7 Eski Roma'da halk meclisi. (ç.n.)

8 Bkz. Cicero, *Epistulae ad Atticum*, Kitap IV, Mektup XVIII.

tur. Çiftçiler, askerler, tüccarlar, yüksek dereceli memurlar, asiller birbirlerine, sırf birileri diğerlerini dirençle karşılaşmaksızın ezebildiği için bağlıdır. Böyle yönetimlerde bir birlik gözlemlesek bile, bunlar birbirlerine bağlı olan yurttaşlar değil, yan yana gömülmüş ölü bedenlerdir.

Roma kanunlarının cumhuriyeti idare edemeyecek kadar güçsüzleştiği doğrudur. Fakat küçük bir cumhuriyetin büyümesini sağlayan iyi kanunların, o cumhuriyet genişlediği vakit birer yüke dönüşmesi her zaman gözlemlenmiş bir şeydir. Zira bunlar öyle kanunlardır ki, bunların doğal sonucu büyük bir halk yaratmaktır, o büyük halkı yönetmek değil.

İyi kanunlar ile uygun kanunlar arasında, bir halkın başka halkların efendisi olmasını sağlayan kanunlar ile söz konusu hâkimiyet elde edildikten sonra o halkın gücünü muhafaza eden kanunlar arasında hayli fark mevcuttur.

Bugün dünyada kimsenin tanımadığı, sessizce ve gizlilik içinde, gücünü her geçen gün artıran bir cumhuriyet mevcut.[9] Şayet bu cumhuriyet bilgeliğinin kendisini götürdüğü yücelik mertebesine ulaşmayı başarırsa, o vakit zorunlu olarak kanunlarını değiştireceğinden emin olunabilir. Ancak bu değişim bir kanunkoyucunun değil, bizzat yozlaşmanın eseri olacaktır.

Roma genişlemek için yaratılmıştı ve kanunları bu iş için mükemmeldi. Nitekim yönetim şekli ne olursa olsun, ister kralların hâkimiyeti, ister aristokrasi, ister halkın devleti olsun, Roma hiçbir zaman bilgelik gerektiren girişimlerde bulunmaktan vazgeçmemiş ve bu girişimlerde başarılı olmuştur. Roma dünyadaki tüm diğer devletlerden tek bir gün değil, daima daha bilgece hareket etmiş, küçük, orta ve büyük ölçekteki refahı aynı üstünlükle devam ettirmiştir. Roma'nın istifade etmediği başarı, ders almadığı felaket olmamıştır.

Roma özgürlüğünü, hedefine çok erken ulaştığı için kaybetmiştir.

---

9 Bern kantonu.

X

Romalıların Yozlaşması Üzerine

Bana göre Romalıların kalbinin ve aklının yozlaşmasında, Roma'ya cumhuriyetin sonlarına doğru giren Epikuros tarikatının büyük payı olmuştur.[1] Yunanlar bu tarikata Romalılardan önce saplanmış, nitekim Romalılardan önce yozlaşmışlardır. Polybius bize kendi zamanında bir Yunan'ın ettiği yeminlere itimat edilmezken, bir Romalının ettiği yeminle tabir caizse zincire vurulduğunu söyler.[2]

Cicero'nun Atticus'a yazdığı mektuplarda,[3] bize Polybius'un zamanından bu yana Romalıların ne kadar değiştiğini gösteren bir olay mevcuttur.

"Memmius," der Cicero, "*senatus*a, rakibi ile kendisinin *consul*lerle uzlaşmaya vardığını bildirmişti. Buna göre

1 Cineas Pirus'un sofrasında bu konuda konuştuktan sonra, Fabricius Roma'nın bütün düşmanlarının böyle bir tarikatın prensiplerini benimsemesini dilemiştir (Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Pirus*).

2 "Şayet Yunanlara on vaatle, on ihtarla, bir o kadar da şahitle bir *talent* borç verseniz, sözlerini tutmaları imkânsızdır. Oysa Romalılarda, kamu geliri açısından olsun, şahsi gelir açısından olsun hesap verirlerken ettikleri yemin nedeniyle sadıktırlar. Yani cehennem korkusu bilgece tesis edilmiştir. Oysa bugün bu korkuya karşı nedensiz bir mücadele verilmektedir," (Polybius, Kitap VI, Bölüm LVI).

3 Kitap IV, Mektup XVIII.

*consul*ler ertesi yıl gerçekleşecek *consul*lük yarışında onları desteklemeyi, onlar ise halk *curiate* kanununu[4] yaparken hazır bulunmadıkları halde orada olduklarını beyan eden üç *augur*[5] ile yönettikleri eyaletlerin durumunu düzenleyen *senatus-consultum*[6] imzalanırken hazır bulunmadıkları halde orada olduklarını teyit eden iki eski *consul* buldukları takdirde *consul*lere dört yüz bin *sestertius* ödemeyi taahhüt etmişti." Tek bir sözleşmede ancak bu kadar namussuz insan bir araya gelebilirdi!

Dinin daima insanların iyi ahlâkının en iyi teminatı olmasının yanı sıra, Romalılarda vatana duyulan sevgiye belli bir dinî duygu katmak gibi özel bir durum da mevcuttu. Olabilecek en iyi alametler altında kurulan bu şehir, kralları ve tanrıları olan Romulus, şehrin kendisi gibi ebedî olan Capitol[7] ve kurucusu gibi ebedî olan şehir bir zamanlar Romalılar üzerinde keşke muhafaza etmiş olsalardı dedirten bir etki yaratmıştır.

Devletin büyümesi beraberinde şahsi servetlerin büyümesini de getirmiştir. Ancak genişlik zenginlikte değil de ahlâkta yaşandığından, Romalıların belli sınırlar içinde kalmaya devam eden zenginliği, sınır tanımayan bir lüks ve israf yaratmıştır.[8] Önce zenginlik yüzünden yozlaşanlar, ardından fakirlik yüzünden yozlaşmışlardır. Özel hayatın gerekliliklerinin çok üzerinde bir servetle iyi bir yurttaş olmak güçtü; büyük bir servetin yok olmasının getirdiği arzularla ve piş-

4 *Curiate* kanunu askerî güç bahşediyor, *senatus-consultum* valinin sahip olması gereken birlikleri, parayı ve görevlileri düzenliyordu. Oysa *consul*ler, her şeyin kendi kafalarına göre yapılabilmesi için sahte bir kanun ve sahte bir *senatus-consultum* uydurmak istiyordu.

5 Eski Roma'da temel görevi alametleri yorumlamak olan din görevlisi. (ç.n.)

6 Bir *consul* veya *praetor* tarafından yapılan kanun teklifine dair *senatus*un yayımladığı tavsiye kararı. (ç.n.)

7 Roma'nın ünlü yedi tepesinden en yüksek olanı. (ç.n.)

8 Cornelia'nın yetmiş beş bin drahmiye satın aldığı evi Lucullus kısa süre sonra iki milyon beş yüz bin drahmiye satın almıştı (Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Marius*).

manlıklarla kişi her türlü suçu işlemeye hazırdı. Sallustius'un dediği gibi,[9] Roma'da ne mal mülk sahibi olabilen ne de başkalarının mal mülk sahibi olmasına tahammül edebilen bir nesil oluşmuştu.

Yine de, Roma'nın yozlaşması hangi boyutlarda olursa olsun, akla gelebilecek tüm felaketler yaşanmamıştır, zira Roma'nın prensipleri o kadar güçlüydü ki, onca zenginliğin, gevşekliğin ve şehvetin ortasında bile belli bir kahramanca cesareti ve savaş tutkusunu korumuştur. Bu ise, sanırım, dünyada hiçbir millete nasip olmamıştır.

Romalı yurttaşlar ticarete[10] ve sanat dallarına köle meşgaleleri olarak bakmıştır.[11] Romalılar bu mesleklerle asla uğraşmazdı. Birtakım istisnalar olsa bile, bunlar ancak ilk mesleklerini devam ettiren birkaç azatlı tarafından ifa edilmiştir. Romalılar genellikle sadece yüksek memuriyetlere ve şeref nişanelerine giden yegâne yol olan savaş sanatını tanımıştır.[12] Böylece diğer bütün erdemler kaybedildikten sonra dahi savaş erdemleri baki kalmıştır.

---

9 *Ut merito dicatur genitos esse, qui nec ipsi habere possent res familiares, nec alios pati* [Haklı bir şekilde, insanların mal varlığı olmayan ve bu konuda başkalarına da izin vermeyen kişiler olarak doğdukları söylenebilir], (Sallustius'un *Historiae*'ından kalma parça, *De civitate Dei*, Kitap II, Bölüm XVIII).

10 Romulus özgür insanların sadece iki işle, tarımla ve savaşla meşgul olmasına izin vermiştir. Tüccarlar, zanaatkârlar, ev kiralayanlar, meyhaneciler yurttaşlar arasında sayılmıyordu (Halikarnassoslu Dionysios, Kitap II; age. Kitap IX).

11 Cicero *Yükümlülükler Üzerine* adlı eserinde (Kitap III) bunun nedenlerini sıralamaktadır.

12 On altı ile kırk yedi yaşları arasında orduda on sene hizmet etmiş olmak gerekiyordu. Bkz. Polybius, Kitap VI, Bölüm XIX.

XI

Sulla, Pompeius ve Caesar

Gözlerimi Marius ile Sulla'nın savaşlarında yaşanan dehşetten başka yere çevirmeme izin vermenizi rica ediyorum. Bunların korkunç tarihçesi Appianus'ta[1] okunabilir. İki liderin kıskançlığının, hırsının ve zalimliğinin yanı sıra, tüm Romalıların da gözü dönmüştü. Yeni yurttaşlar ile eski yurttaşlar birbirlerine aynı cumhuriyetin mensupları olarak bakmaz olmuş,[2] istisnai bir şekilde hem iç savaş hem de dış savaş olan bir savaşa girilmişti.

Sulla var olan düzensizliklerin nedenini ortadan kaldırmaya son derece elverişli kanunlar yapmıştır. Bu kanunlar *senatus*un otoritesini artırmış, halkın gücünü azaltmış, *tribun*lerinkini düzenlemiştir. Sulla'yı diktatörlüğü bırakmaya iten kapris cumhuriyete âdeta ikinci bir hayat vermiştir. Ancak Sulla başarılarının harareti içinde Roma'nın özgürlüğünü muhafaza etmesini imkânsız kılacak şeyler yapmıştır.

---

1 Takriben 95-165 tarihleri arasında yaşamış Yunan tarihçi. (ç.n.)

2 Marius, Mithridates'e karşı savaş açma görevinin Sulla yerine kendisine verilmesi için *tribun* olan Sulpicius'un yardımıyla İtalya'nın sekiz yeni kavmini eski kavimlerin arasına yaymıştı. Bu ise, İtalyanları oyların hâkimi kılmıştır. Bunların çoğu Marius'u tutarken, *senatus* ile eski yurttaşlar Sulla'nın tarafını tutmuştur. Sulla aristokrasi, Marius demokrasi taraftarı idi. (ç.n.)

Sulla Asya seferi sırasında askerî disiplini tamamen yıkmıştır. Ordusunu vurguna alıştırmış,[3] ona şimdiye kadar hiç duymadığı ihtiyaçlar aşılamıştır. Askerleri bütünüyle yozlaştırmış, askerler de sonrasında kumandanları yozlaştırmıştır.

Sulla Roma'ya elinde silahla girmiş ve Romalı generallere bu özgürlük sığınağına nasıl tecavüz edebileceklerini göstermiştir.[4]

Sulla yurttaşların topraklarını askerlere vermiş[5] ve onları sonsuza dek açgözlü kılmıştır, zira o zamandan sonra kendi yurttaşlarının malını mülkünü ele geçirebileceği anı kollamayan tek bir asker dahi kalmamıştır.

Sulla sürgün cezasını icat etmiş, kendi tarafında olmayanların başına ödül koymuştur. O andan itibaren cumhuriyete daha fazla bağlanmak imkânsız hale gelmiştir, zira zaferi paylaşamayan iki hırslı adam arasında tarafsız kalanlar ile özgürlük taraftarı olanlar, galip çıkan tarafından sürgüne gönderileceklerinden emindi. Bu nedenle ihtiyatlı olma ihtiyacı iki taraftan birine bağlanmayı gerektirmiştir.

"Sulla'dan sonra," der Cicero,[6] "dine aykırı bir dava ve bundan daha da utanç verici bir zafer sayesinde sadece şahısların mallarına el koymakla kalmayan, aynı zamanda eyaletleri dahi aynı felakete maruz bırakan bir adam[7] gelmiştir."

Diktatörlüğü terk eden Sulla, sırf kendi kanunlarının koruması altında yaşamak ister görünmüştür. Fakat çarpıcı bir ılımlılığa işaret eden bu eylemi, aslında kendi uyguladığı şiddetin bir sonucuydu. İtalya'nın çeşitli bölgelerine toplam

---

3 Bkz. *De Catilinae coniuratione* adlı eserinde Sallustius'un bu orduya dair çizdiği portre.

4 *Fugatis Marii copiis, primus urbem Romam cum armis ingressus est* [Marius'un birliklerinden kaçtıktan sonra önce ordusuyla Roma kentine girdi] (Antakyalı Yannis'ten kalma parça, *Erdemlerin ve Ahlâksızlıkların Özeti*). Ordu Roma'ya ancak bir *plebisit* sonucu girebilirdi. (ç.n.)

5 Başlangıçta mağlup edilen düşmanlara ait toprakların bir kısmı dağıtılıyordu. Fakat Sulla askerlere yurttaşların topraklarını vermiştir.

6 *Yükümlülükler Üzerine*, Kitap II, Bölüm VIII.

7 Cicero burada Caesar'ı kastetmektedir. (ç.n.)

kırk yedi lejyon yerleştirmişti. "Bu adamlar," der Appianus, "kendi talihlerinin Sulla'nın talihine bağlı olduğunu düşünerek onun güvenliğini sağlamış, daima ona yardım etmeye veya intikamını almaya hazır beklemiştir."[8]

Cumhuriyetin yıkılması artık zaruri olduğundan, geriye sadece cumhuriyetin nasıl ve kim tarafından yıkılacağı sorusu kalıyordu.

Aynı derecede hırslı iki adam –şu farkla ki, biri hedefine öteki kadar doğrudan gitmeyi başaramamıştır– itibarlarıyla, başarılarıyla, meziyetleriyle diğer bütün yurttaşların önüne geçmiştir. İlk parlayan Pompeius olmuş, Caesar hemen arkasından gelmiştir.

Pompeius göze girmek için Sulla'nın halkın gücünü kısıtlayan kanunlarını bertaraf etmiş, vatanının en faydalı kanunlarını kendi hırsına feda ettiğinde ise istediği her şeyi elde etmiştir. Halkın Pompeius hakkındaki pervasızlığı sınır tanımamıştır.

Roma kanunları kamu gücünü birbirini destekleyen, durduran ve kısıtlayan çok sayıda memuriyet arasında bilgece paylaştırmıştı. Bütün bu memuriyetlerin verdiği güç sınırlı olduğundan, her bir yurttaş bu memuriyetlere gelebiliyordu ve önünden arka arkaya pek çok şahsiyetin geçtiğini gören halk hiçbirine alışamıyordu. Fakat o zamanlarda cumhuriyetin sistemi değişmiş, en güçlüler halkın kendilerine olağanüstü görevler vermesini sağlamışlardır. Bu ise, halkın ve yüksek dereceli memurların nüfuzunu ortadan kaldırmış ve bütün önemli meseleleri tek bir veya az sayıda kişinin ellerine teslim etmiştir.[9]

Sertorius'a[10] savaş mı açılacak? Bu görev Pompeius'a veriliyordu. Mithridates'e mi savaş açılacak? Herkes Pompeius'un

---

8 Caesar'ın ölümünden sonra olanlar hatırlanabilir.

9 *Plebis opes immunitae, paucorum potentia crevit* [*Plebs* sınıfının etkisi azalırken, azınlığın gücü arttı], (Sallustius, *De conjurat. Catil.* 39.1).

10 Quintus Sertorius, MÖ 126-72 tarihleri arasında yaşamış Romalı devlet adamı, general. (ç.n.)

ismini haykırıyordu. Roma'ya buğday getirtmek mi gerekiyor? Halk, bu görev Pompeius'a verilmediği takdirde kendini mahvolmuş addediyordu. Korsanların yok edilmesi mi gerekiyor? Bunu ancak Pompeius yapabilirdi. Caesar istilayla tehdit ettiğinde ise, bu sefer *senatus* Pompeius'un ismini haykırıp bütün umutlarını ona bağlıyordu.

"İnanıyorum ki," demiştir Marcus[11] halka, "asillerin dört gözle beklediği Pompeius, onların hâkimiyetinden ziyade sizin özgürlüğünüzü güvence altına almayı tercih edecektir. Fakat her birinizin pek çok kişinin korumasına sahip olduğu, hepinizin tek bir kişinin korumasına sahip olmadığı ve bir fâninin böyle şeyleri verebilmesinin veya geri almasının duyulmamış bir durum olduğu zamanlar da olmuştu."

Genişlemek için yaratılan Roma'da, şeref nişanelerini ve gücü aynı insanlarda toplamak gerekmişti. Bu ise, kargaşa zamanlarında halkın hayranlığını tek bir yurttaşa yönlendirebiliyordu.

Bir kişiye şeref nişaneleri bahşedildiğinde, tam olarak ne bahşedildiği bilinir. Fakat bunlara bir de güç eklendiğinde, bu gücün nerelere taşınabileceği bilinemez.

Bir cumhuriyette tek bir yurttaşa verilen aşırı tavizler daima belli sonuçlar doğurur. Bu durum halkta kıskançlık uyandırır veya halkın sevgisini ölçüsüzce artırır.

Pompeius iki kez Roma'ya cumhuriyeti ezecek güce sahip olarak dönmüş, fakat Roma'ya girmeden önce ordularını gönderecek ve şehre basit bir yurttaş gibi girecek kadar ılımlı davranmıştır. Pompeius'un şanına şan katan bu hareketler, daha ileride kanunlar aleyhine ne yaparsa yapsın *senatus*un daima ondan yana olmasını sağlamıştır.

Pompeius Caesar'a göre daha sakin, daha az saldırgan bir hırsa sahipti. Caesar, tıpkı Sulla gibi, iktidara elinde silahla yürümek istemiştir. Bu tür bir tahakküm Pompeius'un hoşu-

11 Sallustius'un *Historiae*'ından kalma parça. Marcus Lepidus, halk *tribun*ü. (ç.n.)

na gitmiyordu. Pompeius diktatörlük istiyordu, fakat bunu halkın oylarıyla elde etmek istiyordu. Gücü gasbetmeye asla razı olmazdı, fakat gücün kendisine verilmesine razı olurdu.

Halkın sevgisi asla aynı kalmadığından, Pompeius'un, itibarının azaldığını fark ettiği zamanlar olmuştur.[12] Hor gördüğü insanların, itibarlarının artması ve onların bu itibarı kendisine karşı kullanmaları Pompeius'un onuruna dokunmuştur.

Bu durum Pompeius'un aynı derecede ölümcül bir şey yapmasına neden olmuştur. Halkı parayla yozlaştırmış ve seçimlerde her bir yurttaşın oyuna bir fiyat biçmiştir.

Buna ek olarak Pompeius yüksek dereceli memurların işlevlerini altüst etmek için en aşağılık ayaktakımını kullanmış, anarşi içinde yaşamaktan usanan bilge insanların ümitsizliğe kapılıp kendisini diktatör ilan etmesini ummuştur.

Sonunda Pompeius Caesar ve Crassus ile menfaat birliği yapmıştır.[13] Cato,[14] cumhuriyeti mahveden şeyin onların husumeti değil de birleşmesi olduğunu söylemiştir. Nitekim Roma öyle talihsiz bir durumdaydı ki, iç savaşlardan ziyade, ileri gelenlerin hedeflerini ve menfaatlerini birleştirerek zorbalıktan başka bir şey getirmeyen barış ortamından çekmiştir.

Pompeius itibarını tam anlamıyla Caesar'a ödünç vermemiş, bilmeden itibarını ona feda etmiştir. Kısa süre sonra Caesar Pompeius'un kendisine verdiği gücü, hatta onun hilelerini ona karşı kullanmıştır. Şehri temsilcileriyle karıştırmış ve seçimlere hâkim olmuştur. *Consul*ler, *praetor*lar,[15] *tribun*ler kendi kendilerine biçtikleri fiyatlara satın alınmıştır.

---

12 Bkz. Plutarkhos.

13 MÖ 60 yılında ilan edilen birinci *triumvir*lik. (ç.n.)

14 Genç Cato, MÖ 95-46 tarihleri arasında yaşamış Romalı devlet adamı. (ç.n.)

15 Roma Cumhuriyeti'nde hâkimlerin üzerindeki adli dava yükünü azaltmak amacıyla ve *consul*ler yabancı topraklarda cephedeyken devlet işlerini yönetmek üzere seçilen yüksek dereceli memurlara verilen ad. (ç.n.)

Caesar'ın niyetlerini açıkça gören *senatus* Pompeius'a başvurmuş, ondan cumhuriyeti –şayet kendi yurttaşlarından birinden korunma talep eden bir yönetime cumhuriyet denebilirse– savunmasını rica etmiştir.

Pompeius'u bilhassa mahveden şeyin, Caesar'ı yükselterek öngörüden yoksun hareket ettiği düşüncesinin verdiği utanç hissi olduğunu sanıyorum. Pompeius bu düşünceyi mümkün olduğunca geç içselleştirmiş, kendi kendini tehlikeye attığını itiraf etmemek için kendini savunmaya geçmemiş, *senatus*ta Caesar'ın savaşmaya cesaret edemeyeceğini öne sürmüş ve bunu defalarca söylediği için de tekrar söylemekten hiç geri durmamıştır.

Görünüşe göre bir şey Caesar'ı her şeye kalkışabilecek duruma getirmiştir. Bu, talihsiz bir isim benzerliğiyle, Caesar'ın yönetimindeki Cisalpina Galya'ya, Alpler'in ötesinde kalan Galya'nın yönetimini de eklemekti.

Siyaset gereği Roma yakınlarında ordu bulunmasına izin verilmiyordu. Ancak Roma İtalya'nın askerî birlikten tamamen yoksun olmasına da göz yummamış, bu ise Cisalpina Galya'da, yani Romagne'da bulunan küçük bir ırmak olan Rubicon'dan[16] Alpler'e kadar olan bölgede hatırısayılır kuvvetler konuşlandırılmasına yol açmıştır. Ancak Roma'yı bu birliklere karşı güvence altına almak adına, bugün hâlâ Rimini-Cesena yolu üzerine kazınmış halde görülebilen meşhur *senatus-consultum* yapılmıştır. Buna göre her kim bir lejyonla, bir orduyla veya bir kohortla[17] Rubicon'u geçerse cehennem tanrılarına havale ediliyor, günahkâr ve baba katili ilan ediyordu.

Şehri kontrol altında tutan böyle önemli bir idareye, bundan daha da hatırısayılır önemdeki bir idare eklenmişti. Bu, Fransa'nın güneyindeki toprakları kapsayan Transal-

16 Rubicon Cisalpina Galya ile İtalya, yani Roma eyaletleri ile Roma toprağı arasındaki sınırı oluşturmaktaydı. Nehrin tam konumu tartışmalıdır. (ç.n.)

17 Aynı sınıftan askerlerin oluşturduğu, bugünkü tabura yakın asker grubu. (ç.n.)

pina Galya idaresi idi. Bu idare Caesar'ın yıllarca istediği halka savaş açmasına fırsat vererek, askerlerinin onunla birlikte yaşlanmasını ve askerlerini de en az barbarlar kadar fethedebilmesini sağlamıştır. Şayet Caesar Transalpina Galya'nın idaresini elinde tutmasaydı, askerlerini yozlaştıramaz, ismini onca zaferle taçlandıramazdı. Ve eğer Caesar Cisalpina Galya'nın idaresini elinde tutmasaydı, Pompeius onu Alpler'i geçmekten alıkoyabilirdi. Oysa Pompeius daha savaşın başında İtalya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu ise Pompeius'un tarafının iç savaşlarda bizzat güç anlamına gelen itibarı kaybetmesine yol açmıştır.

Hannibal'in Cannae Muharebesi'nden sonra Roma'ya yaşattığı dehşeti, Caesar Rubicon'u geçtikten sonra yaşatmıştır. Kendini kaybeden Pompeius, daha savaşın ilk anlarında ümitsiz olaylarda geriye kalan yegâne çareye başvurmaktan başka bir yol görememiş, boyun eğip kaçmaktan başka elinden bir şey gelmemiştir. Pompeius Roma'yı terk etmiş, devlet hazinesini de geride bırakmıştır. Galibi hiçbir yerde durduramamış, birliklerinin bir kısmını ve İtalya'yı tamamen geride bırakarak denizi geçmiştir.

Caesar'ın talihinden çok fazla söz edilir. Fakat bu olağanüstü adamın o kadar mühim ve kusursuz nitelikleri vardı ki, ahlâksızlıkları olsa da, onun kumanda ettiği herhangi bir orduyla muzaffer olmaması, sınırları içinde doğduğu herhangi bir cumhuriyeti yönetmemesi imkânsızdı.

Caesar Pompeius'un teğmenlerini İspanya'da yendikten sonra, Yunanistan'a geçerek Pompeius'un kendisinin peşine düşmüştür. Kıyıyı elinde tutan ve daha üstün güçlere sahip olan Pompeius, Caesar'ın ordusunun sefalet ve açlıktan yok olmak üzere olduğuna şahit olabilirdi. Fakat kabul görme konusunda aşırı bir zaafı olduğundan, kendisiyle durmadan alay eden veya kendisini suçlayan adamlarının boş konuşmalarına kulak kabartmadan edememiştir.[18] Biri "O son-

18 Bkz. Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Pompeius.*

suza kadar komutada kalıp, Agamemnon gibi krallar kralı olmak istiyor," diyor, bir başkası "Sizi uyarıyorum, bu sene Tusculum inciri yiyemeyeceğiz," diyordu. Pompeius'un elde ettiği kısmi başarı ne olursa olsun, *senator*lardan oluşan bu delegasyonun başını döndürmeye yetiyordu. Böylece Pompeius suçlanmamak adına, gelecek nesiller tarafından daima suçlanacağı bir şey yapmış ve geçmişte defalarca galip gelmiş bir ordunun karşısına acemi birliklerle çıkarak elindeki onca avantajı feda etmiştir.

Pharsalus Muharebesi'nden geriye kalan Pompeius güçleri Afrika'ya çekilince, bunlara komuta eden Scipio, Cato'nun savaşı sürüncemede bırakmaya yönelik tavsiyesini kulak ardı ederek, birtakım avantajların verdiği coşkuyla her şeyi riske atıp her şeyi kaybetmiştir. Brutus ile Cassius bu hizbi tekrar tesis ettiğinde de, yine aynı acelecilik cumhuriyeti üçüncü kez yıkıma götürmüştür.[19]

Bu kadar uzun süren iç savaşlar boyunca Roma'nın gücünün kendi sınırları dışında durmadan arttığını fark etmişsinizdir. Marius, Sulla, Pompeius, Caesar, Antonius, Augustus yönetiminde Roma hep daha ürkütücü hale gelerek geriye kalan bütün kralları yıkmayı başarmıştır.

Hiçbir devlet diğerlerini iç savaşın dehşetini yaşamakta olan bir devlet kadar fetihle tehdit edemez. Böyle bir devlette herkes, asili, kentlisi, zanaatkârı, çiftçisi birer askere dönüşür ve barış zamanı bütün güçler birleştiğinde bu devlet, salt yurttaşlardan oluşan diğer devletlere göre çok daha büyük avantajlara sahip olur. Kaldı ki iç savaşlarda çoğu zaman büyük şahsiyetler ortaya çıkar, zira karmaşa anında meziyetli insanlar zuhur eder, herkes kendi mevkisini belirler. Oysa diğer zamanlarda insanların mevkisini başkaları belirler ve çoğu zaman da yanlış belirler. Romalılar örneğinden daha

19 Bu durum Appianus'un *De bello civili* adlı eserinde (Kitap IV) çok iyi izah edilmiştir. Octavianus ile Antonius'un ordusu, şayet savaş açılmamış olsaydı açlıktan yok olup giderdi.

yakın tarihli başka örneklere geçmek gerekirse, Fransızlar hiçbir vakit kendi sınırları dışında, Bourgogne ve Orléans hanedanları arasındaki çekişmeleri, Lig'in[20] çıkardığı kargaşaları, XIII. Louis ile XIV. Louis reşit olmadan önce yaşanan iç savaşları takip eden dönemlerdeki kadar korku salmamıştır. İngiltere hiçbir zaman Cromwell zamanındaki kadar, Uzun Parlamento[21] savaşlarını takip eden dönemdeki kadar saygı görmemiştir. Almanlar ancak Almanya'daki iç savaşlardan sonra Türklere karşı üstünlük sağlamıştır. V. Felipe hâkimiyetindeki İspanya, veraset nedeniyle yaşanan iç savaşın hemen ardından Sicilya'da, bütün Avrupa'yı hayrete düşüren bir güçle çıkagelmiştir. Bugün İran'ın iç savaşın küllerinden yeniden doğduğunu ve Türkleri küçük düşürdüğünü görüyoruz.

Kısacası cumhuriyeti ezip geçtiler. Bunun için birtakım bireyleri değil, güç kazandığı nispette daha fazlasını isteyen ve çok fazla şeye sahip olduğu için her şeyi isteyen insanoğlunu suçlamak gerekir.

Şayet Caesar ve Pompeius Cato gibi düşünmüş olsaydı, Caesar ve Pompeius gibi düşünecek başkaları çıkardı ve yıkılmaya mahkûm cumhuriyet başka biri tarafından uçuruma sürüklenirdi.

Caesar herkesi affetti. Fakat bana göre, her şeyi gasbettikten sonra gösterilen ılımlılık pek de fazla bir övgü hak etmemektedir.

Caesar'ın Pharsalus Muharebesi'nden sonra gösterdiği çabukluk hakkında ne denmiş olursa olsun, Cicero onu haklı olarak yavaş davranmakla itham eder. Cicero'nun Cassius'a söylediğine göre, Pompeius tarafının İspanya ve Afrika'da bu şekilde tekrar canlanacağını asla tahmin edememişler ve eğer Caesar'ın İskenderiye Savaşı'yla oyalanacağını tahmin

20 Fransa'da Protestanlığın yayılmasını engelleme amacıyla kurulan, XVI. ve XVII. yüzyıllarda faaliyette olan Katolik Ligi veya Kutsal Lig. (ç.n.)

21 İngilizce *Long Parliament*, 1640-1660 yılları arasında faaliyet gösteren İngiliz parlamentosuna verilen ad. (ç.n.)

edebilselerdi, onunla barış yapmak yerine Scipio ve Cato ile Afrika'ya çekilmiş olacaklardı.[22] Böylece Caesar'ın çılgın bir heves yüzünden dört savaş göğüslemesi gerekmiş, son iki savaşı öngöremediği için de Pharsalus'ta elde edilen sonucu tehlikeye atmıştır.

Caesar Roma'yı başta çeşitli memuriyet unvanları altında yönetti, zira insanlar salt unvanlardan etkilenirler. Nasıl Asya halkları *consul*, *proconsul* unvanlarından nefret ediyorsa, Avrupa halkları da "kral" unvanından nefret ediyordu. Öyle ki o çağlarda bu unvanlar dünyanın saadeti veya kahrı anlamına geliyordu. Aslında Caesar başına taç taktırmayı denemiş, fakat halkın alkışı kestiğini fark edince tacı reddetmiştir. Caesar bu yönde birkaç girişimde daha bulunmuştur.[23] Caesar'ın, sırf kendisine tiran olarak tahammül ediyorlar diye, Romalıların zorbalığı da seveceklerine veya yaptıkları şeyi gerçekten yaptıklarını düşüneceklerine inanabilmiş olmasını anlayamıyorum.

*Senatus*un Caesar'a birtakım şeref nişaneleri bahşettiği bir gün Caesar ayağa kalkmayı ihmal etmiş ve işte o an bu kurumda yer alan en ağırbaşlı adamların nihayet sabrı taşmıştır.

Her zaman *senatus*a düşman olan Caesar, eski gücünü kaybettiğinden beri neredeyse gülünç hale gelmiş olan bu kurumu ne kadar hakir gördüğünü asla saklayamamıştır. Bu nedenle Caesar'ın bağışlayıcılığı bile hakaretamiz olmuştur. Caesar'ın affetmeye değil cezalandırmaya tenezzül etmediği düşünülmüştür.

Caesar hakareti bizzat *senatus-consultum*lar yapmaya kadar götürmüştür. Bunları, aklına ilk gelen *senator*ların adıyla imzalıyordu. "Bir keresinde," der Cicero,[24] "benim tavsiyem üzerine, geçirilmiş bir *senatus-consultum*un, ben daha varlığından haberdar olmadan, Suriye'ye

22 *Epistulae ad Familiares*, Kitap XV.

23 Caesar halk *tribun*lerini bertaraf etmiştir.

24 *Epistulae ad Familiares*, Kitap IX.

ve Ermenistan'a gönderildiğini öğrendim. Kral olduklarını bilmediğim gibi, dünya üzerinde var olduklarından dahi bihaber olduğum pek çok prens, bana onlara kral unvanı verilmesini tavsiye ettiğim için teşekkür mektupları yazmıştır."

O çağda yaşamış bazı büyük şahsiyetlerin –çoğu Cicero tarafından yazıldığı için onun adıyla anılan– mektuplarında,[25] cumhuriyetin ileri gelenlerinin kendilerini şeref nişanelerinden, hatta görevlerinden eden bu ani devrim karşısında nasıl bir yılgınlığa ve ümitsizliğe kapıldıkları görülebilir. *Senatus* işlevsiz hale geldiğinden, eskiden bütün dünyanın gözünde sahip oldukları bu itibarı artık tek bir adamın kabinesinde elde etmeyi umabiliyorlardı. Bu durum, tarihçilerin anlatılarından ziyade bu mektuplarda daha çok göze çarpmaktadır. Bu mektuplar, ortak bir acıda birleşmiş insanların saflığına ve henüz sahte bir nezaketin her yere yalan dolan karıştırmadığı bir yüzyıla dair birer şaheserdir. Nihayet çağdaş mektuplarımızın çoğunda olduğu gibi, bu mektuplarda da karşımıza kendini kandırmaya çalışan insanlar değil birbirlerine her şeyi söylemeye çabalayan mutsuz dostlar çıkmaktadır.

Caesar'ın canını kurtarması hemen hemen imkânsızdı. Komplocuların çoğu onun cephesinden veya onun tarafından iyiliklere gark edilmiş kişilerdi.[26] Bunun nedeni basittir. Bu kişiler Caesar'ın zaferiyle büyük avantajlar elde etmiş, fakat talihleri açıldığı nispette, ortak felakete de dahil olmaya başlamışlardır.[27] Zira hiçbir şeyi olmayan bir insan, bazı açılardan, hangi idare altında yaşadığını pek de umursamaz.

Buna ek olarak Yunanistan ve İtalya cumhuriyetlerinin hepsinde insanların egemen gücü gasbeden kişinin katiline erdemli bir insan olarak bakmasına neden olacak türden bir

---

25 Bkz. Cicero'nun ve Sulpicius'un mektupları.

26 Decimus Brutus da, Gaius Casca da, Trebonius da, Tullius Cimber de, Minutius Bacillus da Caesar'ın dostlarıydı (Appianus, *De bello civili*, Kitap II, Bölüm CXIII).

27 Bir tiranın onun ölümünden sonra mahvolacak uydularını değil de özgür bir yönetimde onun dostları olan kişileri kastediyorum.

milletlerarası hukuk, yerleşmiş bir kanaat mevcuttu. Bilhassa Roma'da, kralların sürülmesinden sonra bu noktada kanun kesin olup, örnekler tasvip edilmiş durumdaydı. Cumhuriyet her bir yurttaşının eline silah veriyor, onu bir an için yargıcı kabul ediyor ve kurtarıcısı olarak görüyordu.

Nitekim Brutus dostlarına, babası tekrar dünyaya gelse bile onu yine öldüreceğini söyleme cesareti bulmuştur.[28] Her ne kadar istibdadın devam etmesiyle bu özgürlük ruhu yavaş yavaş kaybedilmiş olsa da, Augustus'un saltanatının başında da sürekli yeni komplolar ortaya çıkmıştır.

Bu, suça ve erdeme dair sıradan kuralların dışına çıkarak sadece kendi sesine kulak veren ve ne yurttaş ne dost ne hami ne baba tanıyan cinsten, baskın bir vatan sevgisi idi. Erdem, âdeta kendini aşmak adına kendini unutuyordu. Erdem, başta vahşice olduğu için tasvip edilmeyen bu eyleme kutsal bir eylemmişçesine hayranlık duyulmasını sağlıyordu.

Nitekim özgür bir yönetimde yaşayan Caesar'ın suçu, ancak bir suikastla cezalandırılması mümkün olacak türden bir suç değil miydi? Ve Caesar'ın niçin açıkça veya kanun yoluyla yargılanmadığını sormak, işlediği suçların hesabını sormak değil miydi?

28 Cicero'nun mektuplarından oluşan derlemenin içinde yer alan *Epistulae ad Brutum*.

XII

Caesar'ın Ölümünden Sonra Roma'nın Durumu

Cumhuriyetin yeniden kurulması o kadar imkânsızdı ki, o zamana kadar görülmemiş bir şey yaşandı ve artık bir zorba kalmadığı gibi özgürlük de kalmadı, zira cumhuriyeti yıkan nedenlerin hepsi hâlâ mevcuttu.

Komplocular salt komplo konusunda plan yapmış, bu komployu devam ettirmeye yönelik bir plan yapmamıştı.

Eylem gerçekleştirildikten sonra, komplocular Capitol'a çekilmiş, *senatus* ise toplanmamıştır. Ertesi gün ortalığı karıştırmaya çalışan Lepidus,[1] silahlı adamlarla Roma halk meydanını ele geçirmiştir.

Daha önce aldıkları muazzam bağışların geri istenmesinden korkan kıdemli askerler Roma'ya girmiş, bu ise *senatus*un Caesar'ın almış olduğu tüm kararları onaylamasına ve aşırı uçları uzlaştırmak suretiyle komploculara affetmesine neden olmuştur. Bu, sahte bir barış ortamı yaratmıştır.

Caesar, ölmeden önce Partlara karşı çıkacağı sefere hazırlanırken, yokluğunda huzuru sağlaması için birkaç sene görev yapacak yüksek dereceli memurları önceden belirlemişti.

1 Marcus Aemilius Lepidus (MÖ 89-13), Caesar'ın süvari lideri idi. (ç.n.)

Böylece onun hizbine mensup olanlar Caesar'ın ölümünden sonra da uzun bir süre gerekli kaynaklara sahip olduklarını hissetmişlerdir.

Senatus Caesar'ın bütün kararlarını hiçbir sınırlama olmaksızın onaylamış olduğundan ve bu kararların infaz görevi de *consul*lere verildiğinden, *consul*lerden biri olan Antonius, Caesar'ın muhasebe defterine el koymuş, yazı masasına gitmiş ve bu defterin içine istediği her şeyi yazmıştır. Öyle ki diktatör, hayatta olduğu zamana kıyasla daha da buyurganca hükmetmeye başlamıştır. Zira Caesar'ın asla yapmayacağı her şeyi Antonius yapmış, Caesar'ın asla vermeyeceği paraları Antonius vermiştir. Cumhuriyete karşı kötü niyet besleyen herkes bir anda Caesar'ın muhasebe defterinde kendi adlarına birer ödül bulmuştur.

Bir başka felaket sonucu Caesar çıkacağı sefer için muazzam bir meblağ toplamış, bunları Opis Tapınağı'na koymuştu. Caesar'ın muhasebe defterini elinde tutan Antonius bu paraları keyfince kullanmıştır.

Komplocular başta Caesar'ın cesedini Tiber Nehri'ne atmayı kararlaştırmıştı.[2] Aslında bunu yapsalar hiçbir engelle de karşılaşmazlardı, zira beklenmedik bir eylemi takip eden o şaşkınlık anlarında istenen her şeyin yapılması kolaydır. Ancak alınan bu karar yerine getirilmemiştir. Ve işte bundan sonra olanlar:

Senatus, Caesar'a cenaze töreni düzenlenmesine izin vermesi gerektiğine inanmıştır. Nitekim *senatus* Caesar'ı tiran ilan ettiği andan itibaren, onun ölümü durumunda cenaze töreni ve mezar hakkını inkâr edemezdi. Şimdi, cenaze töreni sırasında ataların imgelerini taşımak ve ardından merhumun anısına söylev vermek Polybius'un öve öve bitiremediği bir Roma geleneği idi. Bu söylevi veren Antonius halka

2 Bu emsalsiz bir hareket de olmazdı. Tiberius Gracchus öldürüldükten sonra, *aedilis* olan ve o andan sonra Vespillo adıyla anılan Lucretius Gracchus'un cesedini Tiber Nehri'ne atmıştır (Aurelius Victor, *De vir. illust.*, Bölüm LXIV).

Caesar'ın kanlı togasını göstermiş, onun halka cömert bağışlarda bulunan vasiyetini okumuş ve halkı komplocuların evlerini ateşe verecek derecede galeyana getirmiştir.

Bugün elimizde bütün bu meselede *senatus*u yöneten Cicero'nun, kararlılıkla hareket edip mahvolmayı göze almış olsalar çok daha yerinde hareket etmiş olacaklarına ve hatta bu durumda mahvolmuş da olmayacaklarına dair bir itirafı vardır.[3] Ancak Cicero, *senatus* toplandığı zaman her şey için artık çok geç olduğunu öne sürerek kendini aklamaktadır. Halkın dahil olduğu meselelerde bir anın nelere bedel olduğunu bilenler buna şaşırmayacaklardır.

Ve işte bir başka tesadüf daha. Caesar şerefine düzenlenen oyunlar oynanırken yedi gün boyunca gökyüzünde bir kuyrukluyıldız saçı görülmüş ve halk Caesar'ın ruhunun cennete kabul edildiğine inanmıştır.

Krallara, hatta kendilerini yönetmiş olan *proconsul*lere tapınaklar inşa etmek Yunanistan ve Asya halklarının bir âdeti idi.[4] Onların böyle şeyler yapmalarına kulluklarının en sağlam nişanesi olduğu için izin veriliyordu. Romalılar dahi kendi *lararium*larında[5] veya şahsi tapınaklarında atalarına kutsal törenler düzenleyebiliyordu. Fakat Romulus'dan Caesar'a kadar, herhangi bir Romalının tanrılar arasına yerleştirildiğine rastlanmamıştır.[6]

Makedonya'nın idaresi Antonius'a düşmüştü. Antonius bunun yanı sıra Galya yönetimini de talep etmiştir. Bunu niçin istediği açıktır. Cisalpina Galya'yı idare eden Decimus Brutus, kendi bölgesini Antonius'a devretmeyi reddederek onu buradan kovmak istemiştir. Bu ise, *senatus*un

3 *Epistulae ad Atticum*, Kitap XIV, Mektup X.

4 Bu konuda bkz. Cicero'nun *Epistulae ad Atticum* adlı eseri ile Başrahip de Mongault'nun gözlemi.

5 Eski Roma evlerinde o evin koruyucu tanrıları (Larlar) için ayrılan kutsal köşeye verilen ad. (ç.n.)

6 Dio, bir gün Caesar'ın mertebesine ulaşmayı uman *triumvir*lerin hepsinin ona bahşedilen şeref nişanelerinin sayısını artırmak için ellerinden geleni yaptıklarını söyler (Kitap XLVII).

Antonius'u vatan haini ilan etmesiyle sonuçlanan bir iç savaşın başlamasına sebep olmuştur.

Cicero, şahsi düşmanı olan Antonius'u mahvetmek için yanlış bir taktik izleyerek Octavianus'un yükselmesi için çaba sarf etmiştir. Cicero halka Caesar'ı unutturmak yerine, onu tekrar göz önüne koymuştur.

Octavianus Cicero'yla ustaca oynamış, onu övmüş, ona danışmış ve kibrin asla şüphe duymadığı tüm hilelere başvurmuştur.

Hemen hemen her işi bozan şey, o işe girişen kişilerin, temel hedefin yanı sıra kendi gururlarını okşayacak ve onları kendilerinden hoşnut bırakacak birtakım küçük, şahsi başarılar elde etmeye çalışmasıdır.

Bence, şayet Cato cumhuriyetin dizginlerini tek başına ele alsaydı olaylara çok başka bir yön verirdi. İkinci adam rolü için harikulade niteliklere sahip olan Cicero, birinci adam rolünü oynayabilecek kapasiteye sahip değildi. Cicero sağlam bir dehaya, fakat çoğu zaman sıradan bir ruha sahipti. Cicero için ikincil olan erdem, Cato için şan şeref idi.[7] Cicero kendini daima birinci sırada görürken, Cato hep kendini unutmuştur. Cato cumhuriyeti, cumhuriyet aşkına kurtarmak isterken, Cicero bunu böbürlenmek için istemiştir.

İki adam arasındaki paralelliği daha da devam ettirebilirim. Cato öngörürken, Cicero korkmuştur; Cato'nun ümit ettiği yerde, Cicero güvenmiştir; Cato olayları daima soğukkanlılıkla gözden geçirirken, Cicero bunlara yüzlerce küçük ihtirasın prizmasından bakmıştır.

Antonius Mutina'da yenilmiş, *consul*ler Hirtius ve Pansa da aynı yerde ölmüştür. Kendini bütün güçlükleri aşmış farz eden *senatus*, bu kez artık Antonius aleyhine hareket etmeyi bırakan, ordusunu Roma'ya yönlendiren ve kendini

7 *Esse quam videri bonus malebat: itaque, quo minus gloriam petebat, eo magis illum assequebatur* [İyiymiş gibi görünmektense, iyi olmayı tercih ediyordu. Bu yüzden şan peşinde koşmuyor, daha çok şan onun ardından geliyordu], (Sallustius, *De conjurat. Catil.* 54.6).

consul ilan ettiren Octavianus'u çökertme planları kurmaya başlamıştır.

Ve işte Antonius'un ordularını togasıyla yenmiş olmakla böbürlenen Cicero'nun, cumhuriyete çok daha tehlikeli, zira daha çok sevilen ve hakları görünüşe göre çok daha meşru olan yeni bir düşman kazandırışının hikâyesi.[8]

Mağlup olan Antonius Transalpina Galya'ya sığınmış, burada Lepidus tarafından ağırlanmıştır. Bu iki adam Octavianus'la birleşmiş ve üçü kendi aralarında birbirlerine dostlarının ve düşmanlarının canlarını bağışlamıştır.[9] Lepidus Roma'da kalmış, diğer ikisi Brutus ve Cassius'un peşine düşmüş ve onları orduların dünya hâkimiyeti için tam üç kez çarpıştığı o meşhur yerde[10] bulmuştur.

Brutus ve Cassius bağışlanamaz bir aceleyle intihar etmiştir. Hayatlarının bu bölümünü, bu şekilde kaderine terk edilen cumhuriyete merhamet etmeden okumak imkânsızdır. Bir bakıma onların ölümüyle başlayan trajedinin sonunda Cato da kendini öldürmüştür.

Romalılarda intihar geleneğinin bu kadar yaygın olmasına pek çok sebep gösterilebilir: İntihara teşvik eden Stoa tarikatının Roma'da kök salması; pek çok yüce insana mağlubiyetten sonra hayatta kalmamaları gerektiğini düşündüren zafer geçidi ve kölelik kurumları; sanıkların, hatıralarının lekeleneceği ve mallarına el konacağı bir davaya göğüs germektense intihar ederek elde ettikleri avantajlar;[11] bizi bugün bir şaka veya bir söz yüzünden dostumuzu boğazlamaya iten şeref anlayışından belki daha mantıklı görünen bir tür şeref anlayışı; son olarak her kişiye bu dünyada oy-

8 Octavianus Caesar'ın vârisi ve onun evlatlık oğlu idi.

9 Zalimlikleri öyle mantıksız bir seviyeye ulaşmıştır ki, sürgün kararına sevinmeyenleri ölüm cezasıyla tehdit etmişlerdir. Bkz. Dio.

10 Yunan yarımadası kastediliyor. (ç.n.)

11 *Eorum qui de se statuebant humabantur corpora, manebant testamenta, pretium festinandi* [İntihar edenlerin cesetleri gömülüyor ve hızlı davranmanın bir ödülü olarak vasiyetleri geçerli oluyordu], (Tacitus, *Annales*, Kitap VI, 6.29).

nadığı oyuna istediği yerde son vermesine izin veren büyük kahramanlık imkânı.

Buna, icra sırasındaki büyük kolaylık da eklenebilir. Bütünüyle gerçekleştirmek üzere olduğu eylemle, onu bu eyleme iten saikle ve kurtulacağı tehlikelerle meşgul olan ruh ölümü tam olarak algılamaz, zira ihtiras sadece hissettirir, görmemizi sağlamaz.

İzzetinefis, kendimizi koruma içgüdüsü o kadar farklı şekillere dönüşür ve o kadar zıt prensiplere göre hareket eder ki, bizi kendi varlığımız aşkına kendi varlığımızı feda etmeye itebilir. Kendimiz hakkında öyle bir kanaate varırız ki, kendimizi canımızdan çok sevmemize neden olan doğal ve anlaşılamaz bir içgüdüyle, yaşamaktan vazgeçmeye razı oluruz.

XIII

Augustus

Sextus Pompeius[1] Sicilya ve Sardinya'yı elinde tutuyordu. Sextus Pompeius ayrıca denizlere de hâkimdi ve yanında son bir umut için çarpışan sayısız kaçak ve sürgün vardı. Octavianus ona karşı son derece zahmetli iki savaş vermiş, pek çok kötü sonuçtan sonra onu Agrippa'nın mahareti sayesinde yenebilmiştir.

Komplocuların neredeyse hepsi kendi hayatına talihsizce son vermiştir. Bunca kez mağlup edilen bir hizbin başında bulunan ve aman vermeyen savaşlarda bulunan kişilerin hayatlarının kanlı şekillerde son bulması çok doğaldır. Yine de bu bile, Caesar'ın katillerini cezalandıran ve onların davasını kanundışı ilan eden tanrısal bir intikamın sonucu olarak görülmüştür.

Octavianus Lepidus'un askerlerini kazanmış ve onu *triumvir*liğin[2] bahşettiği güçten mahrum bırakmıştır. Hatta Octavianus Lepidus'a isimsiz bir hayat sürme tesellisini bile çok görmüş ve onu halk meclislerine özel bir şahıs olarak dahil olmaya mecbur etmiştir.

1 Büyük Pompeius'un oğlu, MÖ 67-35 tarihleri arasında yaşamış Romalı general. (ç.n.)

2 Üçlü gruplar halinde atanan, belli idari birimlerin ortak sorumluları. Burada üç kişinin ortak yönetiminin olduğu İkinci *Triumvirate* kastediliyor. (ç.n.)

Lepidus'un böyle küçük düşürüldüğünü görmek insanı memnun etmektedir. Kargaşaları başlatan ve sürekli kendisinden daha becerikli kişilerle birlik olmak zorunda kaldığı uğursuz tasarılara imza atan Lepidus, Roma Cumhuriyeti'ndeki en kötü yurttaş idi. Lepidus'a övgüler düzen çağdaş bir yazar,[3] Antonius'un Lepidus'u dürüst bir adam olarak nitelendirdiği bir mektubuna göndermede bulunur. Oysa Antonius'a göre dürüst olan bir adam, başkalarına göre hiçbir şekilde dürüst olmasa gerekti.

Octavianus'un tüm Romalı kumandanlar arasında, korkak tabiatını durmadan gözler önüne sererek askerlerin sevgisini kazanan yegâne kumandan olduğunu sanıyorum. O zamanlarda askerler generallerinin cesaretinden çok cömertliğine değer veriyordu. Hatta belki de kendisine imparatorluğu kazandıracak bir cesarete sahip olmaması Octavianus için bir şanstı ve hatta onu imparatorluğa taşıyan da bu olmuştur, zira kimse ondan korkmamıştır. Octavianus'un şerefini lekeleyen şeylerin onun önünü en çok açan şeyler olması imkânsız değildir. Şayet Octavianus yüce ruhunu hemen ortaya koysaydı, herkes ondan kuşkulanırdı; şayet gözüpek biri olsaydı, Antonius'a kendisini felakete sürükleyen bütün o saçmalıkları yapacak zaman bırakmazdı.

Octavianus'a karşı hazırlanan Antonius, askerlerine zaferden iki ay sonra cumhuriyeti tekrar kuracağına dair yemin etmiştir. Bu ise askerlerin bile vatanlarının özgürlüğüne düşkün olduğunu göstermektedir – her ne kadar özgürlüğü durmadan yok etmiş olsalar da, zira dünya üzerinde bir ordu kadar kör olan başka bir şey yoktur.

Actium Muharebesi gerçekleşmiş, Kleopatra kaçmış ve Antonius'u da beraberinde sürüklemiştir. Daha sonrasında Kleopatra'nın Antonius'a ihanet ettiğine şüphe yoktur.[4] Kleopatra belki de kadınların o akıl almaz işve anlayışıyla

3 Saint-Réal Başrahibi.

4 Bkz. Dio, Kitap LI.

üçüncü bir fatihin[5] daha ayaklarına kapanmasını sağlamak istemiş olabilir.

Antonius'un, uğruna bütün dünyayı feda ettiği bu kadın ona ihanet etmiştir. Antonius'un yücelttiği veya atadığı onca kumandan, onca kral onu terk etmiştir. Sadece gladyatörlerden oluşan bir birlik, sanki cömertlik kölelikle bağlantılıymış gibi, Antonius'a karşı kahramanca bir sadakat göstermiştir. Bir insanı iyiliğe gark edin, ona esinleyeceğiniz ilk düşünce bunları muhafaza etmenin yollarını aramak olacaktır. O kişiye savunacağı yeni menfaatler vermiş olursunuz.

Bu savaşlarda şaşırtıcı olan, bir muharebenin hemen hemen daima bütün meseleyi sonuca bağlamış, mağlubiyetlerin ise asla telafi edilememiş olmasıdır.

Romalı askerler kelimenin tam anlamıyla bir hizip ruhuna sahip değillerdi. Belli bir şey için değil, belli bir kişi için savaşırlardı. Askerler salt onları muazzam vaatlerle teşvik eden kendi liderlerini tanırlardı. Ancak yenilen lider artık vaatlerini yerine getiremeyecek duruma düştüğünden, askerler de başka birine yönelirlerdi. Eyaletler de kavgaya açık açık girmezlerdi, zira üstünlük *senatus*a mı geçmiş, yoksa halka mı geçmiş bununla pek ilgilenmezlerdi. Nitekim liderlerden biri yenildiği anda, eyaletler diğer lidere bağlanırdı,[6] zira her bir şehrin, askerlerine muazzam vaatlerde bulunan ve onların açgözlülüğü yüzünden en kötü ülkeleri feda etmek zorunda kalan fatih nezdinde kendini temize çıkarması gerekirdi.

Biz Fransa'da iki tür iç savaş yaşadık: Bahanesi din olan ve sebebi zaferden sonra dahi ortadan kalkmadığından uzun süren iç savaşlar ile gerçek anlamda bir sebebi olmayan, birkaç büyük adamın havailiği veya hırsı nedeniyle çıkan ve hemen bastırılan iç savaşlar.

---

5 Caesar ve Marcus Antonius'tan sonra Octavianus. (ç.n.)

6 Şehirlerde bu şehirleri müdafaa edecek garnizonlar yoktu. Romalılar imparatorluklarının güvenliğini sağlamak için ordulardan veya kolonilerden başka bir yola başvurma ihtiyacı duymamıştır.

Augustus (dalkavukluğun Octavianus'a verdiği isimdir) düzeni sağlamış, yani kalıcı bir esaret tesis etmiştir. Zira egemenliğin gasbedildiği özgür bir devlette, tek bir kişinin otoritesini tesis edecek her şey kural olarak adlandırılırken, uyrukların samimi özgürlüğünü muhafaza edecek her şey kargaşa, muhalefet, kötü idare olarak adlandırılır.

İddialı planlar yapmış olan herkes, Roma Cumhuriyeti'ni bir tür anarşiye sürüklemeye çalışmıştır. Pompeius, Crassus ve Caesar bu konuda müthiş başarılı olmuştur. Kamu suçlarının hepsine dokunulmazlık getirmişler; ahlâkın bozulmasını engelleyebilecek her şeyi, iyi bir siyasi düzen kurabilecek her şeyi lağvetmişler; nasıl ki iyi kanunkoyucular yurttaşlarını daha iyi hale getirmeye uğraşırsa, bu adamlar yurttaşlarını daha kötü hale getirmeye çalışmış; halkı parayla yozlaştırma âdetini getirmiş; entrikayla suçlandıkları zaman hâkimleri de yozlaştırmış; her türden şiddet eylemiyle seçimleri karıştırmış; adalet önüne çıkarıldıklarında yine hâkimlere gözdağı vermişlerdir.[7] Halkın otoritesi yerle bir edilmiştir. Halka rağmen Ptolemaios'u silah zoruyla tekrar tahta oturtan Gabinius'un, soğukkanlılıkla zafer geçidi talep etmesi bunun en büyük örneğidir.[8]

Cumhuriyetin önde gelenleri, halkı kendi gücünden nefret ettirmeye ve cumhuriyet yönetiminin mahzurlarını daha da aşırılaştırarak kendilerini elzem hale getirmeye çalışmışlardır. Ancak Augustus bir kez Roma'nın hâkimi olduğunda, düzeni tek adam idaresinin avantajlarını hissettirecek şekilde yeniden tesis etme yoluna gitmiştir.

Augustus savaştayken yurttaşların komplolarından değil de askerlerin isyan etmesinden korkmuştur. Bu nedenle askerlerin suyuna giderken, yurttaşlara bir o kadar zulmetmiştir. Barış zamanında ise komplolardan korkmuştur. Caesar'ın

---

7 Bu durum Cicero'nun *Epistulae ad Atticum* adlı eserinde açıkça görülmektedir.

8 Caesar Galyalılarla, Crassus Partlarla herhangi bir *senatus* görüşmesi veya halk kararı olmadan savaşmıştır. Bkz. Dio.

kaderini sürekli aklının bir köşesinde tutan Augustus, benzer bir kaderi paylaşmamak için kendini onun davranışlarından uzaklaştırmaya özen göstermiştir. Augustus'un bütün hayatının anahtarı işte budur. *Senatus*'a togasının altına zırh giymiş, diktatör unvanını reddetmiş, Caesar'ın küstahça cumhuriyetin bir hiç, kendi sözlerininse kanun olduğunu söylediği yerde, Augustus sürekli *senatus*'un haysiyetinden ve cumhuriyete olan saygısından söz etmiştir. Yani Augustus, çıkarlarına zarar vermeden, halkın en çok hoşuna gidebilecek idareyi kurmaya özen göstermiştir. Augustus'un kurduğu idare sivillere karşı aristokratik, askerlere karşı monarşik idi. Kendi iç güçleriyle ayakta durmayan bu muğlak idare ancak hükümdarı memnun ettiği sürece devam edebilirdi, dolayısıyla da tamamen monarşik bir idareydi.

Augustus'un gerçekten imparatorluktan feragat etme niyetinde olup olmadığı sorgulanmıştır. Fakat gerçekten böyle bir şeye niyetlenmiş olsa, Agustus'un bunda başarısız olmasının imkânsızlığını görmeyen var mıdır? Bu da, Augustus'un her on yılda bir, kendisini bu yükten kurtarmalarını isteyip aynı yükü taşımaya devam etmesinin bir oyundan ibaret olduğunu göstermektedir. Bunlar, henüz elde edemediğini düşündüğü şeyleri elde edebilmek için başvurduğu küçük hilelerdi. Bu kanaate Augustus'un hayatına bakarak varıyorum. İnsanlar son derece tuhaf olsalar da, bir insanın ömrü boyunca düşündüğü bir şeyden bir anda vazgeçtiğine çok nadir rastlanır. Augustus'un tüm eylemleri, tüm düzenlemeleri gözle görülür şekilde kraliyet kurulmasına yöneliktir. Sulla diktatörlükten feragat etmiştir. Sulla'nın bütün hayatında, başvurduğu şiddete rağmen cumhuriyetçi bir ruh göze çarpmaktadır. Sulla'nın tüm düzenlemeleri, her ne kadar zorbaca icra edilmiş olsa da, daima belli bir cumhuriyet biçimine yönelik olmuştur. Hiddetli bir adam olan Sulla Romalıları şiddetli bir şekilde özgürlüğe götürürken, kurnaz bir tiran[9]

9 Burada bu kelimeyi, söz konusu unvanı demokrasiyi yıkan herkese yakıştırmış olan Yunanlarla ve Romalılarla aynı manada kullanıyorum.

olan Augustus onları usulca köleliğe götürmüştür. Sulla idaresinde cumhuriyet yavaş yavaş güç kazanırken, herkes zorbalığa karşı isyan etmiş, buna karşılık Augustus idaresinde zorbalık güçlenirken, halk salt özgürlükten bahsetmiştir.

Roma'nın yüceliğine onca katkıda bulunan zafer geçidi âdeti Augustus'un hükümdarlığı sırasında yitip gitmiş, daha doğrusu bu şeref egemenliğin bir ayrıcalığı haline gelmiştir.[10] İmparatorlar zamanında gerçekleşen çoğu şeyin kökeni cumhuriyete uzanmaktadır.[11] Bu nedenle bu iki idareyi birbiriyle bağlantılı ele almak gerekir. Savaş kimin himayesinde yürütülmüşse, ancak o kişinin zafer geçidi talep etmeye hakkı vardı.[12] Oysa savaşlar daima liderin, dolayısıyla bütün orduların başı olan imparatorun himayesinde yürütülmekteydi.

Cumhuriyet zamanında prensip sürekli savaşmak iken, imparatorlar zamanında prensip barışı korumak olmuştur. Ordular hizmetlerine çok yüksek bir fiyat biçebileceğinden, zaferler daima birer kaygı vesilesi olarak görülmüştür.

Herhangi bir komutaya sahip olanlar fazla büyük işlere girişmekten çekinmiştir. Kişinin kazandığı zaferi prensin kıskançlığını uyandırmayacak, sadece dikkatini çekecek şekilde ayarlaması, prensin önüne onun gözlerinin katlanamayacağı türden bir ışıltıyla çıkmaması gerekmiştir.

Augustus, Roma yurttaşı olma hakkını bahşetmede son derece ihtiyatlı davranmış,[13] çok köle azat edilmesini önleyecek[14] kanunlar[15] yapmış, vasiyetinde bu iki prensibin devam

10 Zafer süsleri artık sadece şahıslara verilmeye başlanmıştır (Dio, *Aug.*).

11 Romalılar istilaya uğramadan yönetim değişikliğine gittiğinden, aynı âdetler yönetim değişikliğinden sonra da aynen devam etmiştir. Hatta yönetim biçimi bile aşağı yukarı aynı kalmıştır.

12 Dio (*Aug.*, Kitap LIV), Agrippa'nın Bosporos halklarına karşı çıkmış olduğu sefer hakkında *senatus*a tevazudan beyanda bulunmayı ihmal ettiğini, hatta zafer geçidini reddettiğini ve ondan sonra onun mevkisindeki hiç kimsenin zafer geçidi yapmadığını söyler. Fakat Augustus'un Agrippa'ya bahşetmek istediği, Antonius'un Ventidius'a Partları birinci kez yendiğinde bahşetmemiş olduğu bir lütuftu.

13 Suetonius, *August.*

14 Dio, *August.*

15 Suetonius, *August.* Bkz. *Institutes*, Kitap I.

ettirilmesini ve imparatorluğun yeni savaşlarla daha da fazla genişletilmemesini salık vermiştir.

Bu üç şey birbirine sıkı sıkı bağlı idi. Yeni savaşlara girilmediği andan itibaren, yeni yurttaşlıklar bahşetme de azat etme de söz konusu olmayacaktı.

Sürekli savaş halinde olduğu zamanlarda Roma'nın nüfusunu sürekli olarak artırması şarttı. Başlarda mağlup edilen şehir sakinlerinin bir kısmı Roma'ya getiriliyordu. Daha sonra başka şehirlere mensup çok sayıda kişi seçimlere katılmak için Roma'ya gelmiştir. Bu insanlar Roma'ya öyle büyük kalabalıklar halinde yerleşmiştir ki, müttefiklerin şikâyetleri üzerine, onları çoğu zaman geldikleri yerlere geri yollamak gerekmiştir. Son olarak, Roma'ya eyaletlerden de büyük kalabalıklar gelmiştir. Kanunlar evliliği teşvik etmekle kalmamış, neredeyse zorunlu kılmıştır. Roma tüm savaşlarında olağanüstü sayıda insanı köle haline getirmiştir. Roma yurttaşları zenginliklere gark olunca, dört bir yandan bu köleleri satın almış, fakat sayısız köleyi de cömertlikten, açgözlülükten veya zaaftan ötürü azat etmiştir.[16] Kimileri sadık köleleri ödüllendirmek, başkaları onlar adına, cumhuriyetin sadece yurttaşlara dağıttığı buğdaydan almak istemiştir. Nihayet daha başkaları, cenaze alaylarında daha fazla kişinin çelenk taşımasını arzu etmiştir. Halkın neredeyse tamamı azatlılardan oluşmuştur.[17] Öyle ki dünyanın hâkimi olan Romalıların çoğu sadece başlarda değil, bütün dönemlerde köle menşeli olmuştur.

Hemen hemen tamamı azatlılardan veya azatlıların oğullarından oluşan sıradan halk, fazla kalabalık hale geldiğinde kolonilere dönüştürülmüş, bu koloniler aracılığıyla eyaletlerin sadakati güvence altına alınmıştır. Bu, dünya çapında bir insan trafiği idi. Roma insanları köle olarak alıp, Romalı olarak geri yolluyordu.

---

16 Halikarnassoslu Dionysios, Kitap IV.

17 Bkz. Tacitus, *Annales*, Kitap XIII, *late fusum id corpus*, vs.

Seçimlerde yaşanan birtakım kargaşaları bahane eden Augustus, şehre bir vali ve garnizon yerleştirmiştir. Lejyonları kalıcı hale getirmiş, onları sınır boylarına konuşlandırmış ve ücretlerini ödemek için özel fonlar kurmuştur. Son olarak, kıdemli askerlerin ödüllerini toprak olarak değil de, para olarak almalarını emretmiştir.[18]

Sulla zamanından bu yana yapılan bu toprak dağıtımının pek çok kötü etkisi olmuştur. Yurttaşların mülkiyet hakkı belirsiz hale getirilmiştir. Şayet belli bir kohorta mensup askerler aynı yere yerleştirilmediklerinde yerlerinden nefret ediyor, toprakları işlenmemiş halde bırakıp tehlikeli yurttaşlara dönüşüyorlardı.[19] Ancak askerler lejyonlar halinde dağıtılırsa da, bu sefer hırslı olanlar cumhuriyet aleyhine bir anda silahlanabiliyordu.

Augustus donanma için sabit yerleşimler belirlemiştir. Augustus'tan önce Romalıların daimî kara birlikleri olmadığı gibi, daimî deniz birlikleri de olmamıştır. Augustus'un filolarının temel görevi, konvoyların güvenliğini ve imparatorluğun farklı yerleri arasındaki iletişimi sağlamaktı. Zira başka açılardan Romalılar bütün Akdeniz'in hâkimiydi. O çağlarda sadece bu denizde seyredilmekteydi ve Romalıların korkacağı bir düşmanı yoktu.

Dio[20] son derece isabetle, imparatorlardan sonra Roma tarihini yazmanın güçleştiğini belirtir. Her şey gizli saklı hale gelmiş, eyaletlerden gelen tüm mektuplar doğrudan imparatorlara teslim edilmiştir. Bundan sonra bildiklerimiz, tiranların çılgınlıklarından ve gözüpekliklerinden ötürü saklamak istemediklerinden veya tarihçilerin tahmin edebildiklerinden ibaret kalmıştır.

---

18 Augustus, *praetorian* muhafızların beş bin drahmi almasına hükmetmiştir: İki bini hizmette on altı yıldan sonra, geri kalan üç bini yirmi yıl sonra (Dio, *Aug.*).

19 Bkz. Tacitus, *Annales*, Kitap XIV, Taranto'ya ve Antium'a götürülen askerler hakkında.

20 Cassius Dio, takriben 150-235 tarihleri arasında yaşamış Yunan asıllı Romalı devlet adamı, tarihçi. (ç.n.)

XIV

Tiberius

Nasıl ki bir ırmak, üzerine inşa edilen bentleri yavaş yavaş, gürültüsüz patırtısız aşındırıp bir anda yıkıp geçerek bir zamanlar korudukları tarlalara taşarsa, Roma'daki egemen güç de Augustus zamanında öyle fark edilmez bir şekilde hareket etmiş ve Tiberius zamanında şiddetle taşmıştır.

Roma halkına karşı herhangi bir saldırıda bulunanlara karşı konmuş bir *laesa maiestas* kanunu mevcuttu. Tiberius bu kanunu alıp asıl uygulanması gereken durumlara değil de kişisel kinine veya şüphelerine hizmet edecek durumlara uygulamıştır. Söz konusu kanun uyarınca sadece eylemler değil, aynı zamanda sözler, işaretler, hatta düşünceler bile yargılanmıştır. Zira iki dostun sohbet sırasında birbirlerine yüreklerini açarken sarf ettikleri sözlere ancak düşünce gözüyle bakılabilir. Bu nedenle ziyafetlerde özgürlük, akrabalıklarda güven, kölelerde sadakat diye bir şey kalmamıştır. Prensin duygularını saklama alışkanlığı ile kederi her yere sirayet etmiş, dostluğa bir engel, kalp temizliğine tedbirsizlik, erdeme halkların aklına eski zamanların saadetini getirebilecek bir yapmacıklık gözüyle bakılmıştır.

Dünyada kanunların gölgesinde, adalet kisvesi altında işleyen, tabir caizse talihsiz insanları canlarını kurtarmak için

tutundukları yegâne tahta parçası üzerinde boğan bir istibdattan daha zorbası yoktur.

Hiçbir tiranın zorbalık etmek için araçtan mahrum kaldığı olmamıştır. Nitekim Tiberius da, kuşkulandığı herkesi mahkûm etmeye hazır hâkimleri hep bulmuştur. Cumhuriyet döneminde şahısların meselelerini kurumsal olarak yargılamayan *senatus*, halkın yetkilendirmesiyle müttefiklere isnat edilen suçları yargılayabiliyordu. Tiberius, kendisine karşı işlenen *laesa maiestas* suçları olarak nitelendirdiği suçları yargılama görevini de *senatus*a yüklemiştir. Bundan sonra bu kurum kelimelerle ifade edilemeyecek kadar aşağılık bir konuma düşmüştür. *Senator*lar köleliği büyük bir hevesle benimsemiş, içlerinden en meşhurları, Seianus'un[1] himayesi altında muhbir görevi görmüştür.

Bana öyle geliyor ki o sırada *senatus*ta hüküm süren bu kölelik ruhunun pek çok sebebi vardır. Caesar cumhuriyet taraftarlarını yendikten sonra, *senatus*taki dost ve düşmanları kanunların Caesar'ın gücüne getirdiği sınırları ortadan kaldırmada ve ona aşırı şerefler bahşetmede birbirleriyle yarışmıştır. Birileri onun hoşuna gitmeye çalışırken, ötekiler onu nefret edilecek biri haline getirmeye çalışmıştır. Bu durum Caesar'ın *senatus*tan hiçbir şekilde şüphelenmemesine ve orada öldürülmesine neden olmuştur. Ancak bu durum aynı zamanda sonraki hükümdarlar döneminde, daha önce eşi benzeri görülmemiş, insanları isyan ettirecek türden bir dalkavukluğun da ortadan kalkmasını sağlamıştır.

Roma tek kişinin idaresine girmeden önce, önde gelen Romalılar, elde etmek için başvurdukları yollar ne olursa olsun, muazzam servetlere sahipti. İmparatorlar zamanında bunların hemen hemen hepsi ellerinden alınmıştır. *Senator*lar, onları mala mülke boğan o büyük müşterilerini[2] kaybetmiş-

1 Lucius Aelius Seianus (MÖ 20-MS 31) Roma imparatorluk *praetorian* muhafız komutanı, Tiberius'un dostu ve sırdaşı. (ç.n.)

2 En meşhur Romalı yurttaşların müşterileri arasında krallar ve şehirler bulunurdu. (ç.n.)

tir. Eyaletlerde, özellikle buralara hemen hemen bizim bugünkü müfettişlerimize benzer imparatorluk vekilleri atandıktan sonra, Caesar için ancak bir şeyler toplanabilmiştir. Yine de, zenginliklerin kaynağı kurumuş olsa da, harcamalar devam etmiş, belli bir hayat tarzı oturmuş ve bu hayat tarzı ancak imparatorun lütfuyla ayakta tutulabilir olmuştur.

Augustus halkın kanun yapma ve kamu suçlarını yargılama hakkını elinden almış, fakat ona yüksek dereceli memurları seçme hakkını bırakmış ya da en azından bırakmış gibi gözükmüştü. Kalabalıkların toplanmasından korkan Tiberius, halkın elinden bu ayrıcalığı da alarak bunu *senatus*a, yani kendisine devretmiştir.[3] Halkın gücünün böyle çürümesi ise ileri gelenlerin ruhunu inanılmaz derecede alçaltmıştır. Unvanları halk dağıtırken, onlardan oy toplamaya çalışan yüksek dereceli memurlar elbette birtakım alçaklıklara başvuruyordu. Ancak bu alçaklıklar bile onları gizleyen belli bir görkeme sahipti. Nitekim memurlar ya halk için oyunlar veya belli yemekler düzenler, ya da ona para veya tohum dağıtırdı. Sebep her ne kadar alçakça olsa da, başvurulan yolda belli bir asalet vardı, zira halkın lütfunu cömertlikle elde etmek, yüce bir adama her zaman yakışan bir yoldur. Ancak halkın verecek bir şeyi kalmadığında ve prens *senatus* adına bütün görevleri dağıtmaya başladığında, bu görevler yakışık almayan yollarla elde edilmiş, dalkavukluk, rezillik ve suç, yükselmek için elzem olan beceriler haline gelmiştir.

Yine de Tiberius asla *senatus*u alçaltmaya hevesli görünmemiştir. Bu kurumu esarete götüren eğilimden şikâyet ettiği kadar hiçbir şeyden şikâyet etmemiştir. Tiberius'un bütün hayatı bundan ne kadar nefret ettiğini ifade etmekle geçmiştir. Fakat Tiberius da, birbirine zıt şeyler isteyen sıradan insanlardan biriydi. İzlediği genel siyaset şahsi ihtiraslarıyla uyumlu değildi. Tiberius özgür, iradesine hürmet ettirecek, fakat aynı zamanda her an kendi korkularını, kıskançlıkla-

3 Tacitus, *Annales*, Kitap I; Dio, Kitap LIV.

rını ve kinlerini de hoşnut edecek bir *senatus* istemiştir. Kısacası devlet adamı sürekli sıradan insana boyun eğmiştir.

Halkın bir zamanlar *patricil*erden, kendi içlerinde halka yönelik hakaretlere ve adaletsizliklere karşı halkı koruyacak yüksek memurlara sahip olma hakkını ele geçirdiğini söylemiştik. Bu memurlar söz konusu gücü kullanabilmeleri için kutsal ve dokunulmaz ilan edilmişlerdi. Bir *tribune* eylemde veya sözde kötü muamele eden her kim olursa olsun anında ölüm cezasına çarptırılırdı. Oysa artık *tribun*lerin gücünü de devralan imparatorlar bu ayrıcalıklara sahip olmuştu. İşte bu temelden yola çıkılarak, onca insan öldürtülmüş, muhbirler mesleklerini keyfince icra edebilmiş ve *laesa maiestas*, Plinius'un[4] hiçbir suç isnat edilemeyenlere isnat edilen suç olarak nitelendirdiği bu suç, istenen herkese isnat edilmiştir.

Yine de bazı suçlamaların bugün bize gözüktüğü kadar gülünç olmadığını sanıyorum. Tiberius'un bir adamı eviyle birlikte imparatorun büstünü de sattığı için itham ettirdiğine, Domitianus'un bir kadını kendisinin sureti önünde soyunduğu, bir yurttaşı ise yatak odasının duvarlarında dünya haritası olduğu için ölüme mahkûm ettirdiğine, şayet bu eylemlerin o sırada Romalıların zihninde bugün bizimle aynı düşünceleri uyandırdığını bilsem, asla inanmazdım. Bunun nedeninin kısmen siyasi yönetimin değişmekte olduğu Roma'da bize bugün önemsiz gibi gözüken şeylerin, o sırada çok önemli olmasından kaynaklandığına inanıyorum. Bu sonuca günümüzde yönetimi asla istibdada meyletmeyen, fakat belli bir şahsın sıhhatine içmenin yasak edildiği bir millete dayanarak varıyorum.[5]

Roma halkının dehasını gözler önüne seren hiçbir şeyi göz ardı edemem. Roma halkı itaat etmeye ve efendilerine duyduğu saygıyı yegâne saadeti addetmeye o denli alışmıştı

4 Genç Plinius, 61-113 tarihleri arasında yaşamış Romalı avukat, yazar, yüksek dereceli memur. (ç.n.)

5 Tarihte *The Young Pretender* olarak bilinen, II. James'in Büyük Britanya tahtı üzerinde hak iddia eden oğlu Charles Edward Stuart'a gönderme. (ç.n.)

ki, Germanicus'un[6] ölümünden sonra bizde artık görülmeyen türden yas, keder ve ümitsizlik emareleri göstermişti. Roma halkının bu son derece büyük, uzun ve taşkın üzüntüsünü tarihçilerin kaleminden okumak gerekir.[7] Bu üzüntü sahte değildi, zira halkın bütünü yapmacıklık, dalkavukluk veya sahtekârlık yapmaz.

Artık yönetime dahil olmayan, hemen hemen bütünü azatlılardan veya herhangi bir becerisi olmayan insanlardan oluşan ve devlet hazinesinden geçinen Roma halkı, kendi güçsüzlüğünden başka hiçbir şey hissedemiyor, tıpkı kendi güçsüzlüğünü hissedip kederlenen çocuklar ve kadınlar gibi kahroluyordu. Roma halkı hastaydı ve bütün korkularını ve umutlarını Germanicus'un şahsına bağlamıştı. Ve bu şahıs ellerinden alındığında da ümitsizliğe kapılmıştı.

Dünyada hiç kimse felaketten, bulundukları konumun sefaleti içinde güvende hisseden insanlar kadar korkmaz. Bunlar, Andromakhe ile birlikte *Tanrı korkmamama izin vermesin*[8] demelidir. Bugün Napoli'de salt otla beslenen, mal mülk adına yelken bezinden bir elbisenin yarısından başka bir şeye sahip olmayan elli bin insan yaşamaktadır.[9] Dünyanın en talihsiz insanları olan bu insanlar, Vezüv Yanardağı'dan çıkan en ufak dumanda korkunç bir umutsuzluğun içine düşmektedir. Bu insanlar mutsuz olmaktan korkacak kadar çılgındır!

---

6 Nero Claudius Drusus Germanicus, MÖ 15-MS 19 tarihleri arasında yaşamış meşhur Romalı general. (ç.n.)

7 Bkz. Tacitus.

8 Seneca'nın *Troyalı Kadınlar* adlı oyunundan bir replik. Yunan mitolojisinde Andromakhe Hektor'un karısıdır. (ç.n.)

9 Napoli krallığında yaşayan aşağı tabakanın *Lazzaroni* olarak bilinen en fakir kesimine gönderme. (ç.n.)

XV

Gaius Caligula'dan Antoninus'a İmparatorlar

İmparatorluğun başına Tiberius'tan sonra Caligula geçmiştir. Caligula hakkında dünyada ondan daha iyi bir köle ve daha kötü bir efendi olmadığı söylenmiştir. Aslında bu iki şey birbiriyle hayli bağıntılıdır, zira kişiyi hükmedenin sınırsız gücünden büyülenmeye iten zihniyet, aynı kişinin bizzat hükmetmeye başladığında bu sefer kendi sınırsız gücünden büyülenmesine yol açar.

Caligula Tiberius'un lağvettiği *comitia*ları tekrar kurmuş,[1] yine selefinin getirdiği *laesa maiestas* denen o keyfi suçu kaldırmıştır. Buradan, kötü prenslerin saltanat başlangıçlarının çoğu zaman iyi prenslerin saltanat sonları gibi olduğu sonucuna varılabilir, zira seleflerinin tutumuna aykırı davranmak hevesiyle başkalarının erdemden ötürü yaptıklarını yapabilirler. Bizler pek çok iyi kanun gibi, pek çok kötü kanunu da işte bu aykırı davranma hevesine borçluyuz.

Peki ama bu ne gibi bir kazanç getirmiştir? Caligula *laesa maiestas* suçlamalarını kaldırmış, fakat hoşuna gitmeyen kişileri asker gücüyle öldürtmüştür. Caligula'nın kin beslediği

1 Caligula bunları daha sonrasında kaldırmıştır.

kişiler birkaç *senator*la sınırlı değildi. Kılıcını, bir bütün olarak imha etmekle tehdit ettiği *senatus*a doğrultmuştu.

İmparatorların bu korkunç istibdadı, Romalıların genel ruh halinden kaynaklanıyordu. Romalılar keyfî bir yönetimin pençesine bir anda düştüğünden ve zihinlerinde hükmetmek ile hizmet etmek arasında neredeyse hiçbir geçiş süreci yaşanmadığından, ahlâk kurallarının yumuşamasıyla gerçekleşecek bir alışma sürecine tabi olmamışlardır. Romalıların o sert mizacı, olduğu gibi kalmış, bir zamanlar düşmanlara nasıl muamele edildiyse, yurttaşlara da aynı şekilde muamele edilmiş ve onlar da aynı şekilde yönetilmiştir. Roma'ya girerken Sulla, daha önce Atina'ya giren o adamdan başkası değildi. Sulla, Roma'da da Atina'da da aynı milletlerarası hukuku uygulamıştır. İnsanların farkına varmadan tabi kılındığı devletlerde, kanunlar işlevsiz hale geldiğinde onları yine de idare edecek ahlâk kuralları baki kalır.

Sürekli izledikleri gladyatör dövüşleri Romalıları aşırı derecede vahşileştirmiştir. Claudius'un bu tür gösterileri izleye izleye kan dökmeye daha hevesli hale geldiği fark edilir. Yumuşak tabiatına rağmen onca zulüm eden bu imparator, onun zamanındaki eğitimin bizimkinden ne kadar farklı olduğunu gözler önüne seren bir örnektir.

Çocuklarının ve kölelerinin şahsında insan doğasıyla eğlenmeye alışık olan Romalılar,[2] bizim insanlık dediğimiz erdemden haberdar olamazlardı. Sömürgelerimizde gözlemlediğimiz bu vahşetin nedeni, insan ırkının talihsiz bir kısmının sürekli maruz bırakıldığı cezalandırma âdeti değil de nedir? Devlet kurumlarının zulmettiği yerde, insanların yumuşak tabiatlı ve adaletli olması beklenebilir mi?

İnsan, imparatorlar tarihinde malına el koymak için öldürtülen sayısız kişiyi okumaktan bezer. Çağdaş tarihimizde buna benzer bir şeye rastlamayız. Bunun nedeni, daha önce de dediğimiz gibi, daha yumuşak ahlâk kurallarına ve daha

2 Bkz. babaların ve köle sahiplerinin gücünü düzenleyen Roma kanunları.

yasaklayıcı bir dine atfedilmelidir. Buna ek olarak, dünyayı talan etmiş *senator*ların ailelerini soymamızın da bir manası yoktur. Bizim avantajımız, servetlerimizin vasatlığıdır. Servetlerimiz işte bu nedenle güvence altındadır. Sahip olduğumuz mal mülk yağmalanmaya değmeyecek kadar azdır.[3]

Plebs olarak adlandırılan Roma halkı kötü imparatorlardan nefret etmemiştir. Halk eski nüfuzunu kaybettikten ve savaşla meşgul olmayı bıraktıktan sonra, bütün halkların en aşağılığı haline gelmiştir. Roma halkı ticarete ve sanata sırf kölelere yakışır şeyler gözüyle bakmış, buğday dağıtımı yüzünden tarımı ihmal etmiştir. Halk oyunlara ve gösterilere alıştırılmıştır. Halkın dinleyecek *tribun*ü de, seçecek yüksek dereceli memuru da olmayınca, bu içi boş şeyler elzem hale gelmiş, halkın aylaklığı bunlardan aldığı zevki artırmıştır. Halk Caligula'nın, Neron'un, Commodus'un, Caracalla'nın ölümlerine sırf onların çılgınlıklarını sevdiği için üzülmüştür. Zira bu imparatorlar halkın sevdiği şeyleri çılgınca seviyor, halkın zevklerine bütün güçleriyle, hatta şahıslarıyla katkıda bulunuyor, halk uğruna imparatorluğun bütün zenginliklerini israf ediyorlardı. Bu zenginlikler tükendiğinde ise, büyük ailelerin malvarlığının yağmalanmasını umursamayan halk istibdadın meyvelerinin tadını çıkarmış, hatta bunların tadını sonuna kadar çıkarmıştır, zira aşağılıkları güvenceleri olmuştur. Bu tür prensler iyi insanlardan doğal olarak nefret ediyor, bu tür insanların kendilerini tasvip etmediğini biliyorlardı.[4] Ağırbaşlı bir yurttaşın itirazına veya sükûtuna

3 Portekiz'de Bragança dükü muazzam bir servete sahipti. Dük ayaklandığında, İspanya kralı yakın zamanda ele geçireceği büyük ganimetten dolayı tebrik edilmiştir.

4 Yunanlarda şahısların adapla dövüştüğü, galip gelmenin şanlı olduğu oyunlar vardı. Romalılarda ise gösteriden başka bir şey yoktu ve kötü şöhretli gladyatörlerle düzenlenen gösteriler sırf Romalılara özeldi. Ancak büyük bir şahsiyet bizzat arenaya indiğinde veya sahneye çıktığında, Romalılara has ağırbaşlılığın buna tahammülü yoktu. Nitekim kanunlar *senator*lara halkın nefretiyle veya alkışlarıyla lekelediği insanlarla herhangi bir ittifaka girmeyi yasaklarken, bir *senator* böyle bir şeye nasıl kalkışabi-

öfkelenen ve ayaktakımının alkışlarıyla kendinden geçen bu prensler, kendi idarelerinin halkı mutlu ettiğine, bu idareyi salt kötü niyetli kişilerin tenkit edebildiğine inanmışlardır.

Caligula zalimliklerinde gerçek bir sofist idi. Caligula hem Antonius'un hem Augustus'un soyundan geldiğinden, *consul*leri Actium zaferinin yıldönümü şerefine tesis edilen bayramı kutladıkları takdirde cezalandıracağını, aynı şekilde kutlamadıkları takdirde de cezalandıracağını söylerdi. Caligula'nın tanrıça mertebesine çıkardığı Drusilla öldüğünde, bir tanrıça olduğu için onun ardından ağlamak bir suçtu, imparatorun kız kardeşi olduğu için ağlamamak da suçtu.

Bu noktada beşerî meselelerin gidişatına bakmak gerekir. Roma tarihinde girişilen onca savaş, dökülen onca kan, yok edilen onca halk, onca büyük eylem, onca zafer, onca siyaset, onca bilgelik, tedbir, sebat ve cesaret, Romalıların pek güzel kurguladığı, devam ettirdiği ve tamamladığı o her yeri ve her şeyi istila etme projesi, bütün bunlar ancak beş veya altı canavarı tatmin etmek için miydi? Bu nasıl olur! Onca kralı ortadan kaldıran *senatus*, bunu sırf kendisi en rezil yurttaşlarından birkaçına kölelik etmek ve kendi kararlarıyla kendi kendini yok etmek için mi yapmıştı? Yani insan kendi gücünü, sırf o gücün tamamen yok olduğunu görmek için mi artırır? İnsanlar kendi güçlerini sırf o güç daha talihli ellerde kendi aleyhlerine dönsün diye mi pekiştirmeye uğraşır?

Caligula öldürüldükten sonra, *senatus* bir yönetim biçimine karar vermek için toplanmıştır. *Senatus*ta görüşmeler devam ederken, birkaç asker yağmalamak amacıyla saraya girmiş, gizli bir köşede korkudan titreyen bir adam bulmuşlardır. Bu adam Claudius idi ve askerler onu imparator olarak selamlamıştır.

---

lirdi? Buna rağmen imparatorlar arenaya inmiş, sahneye çıkmıştır. Onların ne kadar yoz bir ruha sahip olduklarını, güzel olan, namuslu olan, iyi olan her şeyi ne kadar hakir gördüklerini gösteren bu çılgınlık tarihçiler tarafından daima istibdadın bir özelliği olarak damgalanmıştır.

Claudius, yüksek görevlilere adaleti yerine getirme yetkisi vererek eski mevkileri tamamen yok etmiştir.[5] Marius ile Sulla'nın savaşları temelde sırf bu hakka *senator*ların mı, yoksa şövalyelerin mi sahip olacağını belirlemek için yapılmıştı.[6] Bir ahmağın[7] kaprisiyle bu hak her iki sınıfın da elinden alınmıştır. Bütün dünyayı kasıp kavuran bir kavga için bu son derece ilginç bir son olmuştur!

Cumhuriyetin yerine geçen bir prensin otoritesi kadar mutlak bir otorite daha yoktur, zira söz konusu prens, kendi kendine sınırlamalar getirmeyi başaramamış olan halkın bütün gücünü ele geçirmiş olur. Nitekim bugün Danimarka krallarının Avrupa'daki en keyfî iktidara sahip olduğunu görürüz.

Roma halkı da en az *senatus* ve şövalyeler kadar alçaltılmıştır. Halkın, imparatorlar devrine kadar, orduların şehirde toplandığı zamanlarda, oracıkta disipline alışıp doğrudan düşman üzerine yürüyecek kadar savaşkan olduğunu gördük. Vitellius ve Vespasianus dönemindeki iç savaş sırasında ise, her türlü hırslı insana maruz kalan ve çekingen yurttaşlarla dolu olan Roma, duvarlarının yakınından geçecek en küçük bir askerî birliğin önünde dahi korkudan titrer hale gelmiştir.

İmparatorların durumu daha iyi değildi. Bütün ordular bir imparator seçme hakkına veya cüretine sahip olduğundan, bir imparatorun bir ordu tarafından seçilmesi, onun karşısına anında bir rakip çıkaran diğer orduları kızdırmasına yetiyordu.

---

5 Augustus imparatorluk vekilleri mevkisini oluşturmuştu, fakat bunların yargılama yetkisi yoktu. Onlara itaat edilmediği takdirde, o eyaletin valisinin veya *praetor*unun otoritesine başvurmaları gerekiyordu. Buna karşılık Claudius zamanında, imparatorluk vekilleri eyalet teğmeni sıfatıyla olağan yargılama yetkisine sahip olmuştur. Buna ek olarak mali davalara da bakmışlardır. Bu ise, herkesin servetini onların eline teslim etmiştir.

6 Bkz. Tacitus, *Annales*, Kitap XII.

7 Claudius'un annesinin, ahmak birinden bahsetmek istediğinde, "Oğlum Claudius'tan da ahmak," dediği söylenir (Suetonius, *Claudius*, 3). (ç.n.)

Böylece nasıl ki cumhuriyetin büyüklüğü cumhuriyet yönetimi için ölümcül ise, imparatorluğun büyüklüğü de imparatorların hayatı için ölümcül idi. Şayet imparatorların savunmak için ortalama boyutta bir ülkesi olsaydı, bu imparatorlar kendilerini bir kez seçip daha sonra yaptıklarına saygı duyan tek bir orduya sahip olurlardı.

Askerler, devrimin kendilerine sağladığı tüm avantajların garantörü olan Caesar hanedanına sadıktı. Fakat öyle zamanlar geldi ki Roma'nın büyük ailelerinin tamamı Caesar'ın ailesi tarafından yok edildi ve nihayet Caesar hanedanının kendisi de Neron'la birlikte son buldu.[8] Sürekli bastırılan sivil güç, askerî gücü dengeleyecek durumda değildi. Her bir ordu farklı bir imparatoru desteklemekteydi.

Burada farklı dönemleri karşılaştırmamız gerek. Tiberius hükmetmeye başladığında, *senatus*tan destek görmediği hiç olmuş muydu?[9] Tiberius İlirya ve Germanya ordularının ayaklandığını öğrendiğinde, onların bazı taleplerini yerine getirmiş, diğer taleplere karar verecek merciin *senatus* olduğunu öne sürmüştü.[10] Tiberius ayaklanan askerlere *senatus*a mensup elçiler göndermişti. *Senatus*un gücünden korkmaktan vazgeçenler, hâlâ onun nüfuzuna saygı duyabiliyorlardı. Askerlere bir Roma ordusunda imparatorun çocuklarının ve Roma *senatus*u elçilerinin canları için korktukları söylendiğinde,[11] askerler pişman olabiliyor ve kendi kendilerini cezalandıracak kadar ileri gidebiliyorlardı.[12] Ancak *senatus* tamamen alaşağı edildiğinde, onun temsil ettiği emsal artık kimseyi etkilemez olmuştur. Otho boşuna as-

8 Neron, Julio-Claudian hanedanının son mensubudur. Julio-Claudian hanedanından sonra Flavius hanedanı hüküm sürmüştür. (ç.n.)

9 Tacitus, *Annales*, Kitap I.

10 *Caetera senatui servanda* [Diğer şeyler *senatus*a bırakılmalı], (Tacitus, *Annales*, Kitap I, 1.25).

11 Bkz. Germanicus'un söylevi (age).

12 *Gaudebat caedibus miles, quasi semet absolveret* [Asker katliamlardan, kendini özgürleştiriyormuşçasına keyif duyuyordu], (*Annales*, 1.44). Zorla alınan ayrıcalıklar da daha sonra iptal edilmiştir.

kerlerine *senatus*un itibarına dair söylev vermiş,[13] Vitellius, Vespasianus'la barışmak için önde gelen *senator*ları boşuna yollamıştır.[14] İnsanlar uzun süredir saygı duymayı bıraktıkları bir devletin emirlerine bir anda uymaya başlamazlar. Ordulara göre bu elçiler çoktan reddettikleri bir efendinin en ödlek kölelerinden başka bir şey değillerdi.

Zafer geçidi yapanın, her bir askere birkaç *denarius* dağıtması eski bir Roma âdeti idi. Dağıtılan az bir şeydi.[15] İç savaşlarda bu bağışlar artırılmıştır.[16] Bu bağışlar eskiden düşmanlardan alınan parayla karşılanırken, bahsi geçen talihsiz zamanlarda yurttaşların parasıyla karşılanmaya başlamıştır. Zira askerler ganimet olmayan zamanlarda da paylarını istiyorlardı. Eskiden bu tür para dağıtımları ancak savaş sonrasında gerçekleştirilirken, Neron bunları barış zamanında da gerçekleştirmiştir. Askerler bu duruma alışmış, onlara büyük bir cesaretle onları satın almayı değil, ancak seçmeyi bildiğini söyleyen Galba karşısında öfkeyle kendilerinden geçmişlerdir.

Galba, Otho ve Vitellius'un saltanatları çabucak geçip gitmiştir.[17] Vespasianus da tıpkı onlar gibi askerler tarafından seçilmiştir. Vespasianus bütün saltanatı boyunca sırf arka arkaya aynı derecede zalim, neredeyse hepsi hiddetli, çoğu zaman ahmak ve daha da kötüsü çılgınlık derecesinde müsrif altı tiran tarafından istila edilmiş olan imparatorluğu eski haline geri döndürmek için çaba sarf etmiştir.

---

13 Tacitus, *Historiae*, Kitap I.

14 Age., Kitap III.

15 Farklı zafer geçitlerinde dağıtılan para miktarları için bkz. Titus Livius. Kumandanların hedefi, askerlere az bir meblağ verip paranın çoğunu devlet hazinesine götürmekti.

16 Fetihlerin büyüklüğünün cömertlikleri de artırdığı bir dönemde, Paulus Aemilius her bir askere sadece yüz *denarius* dağıtmıştı. Buna karşılık Caesar onlara iki bin *denarius* vermişti. Antonius ile Octavianus, Brutus ile Cassius da Caesar'ın izinden gitmişlerdi. Bkz. Dio ve Appianus.

17 *Suscepere duo manipulares imperium populi romani transferendum, et transtulerunt* [İki ortalama asker imparatorluk yetkisini aktarma ve taşıma sorumluluğunu üstlendi], (Tacitus, *Historiae*, Kitap I, 25).

Vespasianus'tan sonra gelen Titus, Roma halkının saadeti olmuştur. Domitianus daha zalim veyahut en azından daha çekingen olduğu için, seleflerinden daha amansız yeni bir canavar olarak ortaya çıkmıştır.

Domitianus'un azatlıları ve hatta kimilerinin dediğine göre karısı bile onun nefretinde olduğu kadar dostluğunda da tehlikeli olduğunu ve ithamları kadar şüphelerinde de sınır tanımadığını görerek ondan kurtulmuşlardır. Darbeyi gerçekleştirmeden önce onun yerine geçecek yeni bir imparator aramış ve saygıdeğer bir ihtiyar olan Nerva'yı seçmişlerdir.

Nerva, tarihte bahsi geçen en kusursuz prens olan Traianus'u evlat edinmiştir. Onun saltanatında doğmak gerçek bir saadetti. Roma halkı için bu saltanattan daha mutlusu ve daha talihlisi olmamıştır. Traianus büyük bir devlet adamı ve büyük bir kumandandı; kendisini iyiliğe yönlendiren iyi bir kalbe, ona daha iyiyi gösteren aydın bir zihne, asil, yüce ve güzel bir ruha, hiçbirinde aşırıya kaçmamak üzere bütün erdemlere sahipti. Kısacası Traianus insan doğasını yüceltmeye ve tanrısal doğayı temsil etmeye en uygun kişiydi.

Traianus Caesar'ın tasarısını hayata geçirmiş ve Partlara karşı giriştiği savaşta başarılı olmuştur. Tehlikelerin daima mevcut, kaynakların ise uzakta olduğu, galibiyet kazanmanın şart olduğu, kazandıktan sonra dahi hayatta kalmanın garanti olmadığı böyle bir girişimde başka kim olsa yenilirdi.

Asıl zorluk hem iki imparatorluğun konumu, hem de iki halkın savaşma tarzında gizliydi. Ermenistan'a, Dicle ve Fırat'ın kaynağına doğru mu yol alınacak? Karşınıza konvoyların geçemediği engebeli ve güç bir bölge çıkıyordu. Öyle ki ordu daha Medlerin ülkesine gelemeden yarı yarıya yok oluyordu.[18] Daha aşağıya, Nusaybin üzerinden güneye mi gidilecek? Karşınıza iki imparatorluğu birbirinden ayıran

---

18 Bölgede, kuşatmalarda kullanılacak aletleri üretecek kadar büyük ağaç yoktu (Plutarkhos, *Paralel Hayatlar: Antonius*).

korkunç bir çöl çıkıyordu. Daha da aşağıya inip Mezopotamya üzerinden mi geçilecek? Kısmen işlenmemiş, kısmen sular altında kalmış bir bölgeden geçmek gerekiyordu. Dicle ile Fırat kuzeyden güneye aktığından ülkeye bu ırmakların uzağından girilemediği gibi, yok olma riskini göze almadan bu ırmaklardan ayrılmak da mümkün değildi.

İki milletin savaşma tarzına gelince, Romalıların gücü dünyanın en kuvvetli, en sağlam ve en disiplinlisi olan piyadesine dayanmaktaydı.

Partların piyadesi yoktu, fakat harikulade süvarilere sahipti. Partlar uzaktan, Roma ordularının ulaşamadığı yerlerden savaşırdı. Mızraklar onlara kadar nadiren ulaşırdı. Partların kullandığı silahlar dehşet salan oklar ve yaylar idi. Bir orduya karşı çarpışmaktan ziyade, onu kuşatırlardı. Partlarda kaçmak da savaş tekniğine dahil olduğundan peşlerine düşmek gereksizdi. Partlar düşman yaklaştıkça halkını geri çeker, geriye belli mevzilerde konuşlanmış garnizonlardan başka bir şey bırakmazlardı. Bu garnizonları ele geçirdikten sonra yok etmek şarttı. Partlar düşman ordusunun etrafındaki bölgeyi büyük bir maharetle yakar, onu ottan bile mahrum bırakırlardı. Kısacası Partlar, bugün aynı sınırlar üzerinde nasıl savaşılıyorsa aşağı yukarı öyle savaşıyorlardı.

Kaldı ki bu savaş için sevk edilen İlirya ve Germanya lejyonları bu savaşa uygun değildi.[19] Ülkelerinde fazla yemek yemeye alışmış olan askerlerin hemen hepsi burada can vermiştir.

Bu sayede daha önce hiçbir milletin başaramadığını Partlar başarmış ve Roma boyunduruğuna girmekten kurtulmuştur. Ancak bunu yenilmez oldukları için değil, ulaşılmaz oldukları için başarmışlardır.

Hadrianus, Traianus'un fetihlerini bırakmış,[20] imparatorluğu Fırat'la sınırlandırmıştır. Onca savaştan sonra Ro-

19 Bkz. Herodianus, *Vita Alexandri.*

20 Bkz. Eutropius. Dacia ancak Aurelianus zamanında terk edilmiştir.

malıların, ancak kendiliğinden çekildiği vakit, küçülen bir deniz misali sırf terk etmek istedikleri toprakları kaybetmiş olmaları takdire şayandır.

Hadrianus'un tutumu fazlaca homurtuya neden olmuştur. Romalıların kutsal kitaplarına göre, Tarquinius Capitol'u inşa etmek istediğinde en uygun yerin çok sayıda başka tanrıya ait heykellerle dolu olduğunu görmüş, sahip olduğu kehanet ilmi sayesinde bu tanrılara yerlerini Jupiter'e bırakmaya razı olup olmayacaklarını sormuştur. Mars, Juventas ve Terminus dışında hepsi razı olmuştur.[21] Buradan üç dinî düşünce doğmuştur. Buna göre Mars'ın halkı yaşadığı yeri kimseye terk etmeyecek; Roma gençliği asla alt edilemeyecek; nihayet Romalıların Tanrı Terminus'u asla geri çekilmeyecekti. Oysa Hadrianus zamanında gerçekleşen tam da bu olmuştur.

21 Aziz Augustinus, *De civitate Dei*, Kitap IV, Bölüm XXIII ve XXIX. Mars, Juventas ve Terminus, Roma mitolojisinde sırasıyla savaş, gençlik ve sınır tanrıları. (ç.n.)

XVI

Antoninus'tan Probus'a Kadar İmparatorluğun Durumu

O çağlarda Stoa tarikatı imparatorluk içinde yayılıp itibar kazanmaktaydı. Görünüşe göre insan doğası, tıpkı toprağın gökyüzü görmeyen yerlerde büyüttüğü o bitkiler gibi, sırf kendi kaynaklarını kullanarak bu harikulade tarikatı oluşturmuştur.

Romalılar en iyi imparatorlarını bu tarikata borçludur. İlk Antoninus'un şanını ancak onun evlat edindiği Marcus Aurelius unutturabilir. İnsan bu imparatordan bahsederken için için gizli bir haz duyar, onun hayatını bir tür şefkat duymadan okuyamaz. Bu imparatorun hayatı, okuyan üzerinde öyle bir etki doğurur ki, kişi kendine dair daha iyi bir kanaat edinir, zira insanlığa dair daha iyi bir kanaate sahip olur.

Nerva'nın bilgeliği, Traianus'un şanı, Hadrianus'un cesareti, iki Antoninus'un erdemi askerlerden saygı görmüştür. Fakat yerlerine yeni canavarlar geldiğinde, askerî yönetimin istismarları tüm aşırılıklarıyla gözler önüne serilmiş ve imparatorluğu satan askerler yeni yeni mükâfatlar kazanmak için imparatorları öldürmüştür.

Dünyada on beş yıldan bu yana, devletlerindeki sivil yönetimi askerî yönetim tesis etmek uğruna lağvetmeye çalışan

bir prens olduğu söyleniyor.[1] Bu tasarı hakkındaki nefret uyandıracak görüşleri dile getirmek istemiyorum. Sadece şu kadarını söyleyeceğim: Eşyanın tabiatı dolayısıyla seksen bin değil de iki yüz muhafız bir prensin hayatını güvence altına alabilir. Buna ek olarak, silahlı bir halka zulmetmek silahsız bir halka zulmetmekten daha tehlikelidir.

Marcus Aurelius'tan sonra oğlu Commodus gelmiştir. Commodus kendi tutkularının ve bakanları ile dalkavuklarının tutkularının her birinin peşinden gitmiş bir canavardı. Dünyayı Commodus'tan kurtaranlar, onun yerine saygıdeğer bir ihtiyar olan Pertinax'ı getirmiş, fakat *praetorian* muhafızlar[2] onu hemen katletmiştir.

Bu muhafızlar imparatorluğu açık artırmaya çıkarmış ve müzayedeyi vaatleriyle Didius Julianus kazanmıştır. Bu, herkesi ayağa kaldırmıştır. Zira her ne kadar imparatorluk sık sık satın alınmış olsa da, daha önce hiç ticari bir mal gibi alınıp satılmamıştı. Pescennius Niger, Severus ve Albinus imparator olarak selamlanmış, vaat ettiği muazzam meblağları ödeyemeyen Julianus askerleri tarafından terk edilmiştir.

Severus Niger ile Albinus'u yerinden etmiştir. Severus büyük meziyetlere sahipti, fakat yumuşaklıktan, prenslerin bu en temel erdeminden yoksundu.

İmparatorların gücü, bizim bugünkü prenslerimizin gücüne kıyasla daha kolay zorbaca görünebiliyordu. İtibarları tüm Roma yüksek memuriyetlerinin toplamı olduğundan ve aslında imparatorlar, halk *tribun*ü, *proconsul*, *censor*, *pontifex maximus*[3] ve hatta istedikleri zaman *consul* adı altında birer diktatör olduklarından, mahkûm ettikleri kişilere gerçekte zulmetmiş olduklarına dair kolayca şüphe uyandırabiliyorlardı. Zira halk genelde gücün kötü-

1 1713-1740 tarihleri arasında hüküm sürmüş Prusya Kralı I. Friedrich Wilhelm'e gönderme. (ç.n.)

2 Roma İmparatorluğu döneminde imparatorun şahsi güvenliğini sağlamak amacıyla kurulmuş özel birliklere verilen ad. (ç.n.)

3 Eski Roma'da en üst rütbeli din adamına verilen ad. (ç.n.)

ye kullanılmasını o gücün büyüklüğüne göre ölçer. Buna karşılık kanun infazcısı değil de kanunkoyucu, hâkim değil de prens olan Avrupa kralları, otoritenin halkın nefretini uyandırabilecek bu kısmından kurtulmuş ve bağışlama gücünü kendilerine ayırıp cezalandırma işini özel hâkimlere bırakmışlardır.

Hiçbir imparator Tiberius ve Severus kadar kendi otoritesine düşkün olmamıştır. Yine de bu iki imparator bile, biri Seianus, öteki Plautianus[4] tarafından olmak üzere, kendilerinin sefilce yönetilmelerine izin vermiştir.

Sulla tarafından getirilen talihsiz sürgün âdeti, imparatorlar döneminde de devam etmiştir. Hatta bir prensin bu âdete uymaması için hayli erdemli olması gerekiyordu, zira bakanları ve gözdeleri el konacak mallar konusunda o kadar açgözlü davranıyorlardı ki, prense sırf cezalandırmanın gerekliliğinden, merhamet göstermenin tehlikelerinden bahsediyorlardı.

Severus'un sürgün cezaları, Niger'in çok sayıda askerinin[5] Partlara sığınmasına neden olmuştur.[6] Bu askerler Partların askerlik sanatındaki eksikliklerini gidermiş, onlara Roma silahlarını kullanmayı, hatta bunları üretmeyi öğretmiştir. Bu ise normalde kendilerini savunmakla yetinen bu halkların daha ileride hemen hemen her zaman saldıran taraf olmalarına neden olmuştur.[7]

İlginç olan, sürekli olarak çıkan bu iç savaş silsilesinde Avrupa'daki lejyonlara sahip olanların Asya'daki lejyonlara sahip olanları hemen hemen her zaman mağlup etmiş ol-

4 Gaius Fulvius Plautianus (takriben 150-205), Roma İmparatoru Severus'un kuzeni ve uzun süreli dostu. (ç.n.)

5 Herodianus, *Vita Severi*.

6 Bu felaket Alexander zamanında da devam etmiştir. Pers İmparatorluğu'nu canlandıran Artaserhas, Romalılara dehşet salmıştır, zira Roma askerleri kapris veya sefahat nedeniyle kitleler halinde kendisine sığınmıştır (Xiphilinus'un Dio'nun LXXX. Kitap'ından çıkardığı özet).

7 Yani onların yerine gelen Persler.

masıdır.[8] Tarihten Severus'un Arabistan'daki Atra şehrini ele geçiremediğini, zira Avrupa'daki lejyonlar ayaklandığı için Suriye'dekileri kullanmak zorunda kaldığını okuyoruz.

Bu fark, Romalılar eyaletlerde asker toplamaya başladıktan sonra kendini hissettirmiştir.[9] Lejyonlar arasındaki fark, tabiat ve eğitim bakımından savaşa daha çok veya daha az yatkın halklar arasındaki farkla aynıydı.

Eyaletlerden asker toplamak bir başka sonuç daha doğurmuştur. Genellikle ordudan seçilen imparatorların hemen hemen hepsi yabancı, kimi zaman barbardı. Roma artık dünyanın efendisi değildi; kanunlarını dünyanın dört bir yanındaki milletlerden almaktaydı.

Her bir imparator Roma'ya, davranış kuralları olsun, ahlâk kuralları olsun, siyasi düzen olsun, ibadet olsun kendi ülkesinden bir şeyler getirmiştir. Elagabalus, Roma'daki bütün mabetleri yıkmayı ve bütün tanrıları tapınaklarından edip yerlerine kendi tanrısını koymayı isteyecek kadar ileri gitmiştir.

Bu durum, Tanrı'nın seçtiği ve yalnız onun bildiği gizli yollardan bağımsız olarak, Hristiyan dininin kurulmasına büyük katkıda bulunmuştur, zira imparatorlukta artık yabancı diye bir şey kalmamıştı ve insanlar bir imparatorun benimsetmek istediği bütün âdetleri benimsemeye hazırdı.

Romalıların şehirlerine başka ülkelerin tanrılarını kabul ettikleri bilinir. Romalılar bu tanrıları fatih sıfatıyla kabul etmiş, onları zafer geçitlerinde taşıtmıştır. Buna karşılık yabancılar bizzat gelip bu tanrıları benimsetmeye kalktığında

---

8 Severus Niger'in Asya lejyonlarını, Constantinus Licinius'unkileri dağıtmıştır. Vespasianus, her ne kadar Suriye'deki ordular tarafından imparator ilan edilmiş olsa da, Vitellius'a karşı sadece Moesia, Pannonia ve Dalmaçya lejyonlarıyla savaşmıştır. Cicero *senatus*a Asya'da toplanan askerlere bel bağlanamayacağını yazmıştır. Zosimus, Constantinus'un Maxentius'u sırf süvarisiyle yendiğini söyler. Bu konuda bkz. XXII. Bölüm'ün yedinci fıkrası.

9 Augustus lejyonları sabit birlikler haline getirmiş, bunları eyaletlere yerleştirmiştir. İlk zamanlarda sırf Roma'da, ardından Latinlerden, daha sonra İtalya'da, son olarak eyaletlerde asker toplanmıştır.

bunlar anında bastırılmıştır. Buna ek olarak, Romalıların yabancı tanrılara kendi tanrıları içinde onlarla en çok ilişkili olanların adlarını verme âdetinde oldukları da bilinir. Fakat diğer ülkelerin din adamları, Roma'da kendi tanrılarına kendi isimleri altında ibadet etmek istediklerinde, Romalılar buna hoşgörü göstermemiştir. Hristiyan dininin karşılaştığı en büyük engellerden biri de bu olmuştur.

Caracalla için bir tiran değil, insanlık katili denebilir. Caligula, Neron ve Domitianus zalimliklerini Roma'yla sınırlandırırken, Caracalla hiddetini bütün dünyaya yaymıştır.

Severus uzun bir saltanatın getirdiği suistimalleri ve rakiplerinin hizbini desteklemiş olanlara verilen sürgün cezalarını muazzam hazineler toplamak için kullanmıştır.

Saltanatına erkek kardeşi Geta'yı kendi elleriyle öldürerek başlayan Caracalla, servetini, Geta'yı seven ve Severus'un tek bir çocuğuna değil de her iki çocuğuna da sadakat yemini ettiğini söyleyen askerlere işlediği bu suçu kabul ettirmek için kullanmıştır.

Prensler tarafından toplanan servetler hemen hemen her zaman uğursuz sonuçlar doğurur. Bu servetten gözleri kamaşan halefini yozlaştırır; kalbini değilse de, zihnini bozar. O halef derhal devamlılığı bulunmayan, doğal olmayan, büyük olmaktan ziyade şişirilmiş, tesadüfi bir güce dayanarak büyük girişimlere kalkışır.

Caracalla askerlerin ücretini artırmış, Macrinus *senatus*a bu artışın yetmiş milyon[10] drahmiye[11] tekabül ettiğini yazmıştır. Görünüşe göre bu prens olayları abartmıştır. Şayet bugün bizim askerlerimizin ücreti için yapılan harcamayı kamu harcamalarının geri kalanıyla kıyaslarsak ve aynı kıyaslamayı Romalılar için yaparsak ortaya devasa bir meblağ çıktığı görülecektir.

---

10 Yedi bin *myriad*. Dio, *Macrinus*.

11 Antik drahmi Roma *denarius*una, onsun sekizde birine ve bizim *marka*mızın altmış dörtte birine tekabül ediyordu.

Roma askerinin ne kadar ücret aldığını araştırmamız gerekir. Orosius'tan Domitianus'un sabit ücreti dörtte bir oranında artırdığını öğreniyoruz.[12] Tacitus'ta[13] bir askerin söylediklerinden asker ücretinin Augustus'un ölümünde on bakır ons olduğu anlaşılıyor. Suetonius'ta[14] Caesar'ın zamanındaki asker ücretini ikiye katladığını okuyoruz. Plinius,[15] İkinci Pön Savaşı'nda asker ücretinin beşte bir oranında azaltıldığını söyler. O halde asker ücreti Birinci Pön Savaşı'nda aşağı yukarı altı bakır ons,[16] İkinci Pön Savaşı'nda beş ons, Caesar zamanında on ons[17] ve Domitianus zamanında da on üç ve üçte bir ons idi.[18] Bu hususta birkaç yorumda bulunacağım.

Cumhuriyet küçük bir devletten ibaret olduğu, her yıl yeni bir savaşa girdiği ve ücretleri her yıl ganimet elde ettiği zamanlarda ödediği için, kollarını İtalya sınırlarının dışına uzattığı, uzun süreli bir savaşı devam ettirmek ve büyük ordular beslemek zorunda olduğu Birinci Pön Savaşı sırasında asker ücretlerini borca girmeden ödeyememiştir.

İkinci Pön Savaşı'nda asker ücreti beş bakır onsa düşürülmüş, bu azalış yurttaşların çoğunun ücret kabul etmekten utanç duyduğu, kendi cebinden hizmet vermek istediği bir zamanda tehlikesizce gerçekleştirilebilmiştir.

---

12 Domitianus ücreti yetmiş beşten yüze çıkarmıştır. Paulus Orosius, 385-420 tarihleri arasında yaşamış İspanyol rahip, tarihçi, ilahiyatçı. (ç.n.)

13 *Annales*, Kitap I.

14 *Caesar*.

15 *Doğa Tarihi*, Kitap XXXIII, Bölüm 13.

16 Plautus'un *Mostellaria* adlı oyununda bir asker ücretinin üç *as* olduğunu söyler. Bu ancak on onsluk *as*lar olarak anlaşılabilir. Ancak şayet ücret Birinci Pön Savaşı'nda tam olarak altı *as* ise, İkinci Pön Savaşı sırasında beşte bir değil, altıda bir oranında düşürülmüş demektir. Küsurat göz ardı edilmiştir.

17 Ücreti Yunan parasına göre değerlendiren Polybius sadece küsuratta ters düşmektedir.

18 Bkz. Orosius ve Suetonius, *Domit*. Bu yazarlar farklı ifadelerle aynı şeyi dile getirmektedirler. Ben bu azalışları, okurun dediklerimi anlamak için Roma paralarını tanımak zorunda kalmaması için bakır onslarla aktardım.

Perseus'un hazineleri ile sürekli Roma'ya taşınan daha pek çok başka kralın hazinesi burada vergi toplanmamasına neden olmuştur.[19] Toplumsal ve bireysel zenginliğin ortasında, Romalılar asker ücretini beş bakır onstan daha yukarıya çekmeyecek bilgeliği göstermiştir.

Her ne kadar bu ücretin bir kısmı buğday, kıyafet ve silahlara mahsup edilmiş olsa da, geçinmeye yetiyordu, zira sadece belli bir malvarlığı olan yurttaşlar askere alınıyordu.

Marius hiçbir şeyi olmayan insanları askere alınca ve daha sonra da onun izinden gidilince, Caesar asker ücretini artırmak zorunda kalmıştır.

Bu artış Caesar'ın ölümünden sonra da devam ettiğinden, Hirtius ve Pansa'nın *consul*lükleri sırasında tekrar vergi toplamaya başlanması gerekmiştir.

Zayıflığı nedeniyle bu ücreti dörtte bir oranında artıran Domitianus devlet bütçesinde büyük bir gedik açmıştır. Bu gediğin beraberinde getirdiği felaket, sadece devlette lüksün hüküm sürmesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu lüksün, eşyanın tabiatı itibarıyla, sırf fiziksel ihtiyaçlarını karşılayacak güçte olması gereken sosyal konumlarda da hüküm sürmesine neden olmuştur. Nihayet Caracalla'nın yaptığı yeni bir zamla, askerler olmadan ayakta kalamayacak olan imparatorluk, artık onlarla da ayakta kalamayacak hale gelmiştir.

Caracalla, erkek kardeşinin katlinin doğurduğu dehşeti hafifletmek için onu tanrı mertebesine yükseltmiştir. İlginç olan, aynı şeyi Macrinus'un da Caracalla'ya yapmış olmasıdır. Macrinus Caracalla'yı bıçaklattıktan sonra, kendilerine onca şey vermiş olan bu prensin ölümü yüzünden ümitsizliğe kapılan *praetorian* muhafızları yatıştırmak amacıyla, onun için bir tapınak inşa ettirmiş ve içine onun şerefine *flamen* rahipler[20] yerleştirmiştir.

---

19 Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, Kitap II.

20 Eski Roma dininde belli bir tanrıya tahsis edilen ve sadece ona ibadet eden rahiplere verilen ad. (ç.n.)

Bu durum Caracalla'nın hatırasının lekelenmemesine ve *senatus* onu yargılamaya cesaret edemediği için de Commodus gibi tiran kategorisine sokulmamasına neden olmuştur. Oysa Commodus bu unvana ondan daha çok layık değildi.[21]

İki imparator, Hadrianus ve Severus'tan[22] biri askerî disiplini tesis ederken öteki gevşetmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar da bu nedenlere uygun olmuştur. Hadrianus'un saltanatını takip eden saltanatlar mutlu ve sakin geçmiş, Severus'tan sonra ise sadece dehşet hüküm sürmüştür.[23]

Caracalla'nın askerlere gösterdiği cömertlik muazzam olmuştur. Caracalla, babasının ölürken kendisine verdiği tavsiyeye uyarak askerleri zengin edip, başkalarını umursamamıştır.

Fakat bu siyaset ancak tek bir saltanat boyunca kârlı olmuştur, zira halefi aynı masrafları karşılayamadığından askerler tarafından anında katledilmiştir. Öyle ki sürekli bilge imparatorların askerler tarafından öldürüldüğü, kötü imparatorların ise komplolara veya *senatus* kararlarına kurban gittiği görülmüştür.

Tamamen askerlere bel bağlayan bir tiran yurttaşları onların şiddet eylemlerine ve yağmalarına maruz bıraktığında, bu durum ancak tek bir saltanat boyunca devam edebilirdi, zira askerler yok ede ede, sonunda kendi geçim kaynaklarını da yok edecekti. O halde askerî disiplini yeniden tesis etmek şarttı. Ancak bu öyle bir girişimdi ki, o girişimi göze alan her kişinin hayatına mal oluyordu.

Caracalla Macrinus'un tuzakları sonucunda öldürülünce, ölçüsüzce veren bir prensi kaybettikleri için ümitsizliğe kapılan askerler Elagabalus'u seçmişlerdir.[24] Sırf kendi rezil

---

21 Aelius Lampridius, *Vita Alex. Severi.*

22 Bkz. Xiphilinus'un özeti, *Vita Hadriani*; Herodianus, *Vita Severi.*

23 Hadrianus'un halefleri Antoninus ve Marcus Aurelius, Septimius Severus'un halefleri ise Caracalla ve Elagabalus olmuştur. (ç.n.)

24 O zamanlarda herkes imparator olabileceğine inanıyordu. Bkz. Dio, Kitap LXXIX.

zevkleriyle meşgul olan Elagabalus'un onların kendi keyiflerince yaşamalarına izin vermesi dahi yeterli olmamış, askerler onu da katletmiştir. Askerler aynı şekilde disiplini yeniden tesis etmek isteyen ve onları cezalandırmaktan bahseden Alexander'i de öldürmüştür.[25]

Böylece kendi canını değil de, suç işleyebilme gücünü güvence altına alan bir tiran, ondan daha iyisini yapmak isteyen halefinin de canından olması gibi ölümcül bir avantajla ölüp gidiyordu.

Alexander'den sonra barbar kökenli ilk imparator olan Maximinus seçilmiştir. Onu öne çıkaran devasa cüssesi ve bedensel gücü olmuştur.

Maximinus oğluyla birlikte askerler tarafından öldürülmüştür. İlk iki Gordianus Afrika'da ölmüş, Maximus, Balbinus ve üçüncü Gordianus katledilmiştir. Genç Gordianus'u öldürtmüş olan Philippus'un kendisi de, oğluyla birlikte öldürülmüştür. Onun yerine imparator seçilen Decius da Gallus'un ihaneti sonucu canından olmuştur.[26]

O yüzyılda Roma İmparatorluğu olarak adlandırılan şey, aşağı yukarı bugün egemen güce sahip ordunun *dayı* denen yüksek dereceli bir memuru keyfince başa getirip alaşağı ettiği Cezayir aristokrasisi gibi, düzensiz bir tür cumhuriyetti. Belki de askerî yönetimin bazı bakımlardan monarşikten ziyade cumhuriyetçi olması bir çeşit genel kuraldır.

Sakın askerlerin yönetime sırf itaatsizlikleri ve ayaklanmalarıyla dahil oldukları düşünülmesin. İmparatorların onlara verdikleri söylevler en nihayetinde *consul*lerin ve *tribun*lerin bir zamanlar halka vermiş oldukları söylevlere benze-

---

25 Bkz. Lampridius.

26 Casaubon, *Historia Augusta*'da bu dönemin yüz altmış senelik tarihinde haklı veya haksız şekilde Caesar unvanına sahip olan tam yetmiş kişinin olduğunun altını çizer: "*Adeo erant in illo principatu, quem tamen omnes mirantur, comitia imperii semper incerta.*" Bu ise, bu yönetim ile bin iki yüzyıllık tarihinde sadece altmış üç kral gören Fransa Krallığı yönetimi arasındaki farkı gözler önüne sermektedir.

miyor muydu? Ve her ne kadar ordular bir araya gelmek için belli bir yere sahip olmasa da, belirli kurallara göre hareket etmese de, genelde soğukkanlı davranmasa da ve az düşünüp fazlaca eyleme geçse de, kamu refahı üzerinde egemen bir güce sahip değil miydi? Ve bir imparator, şiddet dolu bir yönetimin, askerlerin özel ihtiyaçlarına hizmet etmek için seçilmiş bakanından başka neydi ki?

Ordu III. Gordianus'un *praetorian* muhafız komutanı olan Philippus'u[27] imparator seçtiğinde, Philippus bütün idarenin kendisine bırakılmasını talep etmiş, fakat bunu elde edememiştir. İktidarı imparatorla aralarında eşit olarak paylaşmaları için orduya söylev vermiş, fakat bunu da elde edememiştir. Kendisine Caesar unvanının bırakılması için yalvarmış, fakat bu talebi de reddedilmiştir. *Praetorian* muhafız komutanı olmayı talep etmiş, bu ricası da reddedilmiştir. Sonunda canının bağışlanmasını istemiştir. Ordu, farklı farklı kararlarıyla devletin en üst makamı gibi hareket etmiştir.

Başlarda Romalılar için meçhul, daha sonraları sadece rahatsız edici olan barbarlar artık onlar için korkutucu olmuştu. Kaderin bir cilvesiyle bütün halkları kesinkes yok eden Roma kendi kendini yere serdiğinde, âdeta toprak onu yok etmek için yeni yeni halklara can vermiştir.

Büyük devletlerin prensleri genellikle iştahlarını kabartan az sayıda komşu ülkeye sahiptir. Şayet böyle komşu ülkeler olsaydı, fetih dalgasında bunlar da ele geçirilmiş olurdu. Bu nedenle böyle devletler denizlerle, dağlarla, fakirliği nedeniyle hakir görülen çöllerle sınırlıdır. Nitekim Romalılar Cermenleri kendi ormanlarıyla, kuzey halklarını ise kendi buzları ve karlarıyla baş başa bırakmıştı. Böylece sonunda Romalıları köleleştirecek olan milletler buralarda ayakta kalmış, hatta oluşmuştur.

Gallus'un saltanatı sırasında, sonraları daha da meşhur olacak çok sayıda millet Avrupa'yı yerle bir etmiş, Suriye'yi

27 Bkz. Julius Capitolinus.

istila eden Persler fethettikleri yerleri sırf ganimetlerini muhafaza etmek için terk etmiştir.

Bir zamanlar kuzeyden çıkıp gelen bu barbar sürüsüne bugün artık rastlanmamaktadır. Romalıların şiddet eylemleri güney halklarının kuzeye doğru çekilmesine neden olmuştu. Kendilerini orada tutan güç var oldukça orada kalmış, bu güç azaldığında ise her yere yayılmışlardır.[28] Birkaç yüzyıl sonra da aynı şey yaşanmıştır. Şarlman'ın fetihleri ve zorbalıkları güney halklarını ikinci kez kuzeye doğru çekilmeye zorlamıştır. Bu imparatorluk zayıf düşer düşmez, bu halklar ikinci kez kuzeyden güneye doğru yayılmıştır. Eğer bugün bir prens Avrupa'da aynı tahribata neden olsa, kuzeye itilen ve sırtlarını dünyanın bu en uç sınırlarına veren milletler Avrupa'yı üçüncü kez sel gibi basıp fethedecekleri ana kadar yine buralara sıkı sıkı tutunurlardı.

İmparatorlukta hüküm süren korkunç veraset karmaşası zirveye ulaştığında, Valerianus'un saltanatının sonlarında ve oğlu Gallienus'un saltanatı sırasında tam otuz farklı talibin ortaya çıktığı görülmüştür. Bunlar çoğu kez birbirini öldürdüğünden ve çok kısa bir süre hüküm sürdüklerinden kısaca tiranlar adıyla anılmışlardır.

Valerianus Persler tarafından esir alındığından ve oğlu Gallienus da devlet işlerini ihmal ettiğinden, barbarlar imparatorluğun her tarafından içeri sızmıştır. İmparatorluk kendini, aşağı yukarı bir yüzyıl sonra Batı Roma İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu konumda bulmuştu.[29] Şayet onu tekrar ayağa kaldıran talihli olaylar silsilesi olmasaydı, imparatorluk daha o sırada yok olabilirdi.

Palmira prensi ve Romalıların müttefiki olan Odaenathus, hemen hemen Asya'nın tamamını istila eden Persleri kovmuştur. Roma şehri yurttaşlarından bir ordu oluşturup, şeh-

28 Bu meşhur meselede bugün nereye gelindiği açıktır: "Niçin kuzey artık eskisi kadar kalabalık değil?"

29 Yüz elli sene sonra, Honorius'un saltanatı sırasında barbarlar imparatorluğu istila etmiştir.

ri yağmalamaya gelen barbarları bertaraf etmiştir. Denizi altı bin gemiyle aşan kalabalık bir İskit ordusu deniz kazaları, sefalet, açlık ve devasa boyutları nedeniyle yok olmuştur. Gallienus öldürüldükten sonra büyük bir talih sonucu dört büyük adam, Claudius, Aurelianus, Tacitus ve Probus arka arkaya tahta çıkmış ve mahvolmanın eşiğindeki imparatorluğu yeniden ayağa kaldırmıştır.

XVII

Devletteki Değişim

Askerlerin sürekli ihanetinin önüne geçmek için imparatorlar güvendikleri kişilerle ittifak kurmuştur. Diocletianus, meselelerin büyüklüğünü bahane ederek daima iki imparator ve iki Caesar olmasını kural haline getirmiştir. Diocletianus, dört ana ordu imparatorluğu yönetenlerin elinde olacağından birbirlerinin gözünü korkutacağını, kendi liderlerini imparator ilan etmeye girişecek kadar kuvvetli olmayan diğer ordularınsa yavaş yavaş imparator seçme alışkanlığını kaybedeceğini ve nihayet Caesar unvanı her zaman ikincil bir unvan[1] olduğundan yönetimin güvenliği için dört kişi arasında paylaşılan gücün en kapsamlı haliyle ancak iki kişinin elinde olacağını hesaplamıştır.

Ancak askerleri daha iyi zapt eden şey, şahısların ve devletin serveti azaldığından imparatorların onlara hatırısayılır bağışlarda bulunamaması olmuştur. Öyle ki verilen mükâfatlar artık yeni bir imparator seçmenin beraberinde getireceği tehlikelerle orantılı değildi.

Öte yandan güç ve işlev olarak aşağı yukarı o zamanların sadrazamlarına benzeyen ve imparatorları kendi keyiflerine

1 Caesarlar Augustuslara tabi idi. Sadece *Augustus* unvanına sahip olanlar yasama yetkisine sahipti. (ç.n.)

göre, yerlerine geçmek için katlettiren *praetorian* muhafız komutanları Constantinus tarafından çökertilmiştir. Constantinus onlara sadece sivil görevler bırakmış ve sayılarını ikiden dörde çıkarmıştır.

Böylece imparatorların canı güvence altına alınmış oldu. İmparatorlar artık yataklarında ölebiliyordu. Bu durum davranışlarını biraz yumuşatmış gibidir. Bundan böyle korkunç bir vahşetle kan dökmemişlerdir. Fakat bu muazzam güç bir yerden taşmak zorunda olduğundan, daha derinden başka tür bir zorbalık ortaya çıkmıştır. Artık katliam yapılmıyor, adaletsiz hükümler verilerek insanların canını sırf hayatlarını cehenneme çevirmek için bağışlayan türden adli yöntemlere başvuruluyordu. Saray daha fazla hileyle, daha gelişmiş kurnazlıklarla ve daha büyük bir sessizlikle yönetiliyor ve yönetiyordu. Kısacası kötü bir eylemi tasarlarken gösterilen gözüpeklik ve bu eylemi gerçekleştirirken ortaya konan coşku yerine, artık sadece zayıf ruhlara has ahlâksızlıklara ve üzerinde düşünülmüş suçlara rastlanır olmuştur.

İmparatorlukta yeni bir tür yozlaşma baş göstermiştir. İlk imparatorlar bedensel hazları, yeni nesil imparatorlarsa gevşekliği sevmiştir. Yeni nesil imparatorlar askerlerin karşısına daha az çıkmış, daha aylak davranmış, hizmetkârlarının etkisinde daha fazla kalmış, saraylarına daha çok bağlılık gösterip imparatorluktan uzaklaşmışlardır.

Saray izole hale geldikçe içindeki zehir de artmıştır. Hiçbir şey doğrudan söylenmiyor, her şey ima ediliyordu. Belli bir şöhrete sahip herkese saldırılıyor, bakanlar ve subaylar devlete hizmet etmeye muktedir olmadıkları gibi, devlete şerefle hizmet edilmesine de tahammülü olmayan kişilerin insafına bırakılıyordu.[2]

Kısacası ilk imparatorların onlara kendi meselelerini bizzat bilebilme imkânı tanıyan o hoşsohbet hali tamamen ortadan kalkmıştır. Artık prens hiçbir şeyi az sayıdaki sırdaşın

2 Bkz. Yazarların Constantinus'un, Valens'in, vs. sarayları hakkında söyledikleri.

aktardığı şekli dışında bilemiyordu. Daima, hatta çoğunlukla zıt fikirlerde gibi gözükseler dahi, aslında birlikte hareket eden bu az sayıdaki sırdaş prens nezdinde tek bir danışman görevi görüyordu.

Pek çok imparatorun bir süre Asya'da ikamet etmesi ile Pers krallarıyla içinde bulundukları ezelî rekabet, kendilerine de doğu kralları gibi tapılmasını istemelerine neden olmuştur. Diocletianus, başkalarına göre Galerius bu tapınmayı bir ferman aracılığıyla buyurmuştur.

Asya usulü şatafat ve gösterişin yerleşmesiyle birlikte insanlar bu değişime hemen alışmışlardır. Julian kendi davranışlarında sadeliği ve tevazuyu öne çıkardığında, aslında eski âdetlerin hatırasını canlandırmaktan başka bir şey olmayan bu tutum imparatorluk mevkisinin gerektirdiği asaletin ihmali olarak yorumlanmıştır.

Her ne kadar Marcus Aurelius'tan beri pek çok imparator gelip geçmiş olsa da, yine de tek bir imparatorluk vardı. Bu imparatorların her birinin otoritesi eyaletlerde de tanındığından, bu, pek çok kişi tarafından uygulanan tek bir yönetim idi.

Fakat Galerius ve Constantius Chlorus anlaşamadıkları için imparatorluğu gerçek anlamda bölmüşlerdir.[3] Daha sonra bu emsalin izinden giden ve Diocletianus'unkini değil de Galerius'un planını benimseyen Constantinus bir değişimden ziyade bir devrim niteliğinde yeni bir âdet getirmiştir.

Buna ek olarak Constantinus'un yeni bir şehir kurma arzusu ve bu şehre kendi ismini verme hevesi, onu imparatorluğun merkezini doğuya taşımaya yönlendirmiştir. Her ne kadar Roma'nın çevresi o sırada bugünkü kadar geniş olmasa da, kenar mahalleleri olağanüstü derecede genişlemişti.[4] Muhteşem villalarla dolu İtalya, kelimenin tam anlamıyla Roma'nın bahçesinden başka bir şey değildi. Çiftçiler

3 Bkz. Orosius, Kitap VII; ve Aurelius Victor.

4 *Exspatiantia tecta multas addidere urbes* [Binaların artması şehirlerin çoğalmasına neden oldu], der Plinius (*Doğa Tarihi*, Kitap III, Bölüm V).

Sicilya'da, Afrika'da ve Mısır'da,[5] bahçıvanlar İtalya'da idi. Topraklar neredeyse sırf Roma yurttaşlarının köleleri tarafından ekilip biçiliyordu. Fakat imparatorluğun merkezi doğuya kaydığında, Roma'nın hemen hemen tamamı da buraya kaymıştır. İleri gelenler kölelerini, yani hemen hemen bütün halkı buraya taşımış, İtalya, halkından mahrum kalmıştır.

Constantinus, yeni şehrin hiçbir şeyde eskisinden geride kalmaması için burada da buğday dağıtılmasını istemiş ve Mısır'ın buğdayının Konstantinopolis'e, Afrika'nın buğdayının ise Roma'ya gönderilmesini emretmiştir. Bana göre bu, pek de mantıklı bir karar olmamıştır.

Cumhuriyet zamanında diğer bütün halkların efendisi olan Roma halkı alınan vergilerden doğal olarak payına düşeni almıştır. Bu durum *senatus*un halka önceleri buğdayı düşük fiyata satmasını, daha sonra ise bedava vermesini sağlamıştı. Yönetim monarşik hale geldiğinde, bu durum monarşi prensiplerine karşın devam etmiştir. Beraberinde getireceği sakıncalar nedeniyle bir değişikliğe gidilmemiştir. Ancak yeni bir şehir kuran Constantinus hiçbir sağlam sebep olmaksızın bu uygulamayı oraya da taşımıştır.

Augustus Mısır'ı fethettiğinde, Roma'ya Ptolemaioslaın hazinesini taşımıştı. Bu durum Roma'da aşağı yukarı Batı Hint Adaları'nın keşfinden sonra Avrupa'da yaşanan ve bugün bazı sistemlerin[6] yol açtığı türden bir devrime neden olmuştur. Roma'da gayrimenkul fiyatları iki katına çıkmıştır.[7] Roma, Afrika ile Doğu'nun zenginliklerinin aktığı İskenderiye'nin zenginliklerini kendine çektiğinden altın ve

5 "Buğday," der Tacitus, "eskiden daha uzaktaki eyaletlere İtalya'dan taşınırdı. İtalya bugün verimsiz hale gelmiş değil. Fakat bizler daha ziyade Afrika ve Mısır topraklarını ekiyoruz ve bu şekilde Roma halkının hayatını tehlikeye atmayı seçiyoruz," (*Annales*, Kitap XII).

6 İskoç iktisatçı John Law'un (1671-1729) kurduğu ekonomi sistemine gönderme. (ç.n.)

7 Suetonius, *Augusto*; Orosius, Kitap VI. Roma bu tür devrimleri çok yaşamıştır. Roma'ya getirilen Makedonya hazinelerinin burada vergi toplanmamasına neden olduğunu daha önce dile getirmiştim, (Cicero, *Yükümlülükler Üzerine*, Kitap II).

gümüş Avrupa'da sıradan madenler haline gelmiştir. Bu ise halkları hatırısayılır vergileri nakit olarak ödeyebilecek duruma getirmiştir.

Fakat imparatorluk bölündüğü zaman, bu zenginliklerin hepsi Konstantinopolis'e gitmiştir. Öte yandan Almanya'daki madenlerin o sırada henüz açılmamış olduğu,[8] İtalya ve Galya'da çok az maden bulunduğu,[9] Kartacalılardan bu yana İspanya'daki madenlerin işlenmediği veyahut en azından eskisi kadar zengin olmadığı bilinmektedir.[10] Terk edilmiş bahçelerden başka bir şeye sahip olmayan İtalya, Doğu'nun parasını hiçbir yoldan kendine çekemiyor ve Batı, Doğu'nun mallarına sahip olabilmek için oraya para akıtıyordu. Yani altın ve gümüş Avrupa'da son derece az bulunur hale gelmiş, fakat imparatorlar buradan aynı vergileri talep etmeye devam etmiştir. Bu ise her şeyi mahvetmiştir.

Yönetim uzun süredir oturmuş bir şekle sahip olduğunda ve işler belli bir düzende yürüdüğünde, bunları olduğu gibi bırakmak hemen hemen her zaman daha isabetli olacaktır, zira çoğu zaman karmaşık ve meçhul olan ve böyle bir durumun devam etmesini sağlayan nedenler aynı durumun daha uzun süre devam etmesini sağlayacaktır. Fakat sistemin tamamı değiştirildiğinde ancak teoride ortaya çıkan sakıncalar giderilebilirken, sadece uygulamada keşfedilecek olan diğer sakıncalar olduğu gibi kalacaktır.

Böylece, her ne kadar imparatorluk halihazırda zaten fazla büyük olsa da, imparatorluğun bölünmesi onu mahvetmiştir, zira bu büyük bütünün uzun zamandır birlikte olan her bir parçası, tabir caizse bu bütün içinde kalmak ve birbirlerine bağımlı olmak üzere ayarlanmıştı.

---

8 Tacitus, *De moribus Germanorum*'da bunu açıkça dile getirir. Kaldı ki Almanya'daki madenlerin çoğunun aşağı yukarı hangi dönemde açılmış olduğu bilinmektedir. Harz madenlerinin başlangıcıyla ilgili bkz. Thomas Sesreiberus. Saksonya'daki madenlerin daha yakın tarihli olduğu düşünülmektedir.

9 Bkz. Plinius, Kitap XXXVII, Bölüm 77.

10 "Kartacalılar," der Diodorus, "bunlardan istifade etmeyi, Romalılar ise başkalarının bunlardan istifade etmelerini engellemeyi çok iyi biliyordu."

Constantinus[11] başkenti zayıflattıktan sonra bir darbe de sınır bölgelerine indirmiş, büyük ırmak kenarlarındaki lejyonları dağıtmış ve bunları eyaletlere bölüştürmüştür.[12] Bu durum iki sakınca doğurmuştur. Birincisi, onca milleti zapt eden engeller kaldırılmış; ikincisi ise, askerler[13] sirklerde ve tiyatrolarda yaşamaya başlayıp gevşemişlerdir.[14]

Constantinus Julian'ı Galya'ya gönderdiğinde, Ren Nehri boyunca elli şehir[15] barbarlar tarafından ele geçirilmiş, eyaletler yağmalanmış, geriye düşman sözcüğünü duyar duymaz kaçan, eski Roma ordusunun ancak gölgesi olabilecek bir ordu kalmış durumdaydı.

Bu prens bilgeliği, sebatı, tasarrufu, tutumu, cesareti ve arka arkaya gelen kahramanca eylemleri sayesinde barbarları buralardan kovmuştur.[16] Bu prensin isminin saldığı dehşet, o hayatta olduğu müddetçe barbarları kontrol altında tutmuştur.[17]

Saltanatların kısalığı, çeşitli siyasi hizipler, farklı dinler, bu dinlere ait farklı tarikatlar imparatorların karakterlerinin bizlere son derece tahrif edilmiş bir şekilde ulaşmasına yol açmıştır. Buna dair sadece iki örnek vereceğim. Herodianus'a göre son derece korkak olan Alexander, Lampridius'ta son derece cesur biri gibi gösterilir; Orto-

11 Constantinus'la ilgili söylediklerimizde, bu prensin devlet yönetimiyle ilgili eylemlerinden değil de sırf dinle ilgili eylemlerinden bahsetmek istediklerini açıkça dile getiren din adamlarıyla aykırı düşmemekteyiz. (Eusebius, *Vita Constantini*, Kitap I, Bölüm IX; Socrates, Kitap I, Bölüm I)

12 Constantinus'un amacı orduların ayaklanmasını engellemek ve böylece kendi saltanatının devamlılığını güvence altına almaktı. İmparatorluk o sırada o kadar çok illetle karşı karşıyaydı ki, bunlardan birini ötekileri daha da vahim hale getirmeden ıslah etmenin imkânı yoktu. Bizi, devletin başındakileri fazla sert yargılamamaya mecbur eden şey de budur.

13 Zosimus, Kitap VIII.

14 Hristiyanlığın yerleşmesinden itibaren gladyatör dövüşleri azalmıştır. Constantinus bu tür dövüşlerin düzenlenmesini yasaklamış, Theodoret ve Freisingli Otto'dan anlaşıldığı üzere, Honorius zamanında bu dövüşler tamamen kaldırılmıştır. Romalılar eski gösterilerinin sadece cesaretlerini azaltan ve şehvetlerini artıran kısımlarına dokunmamıştır.

15 Ammianus Marcellinus, Kitap XVI, XVII, XVIII.

16 Ammianus Marcellinus, age.

17 Bkz. Ammianus Marcellinus'un bu prense düzdüğü harikulade övgüler, Kitap XXV; ayrıca bkz. Antakyalı Johannes'in *Historia*'sından kalma parçalar.

dokslar tarafından göklere çıkarılan Gratianus, Philostorgius tarafından Neron'la kıyaslanır.

Valentinianus, imparatorluğun eski plana dönmesi gerektiğini herkesten daha çok hissetmiştir. Bu imparator bütün ömrünü Ren Nehri kıyılarını tahkim etmeye, buralarda asker toplamaya, kaleler inşa etmeye, buralara askerî birlikler yerleştirmeye ve bu birliklerin geçimini sağlamaya adamıştır. Fakat dünyada Valentinianus'un erkek kardeşi Valens'i Tuna Nehri'ni açmaya iten bir olay yaşanmış ve bu durumun korkunç sonuçları olmuştur.

Palus Maeotis,[18] Kafkas Dağları ve Hazar Denizi arasında kalan bölgede çoğu Hun milletine veya Alan milletine mensup çok sayıda halk mevcuttu. Toprakları son derece verimli olan bu halklar savaşı ve eşkıyalığı seviyor, hemen hemen hep at üstünde veya yük arabalarında yaşıyor, içinde hapsoldukları bölgede oradan oraya dolaşıyor, Pers Devleti ve Ermenistan sınırlarında yağmalar yapıyorlardı. Fakat Hazar kapıları kolayca tutulabildiği için, bu halkların Pers Devleti'ne başka yollardan girebilmesi güçtü. Bu halklar Palus Maeotis'i geçmenin mümkün olabileceğini hayal dahi edemediğinden[19] Romalıları da tanımıyorlardı. Diğer barbarlar imparatorluğu yerle bir ederken, söz konusu halklar kendi cehaletlerinin belirlediği sınırların dışına çıkamamıştır.

Bazıları[20] Tanais Nehri'nin taşımış olduğu balçığın Kimmerios Bosporos üzerinde bir tür kabuk oluşturduğunu ve bu halkların bu kabuk sayesinde diğer tarafa geçtiğini, başkaları ise,[21] bu boğazı geçen dişi bir geyiği kovalayan iki genç İskit'in de aynı boğazı geçtiğini söylemiştir. Bunlar yepyeni bir dünyayla karşılaşıp hayrete düşmüş, eski dünyalarına dönüp yurttaşlarına gördükleri yeni toprakları, tabir caizse keşfettikleri Batı Hint Adaları'nı anlatmışlardır.[22]

---

18 Bugün Azak Denizi. (ç.n.)

19 Prokopios, *De bello gothico.*

20 Zosimus, Kitap IV.

21 Jordanes, *De rebus geticis*; Prokopios'un *De bello gothico*'su.

22 Bkz. Sozomenos, Kitap VI.

Hunlardan oluşan muazzam kalabalıklar derhal diğer tarafa geçmiş ve karşılarına çıkan ilk millet olan Gotları önlerine katıp kovalamışlardır. Bu milletler âdeta üst üste yığılmış ve Asya, Avrupa'ya baskın gelmek için yeni bir ağırlık kazanmıştır.

Dehşete düşen Gotlar, Tuna Nehri kıyılarına gelmiş ve ellerini kavuşturup, sığınma hakkı elde edebilmek için yakarmışlardır. Valens'in dalkavukları bu fırsatı değerlendirip, bu fırsatı ona imparatorluğu savunmaya ve zenginleştirmeye gelmiş yeni bir halkın fethi gibi göstermişlerdir.[23]

Valens Gotların sınırı silahsız olarak geçmelerini emretmiş, fakat subayları para karşılığında istedikleri kadar silahı üzerlerinde bırakmıştır.[24] Valens onlara toprak dağıttırmış olsa da, Gotlar Hunlardan farklı olarak toprak ekip biçmiyordu.[25] Gotlar başta vadedilen buğdaydan dahi mahrum bırakıldığında açlıktan ölmeye başlamıştır. Zengin bir ülkenin ortasında ve silahlı olan ve kendilerine adaletsizce davranılan Gotlar Tuna Nehri'nden Bosporos'a kadar her şeyi yakıp yıkmış, Valens ve ordusunu yok etmiş ve sırf yarattıkları bu korkunç çölü arkalarında bırakmak için yeniden Tuna Nehri'nin öteki tarafına geçmişlerdir.[26]

---

23 Ammianus Marcellinus, Kitap XXIX.

24 Bu emri yerine getirmesi gerekenlerden biri rezil bir sevdaya tutulmuş, bir başkası barbar bir kadına tutulmuş, diğerleri hediyelerle, keten giysilerle, püsküllü örtülerle baştan çıkmıştır. Bütün dert evleri kölelerle, çiftlikleri sürü hayvanlarıyla doldurmaktı. Dexippus, *Chronike Historia.*

25 Bkz. bu farkın ayrıntılarıyla anlatıldığı Priscus'un *Gothica historia* adlı eseri. Belki de toprakları ekip biçmeyen milletlerin nasıl olup da bu kadar güçlendiği, buna karşılık Amerika'daki milletlerin neden bu kadar küçük kaldığı sorulacaktır. Bunun nedeni, çoban halkların avcı halklara göre çok daha sağlam bir geçim kaynağına sahip olmasıdır. Ammianus Marcellinus'tan anlaşıldığına göre, Hunlar ilk ikametgâhlarında tarla sürmüyor, otlaklarla dolup taşan ve çok sayıda ırmağın suladığı bir bölgede sırf sürüleriyle geçiniyorlardı. Tıpkı bugün aynı bölgenin belli bir kısmında yaşayan Kırım Tatarları gibi. Görünüşe göre bu halklar, göç ettikten sonra sürülerin otlaması için daha elverişsiz yerlere geldikleri için toprak ekip biçmeye başlamıştır.

26 Bkz. Zosimus, Kitap IV; ayrıca bkz. Dexippus, Constantinus Porphyrogenitus'un *Excerpta de legationibus*'u.

XVIII

Romalılar Tarafından Benimsenen Yeni Prensipler

Kimi zaman imparatorların korkaklığı, çoğu zaman ise imparatorluğun güçsüzlüğü istilayla tehdit eden halkların para yoluyla yatıştırılmaya çalışılmasına neden olmuştur.[1] Fakat barış satın alınamaz, zira barışı satan, onu bir kez daha satacak konuma gelir.

Barışı sağlamak için para vermektense talihsiz bir savaşa girişmek yeğdir, zira ancak uzun bir direniş gösterdikten sonra yenileceği bilinen bir prense saygı duyulur.

Kaldı ki bu tür mükâfatlar zamanla haraca dönüşmüş, başlarda isteğe bağlı olan şey zorunlu hale gelmiş ve bu haraçlara kazanılmış haklar gözüyle bakılmıştır. Öyle ki bir imparator herhangi bir halka bu haracı ödemeyi reddettiğinde veya daha az haraç ödemek istediğinde hemen birbirlerinin ölümcül düşmanı olmuşlardır. Binlerce örnek arasından sadece şu örnek verilebilir. Julian'ın Perslerin üzerine sürdüğü ordusu geri çekilirken, mutat haracı ödemeyi reddettiği Araplar tarafından taciz edilmiştir.[2] Hemen ardından Valentinianus'un saltanatı sırasında, eskiye göre daha az ha-

1 Her şey önce askerlere, ardından düşmanlara verilmiştir.

2 Ammianus Marcellinus, Kitap XXV.

tırısayılır hediyeler sunulan Alamanlar bundan dolayı öfkelenmiş ve bu tür şeyleri şeref meselesi yapan kuzey halkları zalim bir savaşla bu sözde hakaretin intikamını almışlardır.

Avrupa'da ve Asya'da imparatorluğun etrafını saran bütün bu milletler[3] yavaş yavaş Romalıların bütün zenginliğini emmiştir. Romalılar nasıl ki zamanında bütün kralların altınlarını ve gümüşlerini kendi ülkelerine taşıyarak zenginleştiyse,[4] şimdi de altınları ve gümüşleri başka ülkelere taşındığı için fakir düşmüştür.

Devlet adamlarının yaptığı yanlışlar daima isteğe bağlı olmaz. Bu yanlışlar çoğu kez içinde bulundukları durumun zorunlu sonuçlarıdır. Sakıncalar yeni sakıncalar doğurur.

Ordu, daha önce de görüldüğü gibi, devlete iyice yük olmaya başlamıştı. Askerler üç tür avantaja sahipti: Olağan ücret, hizmet sonrası verilen mükâfat ve sıklıkla halkı ve prensi avcunda tutan bu insanlar için kazanılmış haklar haline gelmiş olan arızi cömertlikler.

Bu masrafları karşılamada yaşanan güçlükler imparatorları daha ucuz bir ordu arayışına itmiştir. Roma askerleriyle aynı lükse de, ruha da, hırslara da sahip olmayan barbar milletlerle antlaşmalar imzalanmıştır.

Bunun bir başka kullanışlı tarafı daha vardı. Savaşa gitme kararı alındıktan sonra hazırlık aşaması diye bir süreçleri bulunmayan barbarlar bir ülkeye aniden saldırdığından, eyaletlerde onlarla eşzamanlı asker toplamak güçtü. İmparatorlar para almaya, yağmalamaya ve dövüşmeye her zaman hazır bir başka barbar birliği buluyor ve o anlık durumu kurtarıyorlardı. Fakat daha sonrasında düşman kadar des-

3 age. Kitap XXVI.

4 "Zenginlik mi istiyorsunuz," demiştir bir imparator homurdanmakta olan ordusuna, "Perslerin ülkesi işte orada, gidip arayın. İnanın bana, Roma Cumhuriyeti'nin sahip olduğu onca hazineden bugün geriye hiçbir şey kalmadı. Bu felakete sebep olanlar, prenslere barbarların barışını satın almayı öğretenlerdir. Maliyemiz iflas etmiş, şehirlerimiz yıkılmış, eyaletlerimiz yerle bir olmuş durumda. Ruhani niteliklerden başka şey tanımayan bir imparator, namuslu bir fakirliği itiraf etmekten utanç duymaz," (age., Kitap XXIV).

tek birliklerinin de sayısını azaltmakla uğraşmak zorunda kalıyorlardı.

İlk Romalılar[5] ordularında Roma birliklerini sayıca aşacak destek birlikleri bulundurmazdı. Her ne kadar müttefikleri kelimenin tam anlamıyla uyrukları olsa da, uyruk olarak kendinden daha savaşkan halkları istemezdi.

Ancak imparatorluğun son zamanlarında Romalılar, destek birlikleri ile Roma birlikleri arasındaki bu oranı gözetmemekle kalmamış, aynı zamanda millî birlikleri de barbar askerlerle doldurmuştur.

Böylece Romalılar kendilerini her şeyin hâkimi kılmış olan prensiplerin tam tersini benimsemişlerdir. Nasıl ki eskiden izledikleri siyaset askerlik sanatını sadece kendilerine saklayıp bütün komşularını bu sanattan mahrum etmek idiyse, şimdiki siyasetleri de bu sanatı kendileri için yok edip başkalarında tesis etmek olmuştur.

İşte birkaç kelimeyle Roma tarihinin özeti. Romalılar bütün halkları prensipleriyle yenmiş, fakat bu hedeflerine ulaşınca cumhuriyetleri ayakta kalamamış ve yönetimi değiştirmek gerekmiştir. Bu yeni yönetimde benimsenen, ilk prensiplerin tam tersi prensipler onların yüceliğini yerle bir etmiştir.

Dünyayı yöneten talih değildir. Bunu, belli bir plana göre hareket ederken sürekli refah içinde yaşayan, buna karşılık başka plana geçtiklerinde aralıksız darbe alan Romalılara sorabiliriz. Ahlâki olsun, fiziksel olsun her bir monarşide etkili olan, onu yükselten, ayakta tutan veya uçuruma sürükleyen genel nedenler mevcuttur ve bütün tesadüfler bu nedenlere tabidir. Şayet bir muharebe, yani münferit bir muharebe bir devleti yıkmışsa, o devleti tek bir muharebe sonucu yıkılmaya mahkûm eden genel bir neden var demektir. Özetle, genel gidişat bütün münferit tesadüfleri beraberinde getirir.

Neredeyse iki yüzyıldan bu yana Danimarka'nın kara birliklerinin, İsveç'in kara birlikleri tarafından hemen hep

5 Bu, Vegetius'un gözlemidir. Titus Livius'tan anlaşıldığına göre, destek birlikleri kimi zaman sayıca daha fazla olsa da bu fazlalık cüzi olmuştur.

mağlup edildiğini görüyoruz. Bu iki milletin cesaretinden ve kullandıkları silahlardan bağımsız olarak, Danimarka'nın askerî veya sivil yönetiminde bu sonuca neden olan gizli bir bozukluk olsa gerektir ve ben, bu bozukluğun kolayca keşfedilebileceğine inanıyorum.

Nihayet Romalılar askerî disiplinlerini yitirmiş, kendi silahlarını dahi kullanmaktan vazgeçmişlerdir. Vegetius, bu silahları fazla ağır bulan askerlerin İmparator Gratianus'tan önce zırhlarını, sonra miğferlerini çıkarma izni aldığını söyler. Öyle ki düşman darbelerine karşı savunmasız hale gelen askerlerin bundan böyle tek derdi kaçmak olmuştur.[6]

Yine Vegetius, askerlerin ordugâhlarını tahkim etme âdetini yitirdiğini ve bu ihmal nedeniyle ordularının barbar süvarileri tarafından esir edildiğini söyler.

İlk Romalılarda süvari sayısı kısıtlıydı. Süvari alayı lejyonun sadece on birde birini, çoğu zaman çok daha azını oluştururdu. En sıradışı husus süvarinin pek de işe yaramadığı onca kuşatma gerçekleştirmek zorunda olan bizlere kıyasla, Romalıların çok daha az süvari barındırmış olmasıdır. Romalılar çöküşe geçtiğinde, ordularının neredeyse tamamı süvariden oluşmaya başlamıştır. Bana göre, bir millet askerlik sanatında ilim sahibi olduğu nispette piyadesiyle hareket eder; askerlik sanatını ne kadar az bilirse, süvarisini de o nispette artırır. Bunun nedeni, disiplin yoksa, ister ağır olsun, ister hafif olsun piyadenin hiçbir işe yaramamasıdır. Buna karşılık karmaşa içinde de olsa bir süvari daima ilerler.[7] Süvarinin eylemleri daha ziyade coşkuya ve belli bir şok etkisine, buna karşılık piyadenin eylemleri direnç ve belli bir hareketsizliğe dayanır. Piyade, bir eylemden çok bir dirençtir. Kısacası süvarinin gücü anlıktır. Piyade daha uzun süre etkilidir. Ancak piyadenin uzun süre etkili olabilmesi için disiplin şarttır.

---

6 *De re militari*, Bölüm XX.

7 Tatar süvarisi, bizim askerî prensiplerimizin hiçbirine riayet etmeden bütün zamanlarda büyük işler başarmıştır. Bkz. bu konuya, bilhassa Çin'in en yakın tarihteki fethine dair aktarılanlar.

Romalılar bütün halklara hükmetmeyi sadece savaş sanatı değil, aynı zamanda ihtiyatlılıkları, bilgelikleri, sebatları, zafer ve vatan sevgileri sayesinde başarmıştır. İmparatorlar döneminde bütün bu erdemler yok olup gittiğinde bile askerlik sanatı baki kalmış, Romalılar bu sanat sayesinde, prenslerinin zayıflığına ve zorbalığına rağmen, daha önce elde ettiklerini muhafaza etmişlerdir. Fakat yozlaşma orduyu da ele geçirdiğinde, diğer halklara yem olmuşlardır.

Silah gücüyle kurulmuş olan bir imparatorluk kendini yine silah gücüyle ayakta tutmak zorundadır. Fakat insanlar devlet zora düştüğünde, onun bu durumdan nasıl çıkabileceğini hayal edemedikleri gibi, devlet barış halinde olduğunda ve gücüne saygı duyulduğunda da aynı şekilde bu durumun nasıl değişebileceğini hayal edemezler. Bu nedenle, hiçbir şey ümit edemeyeceklerine, aksine korkmaları gerektiğine inandıkları orduyu ihmal eder, hatta çoğu zaman zayıf düşürmeye çalışırlar.

İlk Romalılarda nöbet yerini terk eden veya silahlarını bırakan her kim olursa olsun o kişinin ölümle cezalandırılması asla ihlal edilemeyen bir kuraldı. Julian ve Valentianianus bu noktada eski cezaları yeniden yürürlüğe koymuştur. Fakat Romalıların hizmetine giren, bugünün Tatarları gibi savaşmaya alışık olan, tekrar savaşabilmek için savaş meydanından kaçan, şereften ziyade yağma peşinde koşan barbarlar[8] böyle bir disipline ayak uyduramamıştır.

İlk Romalılar öyle disiplinliydi ki, emir almadan zafer kazandıkları için çocuklarını ölüme mahkûm eden generaller görülmüştür. Oysa Romalılar barbarlarla karıştıktan sonra, bu milletlerin karakterini oluşturan o bağımsızlık ruhunu benimsemişlerdir. Nitekim Belisarius'un[9] Gotlara karşı

8 Barbarlar, Roma askerlerinin yaptığı egzersizlere tabi olmak istemiyordu. Bkz. Ammianus Marcellinus, Kitap XVIII. Marcellinus onların bir keresinde müstahkem mevkileri savunulmaya uygun hale getirmek isteyen Julian'ı memnun etmek için bu egzersizlere katılmalarını sıradışı bir durum olarak nitelendirir.

9 500-565 tarihleri arasında yaşamış, İmparator I. Justinianus zamanında Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkomutanı olmuştur. (ç.n.)

verdiği savaşları okuduğumuzda, emirleri subayları tarafından hemen hemen hiç dinlenmeyen bir generalle karşılaşırız.

Sulla ve Sertorius, iç savaşların neden olduğu hiddetin ortasında bile, Mithridates'in avantaj elde edebileceği bir şey yapmaktansa ölmeyi tercih ederlerdi. Oysa daha sonraki zamanlarda bir bakan veya ileri gelen bir kişi barbarları imparatorluğa sokmanın açgözlülüğünü tatmin etmesine, intikam almasına, hırslarını gerçekleştirmesine hizmet edeceğine inandığı anda imparatorluğu derhal onlara peşkeş çekmiştir.[10]

Hiçbir devlet zayıflamakta olan devletler kadar gelire muhtaç değildir. Öyle ki masrafları karşılayamayacak duruma düştükçe onları daha da artırmak zorunda kalır. Nitekim kısa sürede Roma eyaletlerinde alınan vergiler tahammül edilemez hale gelmiştir.

Salvian'ın, halkların maruz bırakıldığı korkunç suistimallere dair yazdıklarını okumak gerekir.[11] Mültezimlerin elinden kaçmaya çalışan yurttaşların barbarlara sığınmaktan veya özgürlüklerini talep eden ilk kişiye vermekten başka çareleri yoktu.

Bu durum, kendi tarihimizde Galyalıların kendilerini asil bir milletten serflerden oluşan bir millete dönüştürecek o acı devrimi niçin bu kadar büyük bir sabırla kabullendiklerini açıklamaya da yardımcı olacaktır. Onca yurttaşı toprağın, yani bağlı oldukları tarlanın kölesi haline getiren barbarlar, kendilerinden önce zalimce uygulanmakta olan şeyi devam ettirmekle yetinmiştir.[12]

---

10 Göçebe, vatan nedir bilmeyen, çoğu zaman birlikleri kitleler halinde, kendilerini mağlup eden düşmanın saflarına geçip kendi milletlerine karşı savaşan milletlerden oluşan bu karışımda böyle bir durum şaşırtıcı değildi. Bkz. Prokopios'ta Vitiges'in saltanatı sırasında Gotların tutumu.

11 Bkz. *De gubernatione Dei*'deki V. Kitap'ın tamamı; ayrıca bkz. *De legationibus*'ta Priscus tarafından aktarılan, Hunların ülkesine yerleşmiş bir Romalının bu ülkedeki saadeti üzerine yaptığı konuşma. Marsilyalı Salvian, 400-490 tarihleri arasında yaşamış Hristiyan din adamı, yazar. (ç.n.)

12 Yine bkz. Salvian, Kitap V; *Codex* ve *Digesta*'ta bu konudaki kanunlar.

XIX

Attila'nın Büyüklüğü - Barbarların Yerleşmesinin Sebebi - Önce Batı Roma İmparatorluğu'nun Yıkılmasının Nedenleri

İmparatorluk zayıfladığı sırada Hristiyan dini iyice yerleşmekte olduğundan, bu çöküşün sorumlusu olarak Hristiyanlar paganları eleştirirken, paganlar da Hristiyan dinine hesap sormaktaydı. Hristiyanlar, Diocletianus'un dört imparator sistemini getirerek[1] imparatorluğu mahvettiğini, zira her birinin sanki tek başına imparatormuşçasına muazzam harcamalarda bulunmak ve güçlü ordular beslemek istediğini, dolayısıyla alanların sayısı verenlerin sayısıyla orantılı olmadığından, vergilerin çiftçileri topraklarını terk edip bu toprakları da ormana dönüşmeye mahkûm edecek kadar arttığını söylüyordu. Paganlar ise tam tersine, o zamana kadar adı sanı duyulmamış bu yeni ibadete veryansın ediyordu. Nasıl ki eskiden Roma refah içindeyken Tiber Nehri'nin taşması ile diğer doğa olayları tanrıların öfkesine mal edildiyse, şimdi de çökmekte olan Roma'da yaşanan felaketler bu yeni ibadete ve eski sunakların yıkılmasına mal edilmekteydi.

1 Lactantius, *De mortibus persecutorum.*

İmparatorlara zafer sunağıyla ilgili olarak yazdığı bir mektupla Hristiyan dinine karşı en popüler, dolayısıyla halkı en çok cezbedecek savları ileri süren Roma valisi Symmachus olmuştur.

"Geçmişteki refah günlerimiz dışında," demiştir Symmachus, "bizi tanrılarımıza daha başka ne yönlendirebilir? Onca yüzyıla sadık kalmalı, bizler de kendi atalarının izinden gitmiş olan atalarımızın izinden gitmeliyiz. Düşünün ki Roma sizlere sesleniyor ve şöyle diyor: 'Yüce prensler, vatanın babaları, atalarımın törenlerini gözettiğim yıllarıma hürmet edin. Dünyayı benim kanunlarıma tabi kılan bu ibadetti. Hannibal bu sayede duvarlarımın dışına, Galyalılar Capitol'un dışına itildi.' Bu vatanın tanrıları adına barış talep ediyoruz. Roma'nın tanrıları adına barış talep ediyoruz. Salt aylak adamlara yakışan tartışmalara dahil olmuyoruz. Biz, şiddet değil, dualar sunmak istiyoruz."[2]

Üç meşhur yazar Symmachus'a cevap vermiştir. Orosius, dünyada paganların şikâyet ettiği felaketler kadar büyük felaketlerin her devirde yaşandığını kanıtlamak için kendi tarih kitabını kaleme almıştır. Salvian, barbarları imparatorluğu tahrip etmeye iten asıl şeyin paganların düzensizlikleri olduğunu öne sürdüğü bir kitap yazmıştır.[3] Son olarak Aziz Augustinus Tanrı'nın şehrinin dünyevi şehirden farklı olduğunu,[4] dünyevi şehirde eski Romalıların birkaç insani erdem karşılığında, içi en az bu erdemler kadar boş mükâfatlar elde ettiklerini göstermiştir.

İlk zamanlarda Romalıların siyasetinin, kendilerini gölgede bırakan bütün güçleri bölmek olduğunu daha önce dile getirmiştik. Daha sonrasında Romalılar bu konuda başarılı olamamışlardır. Attila'nın bütün kuzey milletlerini boyunduruk altına almasına göz yummak zorunda kalmışlardır.

2 Symmachus, *Epistulae*, Kitap X, Mektup LIV.

3 *De gubernatione Dei.*

4 *De civitate Dei.* Aziz Augustinus, 354-430 tarihleri arasında yaşamış ünlü Hristiyan filozof, ilahiyatçı. (ç.n.)

Attila Tuna Nehri'nden Ren Nehri'ne kadar yayılmış, bu ırmaklar üzerinde inşa edilmiş bütün müstahkem mevkileri ve çalışmaları yerle bir etmiş ve her iki imparatorluğu da haraca bağlamıştır.

"Theodosius," demiştir Attila küstahça, "tıpkı benim gibi çok asil bir babanın oğlu. Fakat bana haraç ödeyerek asaletini kaybetti ve benim kölem oldu. Ve şimdi kötü bir köle gibi bana tuzaklar kurması doğru bir şey değil."[5]

"Bir imparatora," demiştir Attila bir başka durumda, "yalan söylemek yakışmaz. Uyruklarımdan birine Saturnilus'un kızını vereceğine söz vermişti. Şayet bu sözünü tutmak istemiyorsa, ben ona savaş ilan ederim. Şayet bu sözünü tutamıyorsa ve uyruklarının kendisine itaatsizlik etme cüreti gösterdiği bir durumdaysa, ben onun yardımına koşarım."

Attila'nın, Romalıların varlıklarını sürdürmesine itidali sayesinde izin verdiği düşünülmemelidir. Attila, kendi milletinin onu halkları fethetmeye değil de boyunduruk altına almaya iten geleneğine riayet ediyordu. Priscus'un[6] ağaç evinde yaşarken tasvir ettiği, bütün barbar milletlerin ve bir bakıma[7] medeni olanların da hemen hemen hepsinin efendisi olan bu prens, tarihin gelmiş geçmiş en büyük hükümdarlarından biriydi.

Attila'nın huzuruna, onun emirlerini almaya veya affını dilemeye gelen Doğu Romalılar ve Batı Romalılar olduğunu görüyoruz. Attila kâh asker kaçağı Hunların veya kaçak

---

5 Priscus tarafından yazılan *Gothica historia* ile *De legationibus Romanorum ad Gentes*. Bahsi geçen İmparator Genç Theodosius'tu. 408-450 tarihleri arasında hüküm süren Doğu Roma İmparatoru II. (Genç) Theodosius. (ç.n.)

6 *Gothica historia*: *Hae sedes regis barbariem totam tenentis, haec captis civitatibus habitacula praeponebat* [Got tarihi: Bu tüm barbar dünyasına hükmeden kralın oturduğu yerdi, bunu ikamet yeri olarak ele geçirdiği kentlere tercih ediyordu], (Jordanes, *De rebus geticis*). / Paniumlu Priscus veya Priskos, V. yüzyılda yaşamış Romalı diplomat, Yunan tarihçi, retorik ustası - ç.n.

7 Priscus'un *De legationibus*'undan anlaşıldığına göre, Attila'nın sarayında Perslerin de boyunduruk altına alınması planlanıyordu.

Romalı kölelerin kendisine iade edilmesini, kâh imparatorun belli bir bakanının kendisine teslim edilmesini istemiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'ndan iki yüz bin *solidus*[8] tutarında vergi almıştır. Roma ordusundaki bir generalin kazancına denk kazanç sağlamıştır. Ödüllendirmek istediği kişileri mala mülke gark edilmeleri için Konstantinopolis'e yollamış, bu şekilde Romalıların korkularını ticarete dönüştürmüştür.

Attila uyruklarının korktuğu, fakat görünüşe bakılırsa, nefret etmediği bir hükümdardı.[9] Olağanüstü gururlu, fakat bir o kadar kurnaz, öfkesi yakıcı, fakat kendi menfaatlerine göre bağışlamayı veya cezayı ertelemeyi de bilen, barıştan yeterince avantaj sağladığı sürece asla savaş açmayan, boyunduruğu altındaki kralların dahi sadakatle hizmet ettiği Attila, Hun geleneklerinin o eski sadeliğini sadece kendine saklamıştır. Bunun dışında, çocukların babalarının savaş maceralarını dinlerken dahi coşkudan kendilerinden geçtikleri ve babaların artık çocuklarının izinden gidecek durumda olmadıkları için gözyaşı döktükleri bir milletin şefi olarak Attila'nın yiğitliğini ne kadar övsek azdır.

Attila'nın ölümünden sonra bütün barbar milletler tekrar bölünmüştür. Fakat Romalılar artık o kadar güçsüz düşmüştü ki, hiçbir halk onlara zarar veremeyecek kadar küçük değildi.

İmparatorluğu mahveden belli bir istila değil, bütün istilalar olmuştur. Gallus zamanında gerçekleşen topyekûn istiladan sonra imparatorluk yeniden tesis edilmiş gibi görünmüş, zira toprak kaybetmemiştir. Fakat merhale merhale gerilemeden çöküşe doğru gitmiş ve nihayet Arcadius ve Honorius zamanında bir anda yıkılmıştır.

Barbarlar boşuna bir kez daha kendi ülkelerine itilmiştir. Ganimetlerini güvence altına almak için zaten kendiliklerinden döneceklerdi. Barbarlar boşuna katledilmiştir. Zira

8 Geç Roma İmparatorluğu döneminde tedavülde olan görece saf altından bir sikke. (ç.n.)

9 Bu prensin karakterini ve sarayının geleneklerini öğrenmek için Jordanes'in ve Priscus'un eserlerine başvurulmalıdır.

bu sayede şehirler daha az yağmalanmamış, köyler daha az yakılmamış, aileler daha az katledilmemiş veya etrafa dağılmamıştır.[10]

Bir eyalet yerle bir edildikten sonra, arkadan gelen barbarlar burada yağmalayacak bir şey bulamayıp bir başka eyalete geçiyorlardı. Başlangıçta sadece Trakya'yı, Misya'yı[11] ve Pannonia'yı yerle bir etmişler, bu bölgeler yakılıp yıkıldıktan sonra sıra Makedonya'ya, Teselya'ya ve Yunanistan'a gelmiş, buradan Noricum'a geçmişlerdir. İmparatorluk, yani imparatorluğun meskûn yerleri sürekli küçülmüş ve İtalya sınır haline gelmiştir.

Gallus ve Gallienus zamanında, barbarların yerleşmesinin nedeni, hâlâ yağmalayacak şeyler bulabilmeleriydi.

Nitekim imparatorluğu fethedenlerin timsali olan Normanlar yüzyıllarca Fransa'yı yakıp yıktıktan sonra, artık yağmalayacak bir şey bulamayınca, tamamen yerle bir olmuş bir eyaleti kabul edip aralarında pay etmişlerdir.[12]

O sırada İskit topraklarının neredeyse hiçbir yerinde tarım yapılmadığından,[13] buradaki halklar sık sık açlıkla karşı karşıya kalıyordu. Bu halklar kısmen Romalılarla yaptıkları ticaretle ayakta kalıyordu. Bu ticaret onlara Tuna Nehri'ne komşu olan eyaletlerden erzak gelmesini sağlıyordu.[14] Bar-

---

10 Gotlar çok yıkıcı bir milletti. Trakya'daki bütün çiftçileri katletmiş, yük arabası süren herkesin ellerini kesmişlerdir (Malchus'un *Vizantiaka*'sı, *Excerpta de legationibus*).

11 Montesquieu Anadolu'nun kuzeybatısında bir eyalet olan Misya ile Sırbistan, Bulgaristan ve Romanya'nın Tuna Nehri'nin güneyindeki toprakları arasında kalan Moesia eyaletini birbirine karıştırmıştır. (ç.n.)

12 Bkz. André Duchesne tarafından derlenen vakayinamelerde bu eyaletin IX. yüzyıl sonuna doğru ve X. yüzyıl başlarındaki durumu (*Scrip. Norm. hist. veteres.*).

13 Daha önce belirttiğimiz gibi Gotlar toprak ekip biçmiyordu. Vandallar onlara küçük bir ölçü birimi olan *Trulles* ismini takmışlardı, zira kıtlık zamanlarında onlara bu ölçüde buğdayı fahiş fiyatlara satmışlardır (Olympiodorus, *Bibliotheca Photii*, Kitap XXX).

14 Priscus'un *Historia*'sında, Tuna Nehri kıyılarında antlaşmalar uyarınca kurulmuş pazarlar olduğu görülmektedir.

barlarsa karşılığında, yağmaladıkları şeyleri, aldıkları esirleri, barış için elde ettikleri altını ve gümüşü veriyordu. Ancak imparatorluk onlara, geçimlerine yetecek kadar muazzam vergiler ödeyemeyecek duruma düştüğünde, onlar da yerleşmek zorunda kalmışlardır.[15]

İlk düşen Batı Roma İmparatorluğu olmuştur. Gelelim bunun nedenlerine.

Tuna Nehri'ni geçen barbarlar, sol taraflarında onların ilerlemesine engel olan Bosporos'la, Konstantinopolis'le ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun bütün kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Bu durum onların sağa, İlirya tarafına dönmelerine ve batıya doğru ilerlemelerine neden olmuştur. Bu tarafta milletler kitleler halinde geri çekilmiş, oradan oraya taşınmıştır. Asya geçitleri daha iyi korunduğundan, herkes ve her şey Avrupa'ya doğru geri çekilmiştir. Oysa Gallus zamanında gerçekleşen ilk istila sırasında barbarların güçleri bölünmüştü.

İmparatorluk artık gerçek anlamda bölünmüş olduğundan, barbarlarla ittifaklar imzalamış olan Doğu Roma imparatorları Batı Roma imparatorlarını kurtarmak için bu ittifakları bozmak istememişlerdir. "Yönetimdeki bu bölünme," der Priscus,[16] "Batı Roma İmparatorluğu'nun son derece aleyhine olmuştur." Böylece Doğu Romalılar,[17] Vandallarla olan ittifakları yüzünden Batı Romalılara donanma göndermeyi reddetmiştir. Arcadius'la ittifak kuran Vizigotlar Batı Roma İmparatorluğu'na girmiş, Honorius Ravenna'ya kaçmak zorunda kalmıştır.[18] Nihayet Zenon, Theodoric'ten

---

15 Gotlar Zenon'dan Triarius'un oğlu Theoderic'in de Balamer'in oğlu Theoderic'le aynı koşullar altında ittifaka alınmasını rica etmek için elçiler gönderdiğinde, bu konuda fikri alınan *senatus* devletin gelirlerinin iki Got halkını beslemeye yetmeyeceğini, dolayısıyla müttefik olarak iki halktan birinin seçilmesi gerektiğini söylemiştir (Malchus'un *Vizantiaka*'sı, *Excerpta de legationibus*).

16 Priscus, Kitap II.

17 Age.

18 Prokopios, *De bello vandalico.*

kurtulmak için onu daha önce Alaric tarafından yerle bir edilen İtalya'ya saldırmaya ikna etmiştir.

Attila ile Vandalların kralı Genseric arasında çok sıkı bir ittifak mevcuttu.[19] Genseric Gotlardan korkuyordu.[20] Oğlunu Got kralının kızıyla evlendirmiş olan Genseric, daha sonra gelininin burnunu kestirip geri yollamıştı. İşte bu nedenle Attila'yla ittifak kurmuştu. Bu iki prens tarafından âdeta zincire vurulmuş bu iki imparatorluk, birbirlerinin yardımına koşmaya cesaret edemiyordu. Batı Roma İmparatorluğu'nun durumu bilhassa içler acısı idi. Hiç deniz gücü yoktu. Donanmasının tamamı doğuda,[21] o sırada ticaret yapılmakta olan yegâne ülkeler olan Mısır'da, Kıbrıs'ta, Fenike'de, İyonya'da ve Yunanistan'da idi. Vandallar ve diğer halklar her taraftan Batı Roma İmparatorluğu kıyılarına saldırmaktaydı. Vandallarla uzlaşmadan devletin ayakta kalmasının imkânsız olduğunu haber vermek üzere İtalyanlardan oluşan bir delegasyonun Konstantinopolis'e geldiğini Priscus'tan öğreniyoruz.[22]

Batı Roma İmparatorluğu'nu yönetenler siyaset yoksunu değillerdi. Bir bakıma imparatorluğun başı ve kalbi olan İtalya'yı kurtarmak gerektiğine hükmetmişlerdi. barbarlar sınır boylarına nakledilerek buraya yerleştirilmiştir. Plan iyi tasarlanmış ve güzelce hayata geçirilmiştir. Bu milletlerin yegâne talebi geçimlerini sağlayabilmekti. Ovalar onlara bırakılmış, dağlık bölgeler, nehir geçitleri, darboğazlar, büyük nehirler üzerindeki müstahkem mevkiler devletin elinde kalmış, böylece egemenlik muhafaza edilmiştir. Görünüşe göre bu halklar Romalılaşmaya zorlanmış olabilir. Etrafı yakıp yıkan bu halkların daha sonra Franklar, Yunanlar ve Mağribîler tarafından kolaylıkla yok edilmiş olması bu

19 Priscus, Kitap II.

20 Bkz. Jordanes, *De rebus geticis*, Bölüm XXXVI.

21 Bu durum bilhassa Constantinus ile Licinius arasındaki savaş sırasında göze çarpmaktadır.

22 Priscus, Kitap II.

düşünceyi teyit etmektedir. Bütün bu sistem, diğer bütün devrimlerden daha ölümcül olan bir devrimle altüst olmuştur. Yabancılardan oluşan İtalya ordusu, daha da yabancı milletlere bahşedilenleri kendisi için talep etmiştir. Odoacer zamanında ordu İtalya topraklarının üçte birini kendine mal etmiş bir aristokrasi haline gelmiş ve bu, imparatorluğa ölümcül bir darbe indirmiştir.

Yaşanan onca felaket içinde insan Roma şehrinin hazin yazgısını merak ediyor. Roma tabir caizse savunmasızdı; kolayca aç bırakılabilirdi; surlarının genişliği nedeniyle bunları muhafaza etmek çok güçtü. Roma bir ova üzerinde yer aldığından, şehre kolayca akın edilebiliyordu. Artık son derece azalmış olan nüfusu, şehri savunacak kaynaklara sahip değildi. İmparatorlar, bir zamanlar bugünkü Venedik gibi denizin doğal bir siper teşkil ettiği Ravenna şehrine çekilmek zorunda kalmışlardı.

Hükümdarları tarafından hemen her zaman terk edilmiş olan Roma halkı bu sefer kendisi egemen olmaya ve kendi bekası için antlaşmalar imzalamaya başlamıştır.[23] Bu, egemen gücü ele geçirmenin en meşru yoludur. Armorica ile Bretonya bu sayede kendi kanunları altında yaşamaya başlamıştır.[24]

Batı Roma İmparatorluğu'nun sonu işte böyle olmuştur. Roma, sırf her bir millet akıl almaz bir talih sonucu bir diğer millet yok edildikten sonra saldırdığı için, dolayısıyla giriştiği savaşlar daima sırayla gerçekleştiği için genişlemişti. Ve Roma, bütün milletler kendisine tek seferde saldırdığı ve her yanından içeri sızdığı için yok olmuştur.

---

23 Honorius zamanında Roma'yı kuşatan Alaric, bu şehri imparatora karşı kendisiyle ittifaka zorlamış, imparator bu durum karşısında hiçbir şey yapamamıştır (Prokopios, *De bello gothico*, Kitap I; bkz. Zosimus, Kitap VI).

24 Zosimus, Kitap VI.

XX

Justinianus'un Fetihleri - Justinianus'un Yönetimi

Bütün bu halklar imparatorluğa her beraber girdikleri için birbirlerinden rahatsız olmuşlardır. O dönemin yegâne siyaseti, bu halkları birbirlerine karşı silahlandırmak olmuştur. Bu ise, söz konusu halkların vahşeti ve açgözlülüğü nedeniyle hayli kolay bir işti. Bu halkların çoğu henüz yerleşemeden birbirlerini yok etmiştir. Bu da, Doğu Roma İmparatorluğu'nun daha uzun süre ayakta kalmasını sağlamıştır.

Kaldı ki kuzey kendi kendini tüketmiş, başlarda o istikametten çıkageldiği görülen o kalabalık ordular artık görülmez olmuştu. Zira Gotların ve Hunların ilk istilalarından, özellikle de Attila'nın ölümünden sonra, bu halklar ile onların peşinden gelenler daha az sayıda kuvvetle saldırmaya başlamıştı.

Başta askerî birlikler olarak bir araya gelmiş olan bu milletler daha sonra halklar olarak etrafa dağıldıklarında zayıf düşmüş, fethettikleri bölgelerin farklı farklı noktalarına yayılmış, bu sefer kendileri istilalara açık hale gelmiştir.

Justinianus işte bu koşullarda Afrika'yı ve İtalya'yı yeniden fethetmeye girişmiş ve biz Fransızların[1] Vizigotlara,

1 *Fransız* kelimesi 843 yılında imzalanan Verdun Antlaşmasından sonra ortaya çıkmıştır. Şarlman'a kadar Fransızların ataları *Franklar* olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla bu cümlede "Franklar" denmesi tarihî açıdan daha doğru olurdu. (ç.n.)

Burgonyalılara, Lombardlara ve Sarazenlere karşı başardığı şeyi başarmıştır.

Hristiyanlığın barbarlara taşındığı zamanlarda, imparatorlukta Ariusçu tarikat bir bakıma hâkim hale gelmişti. Valens barbarlara Ariusçu rahipler göndermiş, bu rahipler onların ilk havarileri olmuştu. Oysa barbarların Hristiyanlığı kabulü ile yerleşmeleri arasında geçen süre zarfında bu tarikat Romalılar arasında bir bakıma yok olmuştu. Tamamı Ortodoks olan bir ülkeyle karşılaşan Ariusçu barbarlar kendilerini buradaki nüfusa sevdirememiş, dolayısıyla imparatorlar için barbarlar arasında karışıklık çıkarmak kolay olmuştur.

Kaldı ki şehirlere saldırmak, hele hele şehirleri savunmak hiçbir şekilde barbarların becerisi ve dehası dahilinde olmadığından, barbarlar ele geçirdikleri şehirlerdeki surların harabeye dönmesine göz yummuştur. Prokopios[2] bize Belisarius'un İtalya'daki surları bu halde bulduğunu söyler. Afrika'daki surlar Genseric,[3] daha ileriki tarihlerde İspanya'daki surlar Wittiza tarafından[4] buralarda yaşayan nüfusu güvence altına almak amacıyla yıkılmıştır.

Güney ülkelerine yerleşen bu kuzey halklarının çoğu buralarda hüküm süren gevşekliği derhal benimsemiş, savaş becerilerini kaybetmiştir.[5] Vandallar şehvet içinde çürüyüp gitmiş, zarif sofralardan, efemine alışkanlıklardan, hamamlardan, müzikten, danstan, bahçelerden ve tiyatrolardan vazgeçemez olmuşlardır.

Malchus[6] barbarların, Genseric'in daima hazır halde beklettiği ve düşmanlarından önce davranmasına, girişimlerini gerçekleştirmede gösterdiği rahatlıkla herkesi hayrete

---

2 500-565 tarihleri arasında yaşamış, *Bizans'ın Gizli Tarihi* adlı eseriyle tanınan Bizanslı tarihçi. (ç.n.)

3 Prokopios, *De bello vandalico*, Kitap I.

4 Mariana, *Historia general de España*, Kitap VI, Bölüm XIX.

5 Prokopios, *De bello vandalico*, Kitap II.

6 *Vizantiaka, Excerpta de legationibus.* Malchus, V. yüzyıl sonlarında yaşamış Bizanslı tarihçi. (ç.n.)

düşürmesine imkân tanıyan orduları beslemeyi bıraktıktan sonra[7] Romalıları endişelendirmediğini yazar.

Romalıların süvarisi yay kullanma konusunda her zaman çok becerikli olmuştur. Buna karşılık Gotların ve Vandalların süvarileri sırf kılıç ve mızrak kullanıyor, uzaktan savaşamıyordu.[8] Belisarius başarılarının bir kısmını işte bu farklılığa mal etmiştir.

Romalılar, özellikle Justinianus zamanında, Partların ataları olan ve aynı şekilde savaşan Hunlardan büyük destek görmüştür. Hunlar, Attila'nın yenilgisiyle ve çok sayıda çocuğunun neden olduğu bölünmelerle güçlerini kaybettikten sonra Romalılara destek birlikleri olarak hizmet etmiş ve onların en iyi süvari alaylarını oluşturmuşlardır.

Bütün bu barbar milletler birbirlerinden dövüş tarzları ve kullandıkları silahlarla ayrılmaktaydı.[9] Gotlar ve Vandallar kılıç ustası, Hunlar harikulade okçular, Sueviler iyi piyade, Alanlar ağır silahlı, Heruliler hafif silahlıydı. Romalılar tüm bu milletlerin içinden kendi planlarına en uygun birlikleri alıyor ve birine karşı diğer hepsiyle birlikte mücadele ediyordu.

En büyük yerleşim bölgelerini kuranların en zayıf milletler olması ilginç bir durumdur. Şayet bu milletlerin gücü hakkında fetihlerine göre hüküm verirsek büyük bir yanılgıya düşmüş oluruz. İmparatorluğun içlerine doğru yapılan bu uzun akınlar silsilesinde barbar halklar, daha doğrusu onlardan çıkan kalabalıklar yok etmiş veya yok edilmiştir. Her şey koşullara bağlı idi. Büyük bir millet silah gücüyle durdurulurken, savunmasız bir ülke bulan bir grup maceraperest burada korkunç yıkımlara sebep olabiliyordu. Silahlarının dezavantajı yüzünden onca milletten kaçmak zorunda kalan Gotlar

---

7 Huneric zamanında.

8 Bkz. Prokopios, *De bello vandalico*, Kitap I; Prokopios, *De bello gothico*, Kitap I. Got okçular yayandı ve fazla eğitimli değillerdi.

9 Jordanes'teki kaydadeğer bir bölüm bize bütün bu farklılıkları anlatır. Jordanes'in verdiği ayrıntılar, Gepidlerin Attila'nın çocuklarına saldırdığı muharebeye dayanmaktadır.

İtalya'ya, Galya'ya ve İspanya'ya yerleşmişler, İspanya'yı güçsüzlükleri nedeniyle terk eden Vandallar ise Afrika'ya geçerek burada büyük bir imparatorluk kurmuşlardır.

Justinianus Vandallara karşı ancak elli gemi donatabilmiş, Belisarius karaya sadece beş bin askerle ayak basmıştır.[10] Bu, hayli gözüpek bir girişimdi. Nitekim eskiden onlara karşı doğunun bütün gemilerinden oluşan ve içinde tam yüz bin asker bulunan bir donanma gönderen Leo Afrika'yı fethedememiş ve kendi imparatorluğunu kaybedeceğini düşünmüştü.

Bu muazzam filolar muazzam kara birliklerinden daha başarılı olmamıştır. Bunlar bir devleti tüketebilirler, fakat sefer uzun sürerse veya herhangi bir felaket yaşanırsa ne kurtarılabilir ne de tamir edilebilir. Şayet bir kısmı kaybedilirse, geriye kalanı hiçbir işe yaramaz, zira savaş gemileri, nakliyat gemileri, süvari, piyade, mühimmat, kısacası tüm parçalar hepsi birlikte bütüne bağlıdır. Girişimin yavaş olması yüzünden düşmanlar hep hazırlık yapacak vakit bulur. Buna ek olarak, böyle bir girişimin elverişli bir mevsimde yapılabilmesi de nadir bir durumdur. Onca şey hemen hemen her zaman hedeflenen tarihten ancak birkaç ay sonra hazır olacağından, muhakkak fırtına dönemine denk gelinecektir.

Belisarius Afrika'yı istila etmiştir. Gotların kraliçesi Amalasuntha'yla yaptığı bir antlaşma sonucu Sicilya'dan yüklü miktarda erzak tedarik etmesi, Belisarius'un çok işine yaramıştır. Belisarius saldırmak üzere İtalya'ya gönderildiğinde Gotların geçim kaynaklarını Sicilya'dan elde ettiklerini görüp önce burayı fethetmiş, böylece düşmanlarını aç bırakırken kendini bolluk içinde bulmuştur.

Belisarius Kartaca'yı, Roma'yı ve Ravenna'yı ele geçirmiş, esir edilen Got ve Vandal krallarını Konstantinopolis'e göndermiştir. Onca yıl sonra bu şehirde eski zafer geçidi geleneğinin yeniden canlandığı görülmüştür.[11]

---

10 Prokopios, *De bello gothico*, Kitap II.

11 Justinianus onun ancak Afrika için zafer geçidi yapmasına izin vermiştir.

Bu büyük adamın başarılarının temel nedenlerini onun şahsi niteliklerine[12] yorabiliriz. İlk Romalıların bütün prensiplerine sahip olan bu generalle birlikte, eski Roma ordularına benzer bir ordu vücuda gelmiştir.

Büyük erdemler genellikle esaret altında ya gizlenir ya da kaybedilir. Ancak Justinianus'un istibdat yönetimi ne bu ruhun yüceliğini ne de bu dehanın üstünlüğünü bastırabilmiştir.

Hadım Narses bu saltanatı daha da şanlı hale getirmiştir. Sarayda yetişen Narses, imparatorun güvenini en çok kazanmış olan kişiydi, zira prensler dalkavuklarını daima en sadık kulları gibi görürler.

Fakat Justinianus'un kötü tutumu, israfı, hakaretleri, vurgunları, inşa etme, değiştirme çılgınlığı, tasarılarının istikrarsızlığı ve uzun süren bir yaşlılık dönemiyle daha da sakıncalı hale gelen amansız ve zayıf bir saltanat, faydasız başarılarla ve içi boş bir şanla karışık, gerçek felaketler olmuştur.

İmparatorluğun gücü sayesinde değil de bazı özel koşullar sayesinde gerçekleştirilen bu fetihler her şeyi mahvetmiştir. Ordular fethedilen yerleri tutarken, yeni halklar Tuna Nehri'ni geçmiş, İlirya'yı, Makedonya'yı ve Yunanistan'ı yakıp yıkmıştır. Persler dört kez akın ederek Doğu'da kapanmayacak yaralar açmıştır.[13]

Bu fetihler hızlı olduğu nispette zayıf temellere sahipti. İtalya ve Afrika'nın daha fethedilir fethedilmez yeniden fethedilmesi gerekmiştir.

Justinianus kendine eş olarak tiyatroda uzun süre fahişelik yapmış bir kadını seçmiştir.[14] Karısı onu tarihte eşi benzeri görülmemiş bir nüfuzla idare etmiş, devlet meselelerine cinsiyetine mahsus tutkuları ve fantezileri katarak en kutlu zaferleri ve başarıları dahi durmaksızın yozlaştırmıştır.

---

12 Bkz. Suidas, *Belisarius* başlığı.

13 Bu iki imparatorluk, fethettikleri yerleri ellerinde tutamayacaklarına inandıkları nispette birbirlerini daha da çok yakıp yıkmıştır.

14 İmparatoriçe Theodora.

Doğuda kadınların, bu tür iklimlerde, üzerimizdeki olağanüstü etkilerini ellerinden almak için, her çağda çok eşlilik teşvik edilmiştir. Oysa Konstantinopolis'teki tek zevce kanunu bu cinsi tahta taşımış, bu ise yönetimi kimi zaman zayıf düşürmüştür.

Konstantinopolis halkı her çağda iki takıma ayrılmıştı: Maviler ve Yeşiller. Bunların kökeni seyircilerin tiyatrolarda bazı oyuncuları diğerlerine kıyasla daha çok sevmesine dayanmaktaydı. Sirk oyunlarında ödül için yeşil giyinen at arabası sürücüleri mavi giyinen at arabası sürücülerine karşı yarışıyordu ve herkes bu oyunlara çılgınlık derecesinde bir ilgi duyuyordu.

İmparatorluğun bütün şehirlerine yayılmış olan bu iki takım, bu şehirlerin büyüklüğü, yani buralardaki aylak nüfusun büyüklüğü nispetinde daha çok veya daha az ateşliydi.

Ancak cumhuriyet yönetimini ayakta tutmak için daima elzem olan bölünmeler, imparatorların yönetimi açısından ancak ölümcül olabilirdi, zira bu bölünmeler, kanunların yeniden tesis edilmesi ile suistimallerin durdurulması yerine, olsa olsa hükümdarın değiştirilmesini sağlayabilirdi.

Maviler'i tutan ve Yeşiller'e sürekli adaletsiz davranan Justinianus,[15] iki takımı da bilemiş, dolayısıyla ikisini de güçlendirmiştir.

Bu takımlar yüksek dereceli memurların otoritesini yerle bir edecek kadar ileri gitmiştir. Maviler kanundan korkmuyordu, zira imparator onları kanunlara karşı koruyordu. Yeşiller de kanunlara riayet etmeyi bırakmıştı, zira kanunlar onlara arka çıkmıyordu.[16]

Bütün dostluk, akrabalık, görev, minnet bağları yok olmuş; aileler birbirlerini yok etmiş, herhangi bir suç işlemek

15 Bu eskiye dayanan bir hastalıktı. Suetonius, Yeşiller takımını tutan Caligula'nın, diğer takımı alkışladığı için halktan nefret ettiğini söyler.

16 O çağın ruhu hakkında fikir sahibi olmak için, tiyatroda Yeşiller ile imparator arasında gerçekleşen uzun bir konuşmayı aktaran Theophanes'i okumak gerekir.

isteyen bütün alçaklar Maviler'i tutmuş, soyulan veya öldürülen bütün insanlar da Yeşiller'e mensup olmuştur.

Böyle sağduyudan uzak bir yönetim daha da zalimleşmiş, uyruklarını aşırı vergilerle ezerek onlara karşı genel olarak adaletsiz davranmakla yetinmeyen imparator, onlara şahsi meselelerinde de her açıdan zulmetmiştir.

Prokopios'un *Gizli Tarihi*'nde bu konuda bize aktarmış olduğu her şeye inanma eğiliminde değilim. Zira onun diğer eserlerinde bu prense düzdüğü olağanüstü övgüler, onun aynı prensi bize tiranların en ahmağı ve en zalimi olarak tasvir ettiği bu eserindeki şahadetini zayıflatmaktadır.

Ancak *Gizli Tarih*'ten yana olmamı sağlayan iki şey olduğunu itiraf etmeliyim. Birincisi, eserde anlatılanların, söz konusu saltanatın sonunda ve takip eden saltanatlar boyunca, imparatorluğun içinde bulunduğu şaşırtıcı zayıflıkla uyumlu olmasıdır.

İkincisi ise, bugün hâlâ elimizde olan dev bir yapıtta gizlidir:[17] Bu imparatorun koyduğu kanunlar. Nitekim içtihat birkaç yıl içinde, bizim monarşimizin son üç yüzyılında değişmediği kadar değişmiştir.

Bu değişiklikler genellikle o kadar önemsiz konularla ilgilidir ki,[18] *Gizli Tarih* temel alınarak açıklanmadığı ve söz konusu prensin aynı zamanda hükümlerini ve kanunlarını da satılığa çıkardığı belirtilmediği takdirde, bir kanunkoyucuyu böyle değişiklikler yapmaya itecek herhangi bir neden görülememektedir.

Fakat iktidarın siyasi konumuna en çok zarar veren şey, Justinianus'un kendi dinî coşkusunu boşboğazlık derecesine taşıyan koşullar altında, bütün insanları dinle ilgili konularda tek bir fikre indirgemeyi amaçlayan tasarısı olmuştur.

---

17 Bu yapıt bütün Roma kanunları ile önde gelen hukukçuların eserlerini bir araya getiren ve *Codex*, *Institutiones* ve *Digesta* bölümlerinden oluşan elli ciltlik *Corpus Juris Civilis*'tir. (ç.n.)

18 Bkz. Justinianus, *Novellae*.

Nasıl ki eski Romalılar her türlü ibadeti serbest bırakarak imparatorluğu pekiştirdiyse, sonrasında çoğunluk olmayan tarikatların arka arkaya yok edilmesiyle imparatorluk sıfıra indirgenmiştir.

Bu tarikatların her biri birer milletti. Bazıları Romalılar tarafından fethedildikten sonra kendi dinlerini muhafaza etmişti. Örneğin Samariler ve Yahudiler gibi. Başkaları belli bölgelere yayılmışlardı. Örneğin Frigya'daki Montanizm tarikatı mensupları; başka eyaletlerdeki Maniciler, Şabatçılar, Ariusçular gibi. Buna ek olarak, taşradaki nüfusun büyük kısmı hâlâ putperestti ve kendileri kadar kaba olan bu dine inatla bağlıydılar.

Bu tarikatları silah zoruyla veya kanunlarla yok eden ve bu insanları isyan etmek zorunda bırakarak bu sefer kendisi onları katletmek zorunda kalan Justinianus, çok sayıda eyaleti harabeye çevirmiştir. Justinianus böylece inananların sayısını artırdığına inanmış, fakat aslında insan nüfusunu azaltmaktan başka bir şey yapmamıştır.

Prokopios bize Samarilerin yok edilmesiyle birlikte Filistin'in çöle döndüğünü söyler. Bu durumu iyice çarpıcı hale getiren şey, imparatorluğun din uğruna gösterilen bu coşku yüzünden, tam da Arapların birkaç saltanat sonra bu imparatorluğu yıkmak amacıyla girecekleri aşamada zayıf düşürülmüş olmasıdır.

Durumu iyice ümitsiz hale getiren ise, imparator hoşgörüsüzlüğü bu kadar ileri götürürken kendisinin imparatoriçeyle en temel noktalarda anlaşamaması idi. İmparator Kalkedon Konsiline riayet ederken, imparatoriçe, Evagrius'un dediği gibi, bu konsile ya samimiyetle ya da belli bir amaçla karşı çıkanların tarafını tutmaktaydı.[19]

Prokopios'ta, Justinianus'un inşa ettirdiği yapıları okuduğumuzda ve bu prensin imparatorluğun her bir köşesine

19 Kitap IV, Bölüm X. Evagrius Ponticus, 345-399 tarihleri arasında yaşamış Hristiyan keşiş, çilekeş. (ç.n.)

yaptırdığı müstahkem mevkileri gördüğümüzde, zihnimizde, gelişmekte olan bir devlete dair yanlış bir algı oluşur.

Başlangıçta Romalıların müstahkem mevkisi yoktu. Irmaklar boyunca konuşlandırdıkları ordularına bel bağlamış, buralarda askerleri barındırmak için belirli aralıklarla kuleler dikmişlerdi.

Ancak Romalıların sırf kötü ordulara sahip olduğu, hatta çoğu zaman bir orduya bile sahip olmadığı zamanlar geldiğinde, sınırlar artık içeriden savunulamadığı için buraları tahkim etmek gerekmiştir. İşte o zaman Romalılar daha çok müstahkem mevkiye fakat daha az güce, daha çok sığınağa fakat daha az güvenliğe sahip hale gelmişlerdir.[20] Taşra bundan böyle ancak bu müstahkem mevkiler etrafında yaşanabilir olduğundan, her yere bunlardan inşa edilmiştir. Tıpkı Normanlar[21] zamanındaki Fransa gibi. Nitekim Fransa hiçbir zaman bütün köylerinin surlarla çevrili olduğu bu çağdaki kadar güçsüz olmamıştır.

Böylece Justinianus'un inşa ettirdiği ve Prokopios'un sayfalarca dökümünü yaptığı bunca müstahkem mevki, aslında imparatorluğun güçsüzlüğünü gözler önüne seren anıtlardan başka bir şey değildir.

---

20 Augustus altı sınır veya hudut belirlemişti. Daha sonraki imparatorlar zamanında bu sayı artmıştır. Barbarlar daha önce hiç ortaya çıkmadıkları yerlerde ortaya çıkmışlardır. Dio (Kitap LV) kendi zamanında, Alexander'in saltanatı sırasında on üç sınır olduğunu söyler. Arcadius ve Honorius'tan sonra kaleme alınan imparatorluğun durumuna dair özete göre, sırf Doğu Roma İmparatorluğu'nda on beş sınır mevcuttu. Sınır sayısı sürekli olarak artmıştır. Pamfilya, Likaonya, Pisidya hudut haline gelmiş ve bütün imparatorluk müstahkem mevkilerle dolmuştur. Aurelianus, Roma'yı tahkim etmek zorunda kalmıştır.

21 Ve İngilizler.

XXI

Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki Kargaşalar

O dönemde Persler Romalılara kıyasla daha talihli bir durumda idi. Persler kuzey halklarından[1] pek korkmuyordu, zira Hazar Denizi ile Karadeniz arasında yer alan Toros Dağları onları bu halklardan ayırıyordu. Persler bu dağlarda süvarinin geçebileceği yegâne nokta olan çok dar bir geçidi bir kapı yardımıyla[2] kapatmışlardı. Diğer her yerde barbarlar uçurumlardan inmek ve bütün güçlerini oluşturan atlarını bırakmak zorundaydı. Fakat bu şekilde bile batıdan doğuya doğru akan derin bir nehir olan ve geçişleri kolaylıkla müdafaa edilebilen Aras Nehri onlara engel olmaktaydı.[3]

Buna ek olarak Persler doğu cephesinde de rahattı. Güneyde ise sınırı deniz oluşturuyordu. Persler için, birbirlerini yağmalamaktan başka bir şey düşünmeyen Arap prenslerinin arasına nifak tohumları ekmek çok kolaydı. Yani Perslerin gerçek anlamda tek düşmanı Romalılardı. "Romalıların," demiştir Hürmüz'ün elçilerinden biri,[4] "pek çok sa-

1 Hunlar.

2 Hazar kapıları.

3 Prokopios, *De bello persico.*

4 *Excerpta de legationibus*'ta Menander'in aktardıkları. IV. Hürmüz, 579-590 tarihleri arasında hüküm sürmüş Sasani imparatoru. (ç.n.)

vaşla meşgul olduklarını ve hemen hemen bütün milletlerle savaşmak zorunda olduklarını biliyoruz. Onlar ise bizim, tam tersine sadece onlara karşı verilecek bir savaşımız olduğunu biliyorlar."

Romalılar askerlik sanatını ne kadar ihmal etmişse, Persler aynı sanatı o kadar geliştirmiştir. "Persler," demiştir Belisarius askerlerine, "cesaret bakımından asla sizden daha üstün değiller. Size kıyasla sadece disiplin avantajına sahipler."

Persler savaşta olduğu kadar müzakerelerde de aynı üstünlüğe sahipti. Hazar kapılarında bir garnizon tutmalarını bahane ederek, sanki her halk kendi sınırlarını muhafaza etmekle mükellef değilmiş gibi, Romalılardan vergi talep etmişlerdir. Perslere barış için, ateşkesler için, müzakereyle geçen süre için, savaşla geçen süre için para ödenmiştir.

Avarlar Tuna Nehri'ni geçtiğinde, çoğu zaman onların karşısına çıkaracak birliği bulunmayan, Avarlarla savaşmaları gerekirken Perslerle, Persleri durdurmaları gerekirken Avarlarla mücadele eden Romalılar yine vergi ödemek zorunda bırakılmış ve imparatorluk bütün milletlerin gözünde itibar kaybetmiştir.

Justinus, Tiberius[5] ve Mauricius, imparatorluğu özenle savunmaya çalışmışlardır. Mauricius pek çok erdeme sahipti, fakat büyük bir prenste neredeyse hayal dahi edilemeyecek derecede bir pintilik ondaki bu erdemleri gölgede bırakmıştır.

Avar kralı, Mauricius'a esir aldığı Romalıları adam başı yarım gümüş para karşılığında iade etmeyi teklif etmiş, Mauricius'un bu teklifi reddetmesi üzerine bu esirleri öldürtmüştür. Bu duruma öfkelenen Roma ordusu isyan etmiş, Yeşiller de aynı zamanda ayaklanınca Phokas adında bir *centurio*[6] tahta geçmiş ve Mauricius ile çocuklarını öldürtmüştür.

---

5 II. Tiberius Constantinus. (ç.n.)

6 Roma ordusunda aşağı yukarı yüz kişilik bir birliği kumanda eden subaya verilen ad. (ç.n.)

Yunan İmparatorluğu'nun –bundan sonra Roma İmparatorluğu'nu böyle anacağız– tarihçesi bundan sonra bir isyanlar, ayaklanmalar ve kalleşlikler örgüsüne dönüşür. Uyrukların prenslere gösterilmesi gereken sadakate dair sağlam bir fikri kalmamış, imparatorların tahta geçişleri o kadar kesintili olmuştur ki, *porphyrogenitus*[7] unvanı, yani imparatoriçelerin doğum yaptığı odada dünyaya gelen prense verilen unvan, farklı hanedanlara mensup çok az sayıda prensin taşıyabildiği ayırt edici bir unvan haline gelmiştir.

Tahta çıkmak için her yol mübahtı. Taca askerlerle, ruhban sınıfıyla, *senatus*la, köylülerle, Konstantinopolis halkıyla, başka şehirlerin halklarıyla ulaşılabiliyordu.

Hristiyan dini imparatorluğa hâkim olmaya başladığından, arka arkaya, mahkûm edilmesi gereken pek çok sapkınlık ortaya çıkmıştır: Kelamın kutsallığını inkâr eden Arius; Kutsal Ruh'un kutsallığını inkâr eden Makedonlar; İsa Mesih'in birliğini inkâr eden Nestorius;[8] İsa Mesih'in ikili tabiatını inkâr eden Eutyches;[9] İsa Mesih'in ikili iradesini inkâr eden Monothelitler. Bunlarla mücadele edebilmek için konsiller toplamak gerekmiş, fakat bu konsillerde alınan kararlar derhal herkesçe kabul görmediğinden, çok sayıda imparator yanlış yollara sapmış ve mahkûm edilen yanlışları kabul etmiştir. Dünyada hiçbir millet sapkınlara karşı Yunanlar kadar şiddetli bir kin beslemediğinden –Yunanlar bir sapkınla konuşmakla veya oturmakla kendilerini kirlenmiş addediyorlardı– pek çok imparatorun uyruklarının sevgisini kaybettiği olmuştur. Halklar, Tanrı'ya sık sık isyan eden bu prenslerin, kendilerini yönetmek üzere Tanrı tarafından seçilmiş olamayacaklarını düşünmeye başlamıştır.

---

7 Yunancadan türetilen ve "erguvan odada doğmuş" veya "erguvan içinde doğmuş" anlamına gelen Latince sözcük. (ç.n.)

8 428-431 tarihleri arasında Konstantinopolis patriği. (ç.n.)

9 V. yüzyılda Konstantinopolis yakınlarındaki bir manastırda yaşamış başrahip. (ç.n.)

Bu düşünceden doğan ve Muhammetçilerin[10] ortaya çıkmasıyla iyice yerleşen, Hristiyanların kanını dökmemeye yönelik başka bir düşünce, doğrudan dinle ilgili olmayan suçların hafif cezalara çarptırılmasına neden olmuştur. İsyan çıkaran veya prensin canına kasteden kişilere verilen cezalar gözlerinin oyulması, burunlarının veya saçlarının kesilmesi veya vücutlarının bir şekilde sakat bırakılmasıyla sınırlı kalmıştır.[11] Buna benzer eylemler tehlikesizce, hatta hiçbir cesaret gerektirmeden hayata geçirilebiliyordu.

İmparatorluk süslerine duyulan belli bir saygı, halkın gözlerini anında bu süsleri kuşanmaya cüret edenlere çevirmesine neden oluyordu. Erguvan rengi kumaş giymek veya evinde erguvan rengi kumaş bulundurmak bir suçtu. Fakat bir adam erguvan rengi bir kıyafet giydiği anda, halk anında onun peşinden gidiyordu, zira şahıstan ziyade kıyafete hürmet ediliyordu.

Çağın tuhaf bir çılgınlığı da insanların hırslarını iyice kışkırtıyordu. Nitekim imparatorlukta, kendisine taht ve taç vadedilmeyen, herhangi bir kehanete sahip olmayan tek bir asil dahi yoktu.

İnsan aklının hastalıkları asla iyileşmediğinden,[12] Hristiyanlarda paganizmle birlikte yok olan, kurbanların bağırsaklarına veya kuşların uçuşuna bakarak kehanette bulunma âdetinin yerini, yargısal astroloji[13] ile içi su dolu bir havzada görülen nesnelerden yola çıkılarak kehanette bu-

10 Fransızcada XVI. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar kullanılan *Mahométan* kelimesi, Muhammed'in Fransızca karşılığı olan *Mahomet* ile "müridi" anlamına gelen *-an* son ekinden oluşup, bu şekliyle "Muhammed'in müridi" anlamına gelmekteydi. Her ne kadar o tarihlerde illa pejoratif anlamda kullanılmamışsa da, bugün bu terim küçültücü kabul edilmektedir. Metnin aslına sadık kalmak adına, bu terim aynen çevrilmiştir. (ç.n.)

11 Zenon cezaların bu şekilde hafifletilmesine büyük katkıda bulunmuştur. Bkz. Malchus, *Vizantiaka, Excerpta de legationibus.*

12 Bkz. Nikitas, *Andronikos Komnenos.*

13 O dönemde geleceğe dair yargılar içeren astrolojiye *yargısal astroloji* deniyordu. (ç.n.)

lunma âdeti almıştır. İçi boş vaatler, şahısların çoğu pervasız girişiminin saiki olduğu gibi, prenslerin aldığı tavsiyelerin de kaynağı olmuştur.

İmparatorluğun başına gelen felaketler her geçen gün arttığından, insanlar doğal olarak savaşlarda alınan kötü sonuçları ve barış zamanında imzalanan utanç verici antlaşmaları, yönetenlerin kötü davranışlarına yorma eğilimine girmiştir.

İhtilaller ihtilalleri doğurmuş, bizzat sonuçlar nedenlere dönüşmüştür. Tahttan onca farklı hanedanın geçtiğini görmeye alışan Yunanlar hiçbirine bağlanmamıştır. Kader her türlü sosyal tabakadan imparator seçebildiğinden, kimse kendini tahta geçme ümidi besleyemeyecek kadar soysuz veya meziyetsiz addetmemiştir.

Milletin onayını almış pek çok emsal, genel kanaati oluşturmuş ve en az kanunlar kadar buyurganca hüküm süren ahlâk kuralları meydana getirmiştir.

Görünüşe göre, eskiler için büyük eylemlere kalkışmak bizlere kıyasla daha kolaydı. Bugün bu tür eylemleri gizlemek imkânsızdır, zira milletlerarası iletişim öyle bir düzeye geldi ki, bütün prensler diğer saraylarda elçiler bulundurduğu gibi, bütün kabinelerde de hainlerle karşılaşabilecek durumdalar.

Posta servisinin icadı haberlerin dört bir yandan uçup gelmesini sağlamıştır.

Büyük eylemler para olmadan hayata geçirilemediğinden ve poliçenin icadından bu yana tüccarlar bu senetlerin hâkimi olduğundan, tüccarların işleri sıklıkla devlet sırlarıyla ilişkilidir. Kaldı ki tüccarlar da bu sırlara vâkıf olabilmek için ellerinden geleni yapmayı ihmal etmezler.

Kurda yaşanan, nedeni meçhul değişimler, pek çok insanı bu nedeni aramaya itmekte ve bu insanlar sonunda o nedenleri bulmaktadır.

Kitapları herkese ulaştıran matbaanın icadı, haritaları sıradan şeyler haline getiren gravür sanatının icadı ve nihayet

siyasi gazetelerin ortaya çıkışı, genel menfaatlerin herkesin gizli konular hakkında çok daha kolayca aydınlanabilmesini sağlayacak derecede bilinir hale gelmesini sağlamıştır.

Devlet içinde komplo kurmak güçleşmiştir, zira posta servisinin icadından bu yana şahısların bütün sırları devletin elindedir.

Prensler süratle harekete geçebilmektedir, zira devletin bütün güçleri ellerindedir. Komplocular ise yavaş hareket etmek zorundadır, zira her türlü kaynaktan yoksundurlar. Fakat her şeyin çok daha kolaylıkla ve süratle aydınlandığı şu zamanda, gerekli düzenlemeleri yaparken kaybedilen en ufak zaman dilimi dahi, komplonun ortaya çıkması için yeterli olmaktadır.

XXII

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Güçsüzlüğü

Phokas olayların yarattığı karmaşa içinde yerini sağlama alamamış, Heraclius[1] Afrika'dan gelerek onu öldürtmüştür. Heraclius bütün eyaletleri istila edilmiş, bütün lejyonları yok edilmiş halde bulmuştur.

Heraclius bu sorunlara henüz birtakım çareler bulmuştur ki, Araplar Muhammed'in aynı anda kurduğu dini ve imparatorluğu yaymak üzere ülkelerinin dışına çıkmışlardır.

Tarihte daha önce hiç böyle hızlı bir ilerleme görülmemiştir. Araplar bir anda Suriye'yi, Filistin'i, Mısır'ı ve Afrika'yı fethetmiş, Pers Devleti'ni istila etmişlerdir.

Tanrı kendi dininin, onca yerde hâkimiyetini kaybetmesine, bu dini terk ettiği için değil, bu din ister şan, ister zillet içinde olsun, daima doğal sonucunu doğurmaya, yani ruhu takdis etmeye muktedir olduğu için izin vermiştir.

Dinlerin gelişimi imparatorluklarınkinden farklıdır. Meşhur bir yazar[2] hastalanınca memnun olduğunu, zira acı çekmenin gerçek bir Hristiyan'ın tatması gereken bir durum olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde kilisenin aşağılamalara

1 Afrika *praetoru*, 610-641 tarihleri arasında Doğu Roma imparatoru. (ç.n.)

2 Blaise Pascal. (ç.n.)

maruz kaldığı, savrulmalar yaşadığı, tapınaklarının yıkıldığı, şehitlerinin acılar içinde kıvrandığı dönemlerin onun en şanlı dönemleri olduğu, buna karşılık, bütün dünyanın gözünde zaferle taçlanır göründüğü dönemlerin ise onun çöküş dönemleri olduğu söylenebilir.

Araplar tarafından onca ülkenin fethiyle sonuçlanan bu meşhur olayı açıklamak için sadece coşkuyu öne süremeyiz. Sarazenler uzun süredir Romalıların ve Perslerin destek birlikleri içinde ayrıcalıklı bir yere sahipti. Sarazenler, Osroenelilerle birlikte dünya üzerindeki en iyi okçulardı. Alexander Severus ve Maximinus onlardan olabildiğince çoğunu hizmetlerine almış ve onları Cermenlere karşı büyük bir başarıyla kullanmışlardır. Nitekim Cermenler uzak mesafeden yok edilmişlerdir. Valens zamanında Gotlar onlara karşı koymayı başaramamıştır.[3] Kısacası Sarazenler o çağda dünyanın en iyi süvarileri idi.

Romalılarda Avrupa'daki lejyonların, Asya'daki lejyonlardan daha üstün olduğunu daha önce belirtmiştik. Süvaride ise durum bunun tam tersiydi. Bununla Partların, Osroenelilerin ve Sarazenlerin süvarilerini kastediyorum. Romalıların fetihlerini durduran da bu olmuştur, zira Antiokhos'tan sonra dünyadaki en iyi süvariye sahip yeni bir Tatar halkı Yukarı Asya'yı ele geçirmiştir.

Onların süvarisi ağır,[4] Avrupa'dakiler ise hafifti. Bugün tam tersi söz konusudur. Hollanda ve Frizya o sırada tabir caizse henüz oluşturulmamıştı;[5] Almanya ise süvarinin pek bir işe yaramadığı ormanlarla, göllerle ve bataklıklarla dolu idi.

Büyük nehirlere belli bir yön verilmesinden bu yana bu bataklıklar yok olmuş ve Almanya'nın yüzü değişmiştir.

---

3 Zosimus, Kitap IV.

4 Bkz. Zosimus'un I. Kitap'ta Aurelianus'un süvarisi ile Palmiralıların süvarisi üzerine söyledikleri; ayrıca bkz. Ammianus Marcellinus'un Perslerin süvarisi hakkında söyledikleri.

5 Buraların büyük kısmı sular altında kalmış topraklardı ve insan maharetiyle yerleşime uygun hale getirilmiştir.

Valentinianus'un Neckar Nehri, Romalıların Ren Nehri üzerinde yaptırdığı çalışmalar[6] epey değişime yol açmış,[7] ticaretin yerleşmesiyle birlikte, eskiden at yetiştirmeyen ülkeler at yetiştirmeye ve kullanmaya başlamıştır.[8]

Heraclius'un oğlu Constantinus zehirlendiğinden ve onun oğlu Konstans da Sicilya'da öldürüldüğünden, tahta Konstans'ın büyük oğlu Sakallı Constantinus'a geçmiştir.[9] Doğu eyaletlerinin ileri gelenleri, tıpkı teslise inanılması gerektiği gibi, üç imparatora sahip olmanın da daha makul olacağını öne sürerek, diğer iki erkek kardeşe de taç giydirmek istemişlerdir.

Yunan tarihi buna benzer olaylarla doludur. Akılsızlığın bütün bir milletin karakteri haline gelmesiyle girişimlerde bilgelikten eser kalmamış, ardı arkası kesilmeyen karmaşalara ve sebebi olmayan ihtilallere tanıklık edilmiştir.

Genele yayılan bir bağnazlık insanların cesaretini kırmış, bütün imparatorluğu uyuşturmuştur. Konstantinopolis tam anlamıyla Hristiyan dininin hâkim olduğu tek doğu ülkesi idi. Ancak burada dindarlık Asya milletlerine özgü o korkaklıkla, tembellikle ve gevşeklikle iç içe geçmişti. Binlerce örnekten sadece şunu vereceğim: Bir muharebeye girmek üzere olan Mauricius'un generali Filippikos, savaş sırasında öldürülecek olan onca sayıda insanı düşünerek ağlamaya başlamıştı.[10]

Oysa generallerinin imzaladığı bir ateşkes yüzünden Hristiyanların kanını dökemeyen Arapların döktüğü gözyaşları çok başkaydı.[11]

---

6 Bkz. Ammianus Marcellinus, Kitap XXVII.

7 Buralardaki iklim bugün eskilerin aktardığı kadar soğuk değildir.

8 Caesar Cermenlerin atlarının küçük ve sefil olduğunu söyler (*Galya Savaşı*, Kitap IV, Bölüm II). Ve Tacitus *De moribus Germanorum*'da şöyle der: *Germania pecorum foecunda, sed pleraque improcera* [Germania sürüleri çoktur ama çoğunlukla hayvanları cılızdır].

9 Zonaras, *Constantin Pogonatos*.

10 Theophylactus, Kitap II, Bölüm III, *Mauricius*.

11 Bay Ockley'nin *The Conquest of Syria, Persia, and Aegypt by the Saracens* adlı eseri.

Bunun nedeni, fanatik bir ordu ile dindar bir ordunun birbirine taban tabana zıt olmasıdır. Bu durum modern zamanlarda gerçekleşen meşhur bir devrim sırasında da görülmüştür. Cromwell'in ordusu Araplarınki gibi hareket ederken, İrlanda ve İskoç orduları Yunanlarınki gibi hareket etmiştir.

İnsan aklını dinin yükselttiği nispette alçaltan cahilce bir batıl inanç, insanların bütün erdemini ve ümidini ikonlara gösterilen ahmakça bir hürmete indirgemişti. Generallerin kutsal bir emanet uğruna kuşatmadan vazgeçtiği[12] ve bütün bir şehri kaybettiği[13] görülmüştür.

Hristiyan dini Yunan İmparatorluğu zamanında, çağımızda Çar I. Petro'nun, Rus milletini yeniden diriltmesinden ve devletine fatihlerin gasbettikleri devletlere getirdiklerinden daha çok değişiklik getirmesinden önceki Rusya'ya benzeyecek derecede bozulmuştu.

Yunanların kendilerini bir tür putperestliğe kaptırdığı düşünülebilir. O çağda İtalyanların da Almanların da ibadetin dışsal yansımalarına kapılmış olduklarına şüphe yoktur. Bununla birlikte, Yunan tarihçiler bu milletlerin kutsal emanetlere ve ikonlara gösterdiği saygısızlıktan söz ederken, âdeta bizde Calvin'e öfke kusan polemikçileri duyar gibi oluruz. Almanlar Kutsal Topraklar'a gitmek üzere ilerlerken, Nikitas,[14] Ermenilerin, kendilerini ikonlara tapınmadıkları için dostça karşıladıklarını söyler. Şayet Yunanların düşünce tarzına göre, İtalyanlar ve Almanlar ikonlara yeterince tapınmıyorsa, Yunanların tapınma derecesi kimbilir neydi?

O sırada doğuda, batıda aşağı yukarı iki yüzyıl önce gerçekleşen devrime doğru gitmekte olan güçlü bir akım mevcuttu. Nitekim batıda edebiyatın yeniden hayat bulmasıyla insanlar maruz kaldıkları suistimallerin ve içine düştükleri

12 Zonaras, *Romanus Lecapenus.*

13 Nikitas, *Ioannis Komnenos.*

14 Nikitas Honiatis, 1155-1217 tarihleri arasında yaşamış Bizanslı hükümet görevlisi, tarihçi. (ç.n.)

kargaşanın farkına varmaya başlamış, herkes bu hastalığa bir çare bulmaya çalışırken gözüpek ama pek itaatkâr olmayan bazı kişiler kiliseyi iyileştirmek yerine parçalamayı tercih etmişlerdir.

İsauryalı Leo, Constantinus Copronimus, onun oğlu Leo ikonlara karşı savaş açmıştır. İmparatoriçe İrini tarafından tekrar tesis edilen ikon ibadeti, Ermeni Leo, Kekeme Mihail ve Theophilos tarafından yeniden lağvedilmiştir. Bu prensler söz konusu ibadeti yok etmeden bastıramayacaklarına inanmışlar, devleti rahatsız eden keşişlere savaş açmışlar[15] ve sürekli aşırı yollara başvurarak, onları düzene sokmaktansa kılıçtan geçirmeyi tercih etmişlerdir.

Yeni akım taraftarlarınca putperestlikle suçlanan keşişler[16] kendilerini suçlayanları büyücülükle suçlayarak karşılık vermiş,[17] halka ikonlardan ve o zamana kadar hürmet ettikleri her türlü kutsal nesneden yoksun bırakılmış kiliseleri göstererek, halkın zihnine buraların artık ancak iblislere kurban kesilebilecek mekânlar haline geldiği fikrini aşılamışlardır.

İkonlar konusunda yaşanan tartışmayı bu kadar hararetli kılan ve ileride sağduyulu insanların ölçülü bir ibadet şekli önermesini imkânsız hale getiren şey, bu tartışmanın son derece nazik konularla ilintili olmasıydı. Burada söz konusu olan şey güçtü. Keşişler bu gücü ele geçirdiğinden, onu ancak ibadetin kendilerinin de birer parçası olduğu dış görüntüsünü pekiştirerek artırabilir veya devam ettirebilirdi. İşte bu nedenle ikonlara karşı açılan savaşlar her zaman keşişlere karşı açılan savaşlar olmuş ve keşişler bu savaşı kazandıkları anda da güçleri sınır tanımamıştır.

---

15 Uzun zaman önce Valens, keşişleri savaşa gitmeye zorlamak için bir kanun çıkarmış ve bu kanuna uymayanları öldürtmüştü (Jordanes, *De regn. success.*; Kanun XXVI, *Cod. de Decur.*).

16 Burada Yunan keşişler hakkında söylenen hiçbir şey onların konumuyla ilgili değildir. Zira bir şey için sırf belli bir çağda veya belli bir ülkede istismar edildi diye kötü denemez.

17 Matematikçi Leo, *Ermeni Leo*, *Theophilos*. Bkz. Suidas, Leo'nun oğlu *Constantinus* başlığı.

Bundan birkaç yüzyıl sonra, bir tarafta Barlaam ile Akindynos, diğer tarafta keşişler arasında yaşanacak ve imparatorluğa yıkıldığı tarihe kadar rahat vermeyecek o kavga sırasında ortaya çıkacak sorular, işte o sırada doğmuştur. Tabor Dağı'nda, İsa Mesih'in etrafında beliren ışığın, İsa'nın içinde mi olduğu, değilse o zaman yoktan var edilip edilmediği tartışılıyordu. Aslında keşişler söz konusu ışığın İsa'nın içinde olması veya yoktan var edilmesiyle ilgilenmiyorlardı. Ancak Barlaam doğrudan onlara saldırdığından, bu ışığın zorunlu olarak yoktan var edilmiş olması gerekiyordu.

İkonoklast imparatorların keşişlere açtığı savaş sayesinde sağlıklı yönetim prensipleri kısmen yeniden tesis edilmiş, kamu gelirleri kamu yararına kullanılmış, kısacası devlet prangalarından kurtarılmıştır.

Yunan ruhban sınıfının halkı mahkûm ettiği koyu cehaleti düşündüğümde, onları Herodotos'un bahsettiği,[18] dikkatlerini hiçbir şey dağıtmasın ve sütlerini dövmelerine engel olmasın diye kölelerinin gözlerini oyan İskitlerle kıyaslamadan edemiyorum.

İmparatoriçe Theodora[19] ikonları geri getirmiş ve keşişler halkın dindarlığını yeniden istismar etmeye başlamışlardır. Keşişler, seküler ruhban sınıfını dahi ezmeyi başarmış, tüm önemli piskoposlukları ele geçirmiş[20] ve yavaş yavaş tüm kilise mensuplarını piskoposluk dışına itmişlerdir. Bu ise, söz konusu ruhban sınıfını tahammül edilemez bir hale getirmiştir. Şayet Latin ruhban sınıfıyla paralellik kurulacak ve papaların tutumu Konstantinopolis patriklerinin tutumuyla karşılaştırılacak olursa, papaların ne kadar bilge, patriklerin ise ne kadar sağduyu yoksunu olduğu görülecektir.

---

18 Kitap IV.

19 İmparator Justinianus'un karısı Theodora'yla karıştırılmamalıdır. Burada kastedilen, 842-854 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan İmparatoriçe Theodora'dır. (ç.n.)

20 Bkz. Pachymeres, Kitap VIII.

İşte insan zihninin tuhaf bir çelişkisi. İlk Romalılarda din görevlileri kamu görevlerinden ve sivil toplumdan dışlanmadıkları halde, devlet işleriyle çok az ilgilenirlerdi. Hristiyan dini kurulduğunda, dünya işlerinden çok daha kopuk olan kilise mensupları devlet işlerine ölçülü bir şekilde dahil olmuşlardır. Ancak imparatorluk çürümeye başladığında ve keşişler imparatorluktaki yegâne ruhban sınıfı haline geldiğinde, devlet işlerinden kaçmalarını ve korkmalarını gerektiren bir mesleğe sahip olan bu insanlar, bu işlere karışmak için hiçbir fırsatı kaçırmamışlar, her yerde gürültü patırtı çıkarmaktan ve terk ettikleri dünyayı karıştırmaktan asla vazgeçmemişlerdir.

Keşişlerin aracılığı olmadan hiçbir devlet meselesi görüşülemiyor, hiçbir barış antlaşması imzalanamıyor, savaş ilan edilemiyor, hiçbir müzakere yürütülemiyor, evlilik sözleşmesi yapılamıyordu. Prensin danışma kurulları keşişlerle doluydu ve millet meclislerinin de neredeyse tamamı onlardan oluşuyordu.

Bu durumun nasıl bir kötülüğe neden olduğu tahmin dahi edilemez. Keşişler prenslerin zihnini zayıflatmış, onların harikulade şeyleri dahi ihtiyatsızca yapmalarına yol açmışlardır. Basileios donanmasındaki askerlere Aziz Mihail için bir kilise inşa ettirirken, Sarazenlerin Sicilya'yı yağmalamasına ve Siraküza'yı ele geçirmesine göz yummuştur. Basileios'un halefi olan ve donanmasını aynı amaç için kullanan Leo, Sarazenlerin Tauromenium'u ve Limnos Adası'nı istila etmesine izin vermiştir.[21]

Andronikos Palaiologos donanmadan vazgeçmiştir, zira ona, Tanrı'nın kendisinin kilise barışı için verdiği uğraştan son derece hoşnut olduğu, dolayısıyla düşmanlarının ona saldırmaya cüret edemeyecekleri söylenmiştir. Aynı imparator Tanrı'nın ileride, devletini yönetmekle geçirdiği, bu nedenle ruhani meselelerden çaldığı zamanın hesabını sormasından korkuyordu.[22]

21 Zonaras ve Nicephorus, *Basileios et Leo.*

22 Pachymeres, Kitap VII.

Ağzı iyi laf yapan, tartışmacı, doğal olarak sofist olan Yunanlar sürekli dinî münakaşalar çıkartıyorlardı. Keşişler sarayda büyük bir itibara sahip olduğundan ve saray yozlaştığı nispette güçsüzleştiğinden, keşişler ile saray birbirlerini karşılıklı olarak yozlaştırmış ve hastalık her iki kuruma da bulaşmıştır. Bunun doğal sonucu ise, imparatorların bütün dikkatlerini, hararetli olduğu nispette anlamsızlaştığı gözlemlenen teolojik tartışmaları, kimi zaman yatıştırmaya, çoğu zaman alevlendirmeye vermeleriydi.

Saltanatı dinî tartışmalarla son derece çalkantılı geçen Mihail Palaiologos, Türklerin Asya'da neden olduğu korkunç tahribat karşısında içini çekerek, tutumunu kınamak suretiyle uyruklarını kendisine karşı ayaklandıran kimi şahısların düşüncesizce bağnazlığı yüzünden bütün dikkatini kendi canını korumaya vermek ve yıkılmakta olan eyaletleri ihmal etmek zorunda kaldığını söylemiştir. "İmparatorluğun bu uzak noktalarını," demiştir aynı imparator, "ya parayla satın alındıkları ya da cezalandırılmaktan korktukları için buraların gerçek ihtiyaçlarını benden gizleyen valiler aracılığıyla ikmal etmekle yetindim."[23]

Konstantinopolis patrikleri muazzam bir güce sahipti. İmparatorlar ve devletin ileri gelenleri halk ayaklanmaları sırasında kiliselere sığındığından, onları halka teslim edip etmeme hakkı patriklere ait olduğundan ve onlar da bu hakkı keyfince kullandığından, patrikler her ne kadar dolaylı olsa da bütün devlet meselelerinin hakemi konumundaydı.

Yaşlı Andronikos[24] patriğe kilisenin meseleleriyle ilgilenmesini ve devlet yönetimini kendisine bırakmasını söylediğinde, "Bu," demiştir patrik, "âdeta vücudun ruha 'Seninle hiçbir ilgim olsun istemiyorum, işlevlerimi yerine getirmek için senin yardımına ihtiyacım yok,' demesi gibi bir şeydir."

23 Pachymeres, Kitap VI, Bölüm XXIX. Sayın Başkan Cousin'in çevirisi kullanılmıştır.

24 Palaiologos. Bkz. Kantakuzenos tarafından kaleme alınan *Historia* adlı eser, Kitap I, Bölüm I.

Böylesine canavarca hırslar, prensler açısından tahammül edilemez olduğundan, patrikler sık sık yerlerinden kovulmuşlardır. Ancak bu durum, davetsiz misafir olarak algılanan bir patrik tarafından yerine getirilen bütün dinî görevlerin mekruh olduğuna inanan batıl inançlı bir millette, ister eskisi, ister yenisi, ister daha yenisi olsun bütün patrikler kendi taraftarlarına sahip olduğundan sürekli hizipleşmelere neden olmuştur.

Bu tür tartışmalar, dogmayla ilgili olabilecek tartışmalardan çok daha hazindi, zira yerinden edilen her yeni patrikle birlikte tekrar ortaya çıkan Hydra başları gibiydiler.

Tartışmaların hiddeti Yunanlar için o kadar doğal bir durum haline gelmiştir ki, Kantakuzenos Konstantinopolis'i aldığında İmparator Ioannis ile İmparatoriçe Eleni'yi keşişlerin bazı düşmanlarına karşı düzenlenmiş bir konsille meşgul halde bulmuştur.[25] II. Mehmed'in Konstantinopolis'i kuşatması da buradaki teolojik düşmanlıkları askıya almaya yetmemiş,[26] insanlar Türk ordusundan çok Floransa konsiliyle ilgilenmeye devam etmişlerdir.[27]

Sıradan tartışmalarda herkes yanılabileceğini hissettiğinden taraflar aşırı inat etmezler. Ancak din konusunda yaşadığımız tartışmalarda, eşyanın tabiatı gereği hepimiz kendi fikrimizin doğruluğundan emin olduğumuzdan, kendilerini değiştirmek yerine bizi değiştirmeye çalışmakta inat edenlere karşı aşırı öfkeleniriz.

Pachymeres'in[28] tarih kitabını okuyanlar, ilahiyatçıların kendi aralarındaki anlaşmazlıkları kendi başlarına çözme konusunda güçsüz olduklarını ve daima da güçsüz olacak-

25 Kantakuzenos, Kitap III, Bölüm XCIX.

26 Dukas, *Bizans Devleti Tarihi*.

27 İnsanlar birbirlerine birleşmeye onay veren şu şu rahibin vaazını dinleyip dinlemediğini soruyor, o rahipten yangından kaçar gibi kaçıyordu. Büyük kiliseye kâfirlerin tapınağı gözüyle bakılıyordu. Keşiş Gennadius barış isteyen herkese lanet okuyordu (Dukas, *Bizans Devleti Tarihi*).

28 Georgios Pachymeres, 1242-1310 tarihleri arasında yaşamış Bizanslı tarihçi. (ç.n.)

larını anlayacaklardır. Bir yanda bütün ömrünü ilahiyatçıları bir araya toplamakla, onları dinlemekle, onları uzlaştırmakla geçiren bir imparator,[29] diğer yanda tartışmalardan oluşan ve durmadan yeniden doğan Hydra başları görülür ve ilahiyatçıların bu yöntemle, bu sabırla, bu umutlarla, bu sonlandırma arzusuyla, entrikaları karşısında gösterilen bu saflıkla ve nefretlerine gösterilen bu saygıyla mahşere kadar uzlaşamayacakları hissedilir.

İşte çarpıcı bir örnek: İmparatorun ricasıyla Patrik Arsenius'un taraftarları Patrik Josephus'un taraftarları ile bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre her iki taraf da iddialarını birer kâğıda yazacak, iki kâğıt da alevlerin içine atılacak, şayet iki kâğıttan biri yanmadan kalırsa Tanrı'nın iradesine riayet edilecek, şayet iki kâğıt da yanarsa taraflar anlaşmazlıktan vazgeçeceklerdi. Alevler iki kâğıdı da yutmuş, taraflar bir araya gelmiştir. Ancak barış sadece bir gün sürmüş, taraflar hemen ertesi gün fikir değişikliğinin tesadüfe değil, içsel bir kanaate bağlı olması gerektiğini dile getirmiş ve savaş eskisinden de hararetli bir şekilde yeniden başlamıştır.[30]

İlahiyatçıların tartışmalarına özel bir ilgi gösterilmelidir. Ancak ilahiyatçıları yatıştırmak için sarf edilen çaba onlara daha da itibar kazandıracağından ve onların düşünce tarzının devletin huzurunu ve prensin güvenliğini belirleyecek kadar önemli olduğunu düşündüreceğinden, gösterilen bu ilgi mümkün olduğunca gizli tutulmalıdır.

Nasıl ki şeref meselelerinin öğretileceği okulların kurulması düelloları ortadan kaldıramazsa, ilahiyatçıların meseleleri de onların inceliklerine kulak vererek çözülemez.

Yunan imparatorlar o kadar ihtiyatsız davranmışlardır ki, tartışmalar dindiğinde dahi, bunları yeniden canlandıracak denli çılgınca hareket etmişlerdir. Anastasius,[31]

29 Andronikos Palaiologos.

30 Pachymeres, Kitap I.

31 Evagrius, Kitap III.

Justinianus,[32] Heraclius,[33] Manuil Komnenos[34] hakikati bulmuş olsalar bile, sırf onların ağzından çıktığı için bu hakikati inkâr edecek olan ruhban sınıflarına ve halklarına inançla ilgili yeni kurallar teklif etmişlerdir. Böylece imparatorlar görünüşte sürekli, temelde ise hep günah işleyerek ve kendilerine emanet edilen diğer onca meselede gösterebilecekleri kavrayışı bu konularda göstermeye çalışarak, Tanrı'nın tabiatıyla ilgili içi boş tartışmalara girişmişlerdir. Oysa Tanrı kibirli oldukları için kendini bilginlerden sakladığı gibi, bu dünyanın ileri gelenlerine de ifşa etmez.

Dünyada her bakımdan despotik bir beşerî otoritenin olduğuna inanmak bir hatadır. Böyle bir otorite hiçbir zaman olmamış, hiçbir zaman da olmayacaktır. En uçsuz bucaksız iktidar dahi, her zaman bir ucundan sınırlandırılmıştır. Büyük Türk[35] bile Konstantinopolis'e yeni bir vergi getirsin, halkın koparacağı tek bir yaygara onun o zamana kadar fark etmediği sınırları derhal idrak etmesini sağlayacaktır. Bir Pers kralı bir oğlu babasını öldürmeye veya bir babayı oğlunu öldürmeye zorlayabilir,[36] fakat uyruklarını şarap içmeye zorlayamaz. Her millette genel bir ruh vardır ve iktidar bu ruhu temel alır. İktidar bu ruhu ihlal ettiğinde, kendi kendini ihlal etmiş olur ve mecburen kendi kendini sınırlandırır.

Yunanların başına gelen bütün felaketlerin en zehirli kaynağı, onların kilisenin gücü ile laiklerin gücünün doğasını da sınırlarını da belirlememiş olmalarıdır. Bu ise her iki tarafta da sürekli olarak yoldan çıkılmasına neden olmuştur.

Halkların huzurunun temeli olan bu mühim ayrım sadece dine değil, aynı zamanda mantığa ve doğaya da dayanmaktadır. Akıl ve doğa nesnelerin gerçek anlamda ayrı

32 Prokopios, *Gizli Tarih*.

33 Zonaras, *Heraclius*.

34 Nikitas, *Manuil Komnenos*.

35 Osmanlı padişahı. (ç.n.)

36 Bkz. Chardin, *Description du gouvernement politique et militaire des Persans*, Bölüm II.

olmalarını, ancak ayrı ayrı var olabilmelerini ve asla birbirlerine karışmamalarını ister.

Her ne kadar eski Romalılarda ruhban sınıfı ayrı bir kurum olmasa da, onlar da en az bizim kadar bu ayrımın farkındaydılar. Clodius[37] Cicero'nun evini Özgürlük'e adamıştı. Sürgünden dönen Cicero evini geri istediğinde, din adamları şayet ev halkın açık bir emriyle adanmamışsa evin din ihlal edilmeksizin sahibine iade edilebileceğine karar vermişti. "Din adamları," demiştir Cicero,[38] "halk tarafından yapılan kanunu değil, sadece kutsamanın geçerliliğini incelediklerini, ilk maddede din adamları olarak hüküm verdiklerini, ikinci maddede ise *senator*lar olarak hüküm verecekleri beyan etmişlerdir."

37 Publius Clodius Pulcher (MÖ 93-52), Romalı siyasetçi, Milo ve Cicero'nun rakibi. (ç.n.)

38 *Epistulae ad Atticum*, Kitap IV, Mektup II.

XXIII

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Uzun Zaman Ayakta Kalmasının Sebebi - Yıkılışı

Yunan İmparatorluğu'yla ilgili söylediklerimden sonra, bu imparatorluğun nasıl olup da bu kadar uzun süre ayakta kalabildiği sorulabilir. Bunun nedenlerini açıklayabileceğimi sanıyorum.

Araplar Doğu Roma İmparatorluğu'na saldırdıktan ve bazı eyaletlerini fethettikten sonra, liderleri hilafet için çekişmeye başlamış ve ilk zamanlardaki dinî coşkuları artık sadece kendi aralarında anlaşmazlıklar doğurmaya başlamıştır.

Aynı Araplar, Pers Devleti'ni fethettikleri ve orada kendi aralarında bölünmeler yaşadıkları ve zayıf düştükleri için, Yunanlar, imparatorluğun en temel kuvvetlerini Fırat Nehri üzerinde tutma zorunluluğundan kurtulmuşlardır.

Konstantinopolis'e Suriye'den gelmiş Callinicus adında bir mimar, bir boru aracılığıyla üflenen ve sıradan ateşleri söndüren su ve diğer maddelerle daha da harlanan bir ateş icat etmiştir. Bu ateşi kullanan Yunanlar uzun yüzyıllar boyunca düşmanlarının bütün donanmalarını, özellikle de Afrika'dan veya Suriye'den yola çıkarak Konstantinopolis'e kadar gelip onlara saldıran Arapların donanmalarını yakabilecek potansiyele sahip olmuşlardır.

Bu ateş bir devlet sırrı idi. Constantinus Porphyrogenitus imparatorluğun yönetimiyle ilgili oğlu Romanos'a ithaf ettiği eserinde, barbarlar kendisinden *Grejuva ateşi*ni talep edecek olurlarsa, onlara bu ateşi vermeye yetkili olmadığını, zira bu ateşi İmparator Constantinus'a getiren meleğin bunun diğer milletlere verilmesini yasakladığını, bu yasağı ihlal etmeye cüret edenlerin ise kiliseye adım atar atmaz göklerden gelen ateşle yanıp kül olduklarını söylemesini tembihlemiştir.

Konstantinopolis, bir tarafta Gotik[1] milletlerin, diğer tarafta Arapların her yerde ticareti ve üretimi yerle bir ettiği bir zamanda, dünyanın en büyük ve neredeyse yegâne ticaret merkezi idi. İpek mamulleri buraya Pers Devleti'nden gelmekteydi, fakat Pers Devleti'nin Araplar tarafından istila edilmesiyle ipek üretimi burada da ihmal edilir olmuştur. Kaldı ki Yunanlar denize hâkimdi. Bu ise muazzam zenginliklerin, dolayısıyla önemli kaynakların bu devlete akmasını sağlıyordu. Bunun sonucu olarak, imparatorluk bir an nefes alsa, kamu refahının derhal arttığı görülüyordu.

İşte bu duruma iyi bir örnek: Yaşlı Andronikos Komnenos Yunanların Neron'u idi. Fakat bütün ahlâksızlıklarına rağmen, ileri gelenlerin yapabilecekleri adaletsizlikleri ve edebilecekleri hakaretleri engelleme yönünde harikulade bir kararlılığa sahip olduğundan, bu imparatorun saltanatıyla geçen üç yıl boyunca pek çok eyaletin yeniden ayağa kalktığı gözlemlenmiştir.[2]

Son olarak, Tuna Nehri kıyılarında oturan barbarlar buralara iyice yerleşmiş olduklarından artık eskisi kadar korkutucu değillerdi, hatta diğer barbarlara karşı engel teşkil etmekteydiler.

Böylece imparatorluk, kötü idare yüzünden çökerken, birtakım özel nedenler onu ayakta tutmuştur. Bugün Avrupa'daki bazı milletlerin de[3] aynı şekilde güçsüzlüklerine

1 Cermen asıllı. (ç.n.)

2 Nikitas, *Andronikos Komnenos*, Kitap II.

3 İspanya ve Portekiz kastediliyor. (ç.n.)

rağmen Batı Hint Adaları'ndan gelen hazineler sayesinde, Papa'nın dünyevi devletlerinin hükümdarına duyulan saygı sayesinde; Berberi korsanların ise küçük milletlerin ticaretini engelleyerek kendilerini büyük milletler nezdinde elzem hale getirmeleri sayesinde ayakta kaldıklarını görüyoruz.[4]

Bugün Türklerin imparatorluğu aşağı yukarı eskiden Yunanların imparatorluğunun içinde bulunduğu güçsüz duruma benzer bir güçsüzlük içindedir. Ancak bu imparatorluk daha uzun süre ayakta kalacaktır, zira herhangi bir prens fetihlere devam etmek suretiyle bu imparatorluğu tehlikeye atsa dahi, Avrupa'nın üç büyük ticari gücü kendi menfaatlerinin, anında müdahale edip onu savunacak kadar farkındadır.[5]

Tanrı'nın bu dünyada gereksiz yere büyük bir imparatorluğa sahip milletlerin varlığına izin vermesi Türklerin en büyük talihidir.

Basileios Porphyrogenitus zamanında Pers Devleti'ndeki Arap gücü yıkılmıştı. Bu devlette hüküm sürmekte olan Sambrael'in oğlu Muhammed kuzeyden destek güç olarak üç bin Türk çağırmıştı.[6] Yaşanan bir hoşnutsuzluk sonucu Muhammed onlara karşı bir ordu göndermiş, fakat Türkler bu orduyu önlerine katıp kovalamıştı. Askerlerine öfkelenen Muhammed, onlara kadın kıyafetleri giyip önünden öyle geçmelerini emretmişti. Askerler bunun yerine Türklere katılmış, Türkler de derhal Aras Nehri üzerindeki köprüyü tutan garnizonu ortadan kaldırıp sayısız Türk'ün bu geçitten geçmesini sağlamıştı.

Türkler Pers Devleti'ni fethettikten sonra, imparatorluk toprakları üzerinden doğudan batıya doğru yayılmışlardır.

---

4 İtalyanların Akdeniz'de seyretmesini zorlaştırmışlardır.

5 Nitekim Türklere karşı yapılan planlar –örneğin Papa X. Leo zamanında yapılan ve imparatorun Bosna üzerinden, Fransa kralının Arnavutluk ve Yunanistan üzerinden Konstantinopolis'e gitmesini, diğer prenslerin ise kendi limanlarından yola çıkmasını öngören plan– ciddi değildi veya Avrupa'nın gerçek menfaatlerini göremeyen insanlar tarafından yapılmıştı.

6 Nikeforos Bryennios tarafından kaleme alınan *Hylē historias*, *Konstantinos Doukas* ve *Romanos Diogenes*.

Onları durdurmak isteyen Romen Diyojen'i esir eden Türkler, Yunanların Asya'da Bosporos'a kadar sahip oldukları toprakların hemen hemen tamamını ele geçirmişlerdir.

Bir süre sonra, Aleksios Komnenos'un saltanatı sırasında Latinler doğuya saldırmıştır. Talihsiz bir bölünme uzun zaman önce iki ayrı mezhebe mensup milletler arasında amansız bir nefretin doğmasına sebep olmuştu. Şayet İtalyanlar sırf nefret etmekle yetindikleri Yunan imparatorlardan ziyade, kendilerine korku salan Alman imparatorlarını bastırmakla daha çok meşgul olmasaydı, bu nefret çok daha önce açığa çıkmış olurdu.

İşte bu koşullarda Avrupa'da birdenbire yeni bir dinî düşünce doğmuştur. Bu düşünceye göre İsa Mesih'in doğduğu, çile çektiği topraklar kâfirler tarafından kirletilmişti ve bu günahı silmenin tek yolu silah kuşanıp onları bu topraklardan kovmaktı. Avrupa'da savaşı seven, kefaretini ödemesi gereken pek çok suç işlemiş çok sayıda insan vardı ve şimdi onlara bu suçlarının kefaretini en sevdikleri tutkularının peşinden giderek ödemeleri teklif ediliyordu. Bunun sonucunda herkes haça ve silaha sarılmıştır.[7]

Doğuya gelen Haçlılar İznik'i kuşatıp ele geçirmiş ve bu şehri Yunanlara iade etmişlerdir. Ardından kâfirlerin içine düştüğü şaşkınlıktan istifade eden Aleksios ile Ioannis Komnenos Türkleri Fırat Nehri'ne kadar kovalamıştır.

Ancak Yunanların Haçlı seferlerinden elde ettikleri avantajlar ne olursa olsun, devletlerinin tam ortasından arka arkaya bunca gururlu kahramanın ve bunca büyük ordunun geçmesiyle ortaya çıkabilecek tehlikeler karşısında korkudan titremeyen tek bir imparator dahi olmamıştır.

Bu nedenle imparatorlar Avrupa'yı bu seferlerden nefret ettirmek için çabalamıştır. Haçlılar her yerde ihanetle, kalleşlikle ve çekingen bir düşmandan beklenebilecek her türlü şeyle karşılaşmıştır.

---

7 Haçlı seferleri kastediliyor. (ç.n.)

Bu seferleri başlatan Fransızların kendilerini hoş göstermek için hiçbir çaba sarf etmediğini kabul etmek gerekir. Andronikos Komnenos'un bize karşı ettiği hakaretlerden,[8] Fransızların yabancı bir ülkede gösterilmesi gereken saygıyı kesinlikle göstermediği ve bugün kınanmamıza sebep olan kusurlara o zaman da sahip olduğumuz anlaşılmaktadır.

Fransız bir kont, imparatorun tahtına kurulmak üzereyken, Kont Baudouin[9] onu kolundan çekip şöyle demiştir: "Yabancı bir ülkedeyken o ülkenin âdetlerine uymak gerektiğini bilmelisiniz." "Tabii ya," diye cevap vermiştir kont, "bunca kumandan ayakta dikilirken ancak bir köylü oturmayı kendine yakıştırabilir!"

Daha sonra gelen ve dünyanın en iyi insanları olan Almanlar, bizim sersemce hareketlerimizin kefaretini feci şekilde ödemiş ve her yerde bizim isyan ettirdiğimiz insanlarla karşılaşmışlardır.[10]

Nihayet nefret zirveye ulaşmış ve Venedikli tüccarlara edilen kötü muameleler, hırs, açgözlülük ve sahte bir bağnazlık Fransızlarla Venediklileri Yunanlara karşı Haçlı seferi düzenlemeye itmiştir.[11]

Yakın zamanda Tatarlar Çinlileri nasıl savaş sanatından uzak bulduysa, Fransızlarla Venedikliler de Yunanları öyle savaş sanatından uzak bulmuştur. Fransızlar Yunanların kadınsı kıyafetleriyle alay etmiş, Konstantinopolis sokaklarında, askerlikten vazgeçmiş bu milletle dalga geçmek için, ellerinde yazı takımı ve kâğıt taşıyarak boyalı elbiselerle dolaşmış[12] ve savaştan sonra birliklerine kim olursa olsun herhangi bir Yunan'ı kabul etmeyi reddetmişlerdir.

Haçlılar imparatorluğun batı kısmının tamamını ele geçirmiş ve devletleri coğrafi olarak çok uzakta olduğu için

8 *Aleksios* (Andronikos'un babası), Kitap X ve XI.

9 İlk Kudüs Haçlı Kralı Godfroy de Bouillon'un erkek kardeşi. (ç.n.)

10 Nikitas, *Manuil Komnenos*, Kitap I.

11 Konstantinopolis'in fethi ve Latin İmparatorluğu'nun kuruluşuyla sonuçlanan Dördüncü Haçlı Seferi. (ç.n.)

12 Nikitas, *Historia*, Konstantinopolis'in fethinden sonra, Bölüm III.

İtalyanlarda herhangi bir haset uyandırmayan Flandre kontunu imparator seçmişlerdir. İmparatorluğun doğu kısmını ellerinde tutan Yunanları Türklere karşı dağlar, Latinlere karşı ise deniz korumuştur.

Fetihleri sırasında herhangi bir engelle karşılaşmayan Latinler yerleşmeleri sırasında sayısız engelle karşılaşınca, Yunanlar yeniden Asya'dan Avrupa'ya geçmiş, Konstantinopolis'i ve imparatorluğun batı kısmının neredeyse tamamını geri almıştır.

Fakat bu yeni imparatorluk eskisinin gölgesinden ibaret kalmış, ilk imparatorluğun ne kaynaklarına ne de gücüne sahip olmuştur.

Yeni imparatorluk Asya'da sadece Menderes ve Sakarya nehirlerinin beri tarafında kalan eyaletleri elinde tutabilmiş; Avrupa'daki eyaletlerin çoğu küçük hükümdarlıklara bölünmüştür.

Buna ek olarak, Konstantinopolis'in Latinlerin elinde kaldığı altmış yıl boyunca[13] mağlup olanlar etrafa dağıldığı, fethedenler ise sürekli savaşla meşgul olduğu için ticaret tamamen İtalyan şehirlerinin eline geçmiş ve Konstantinopolis bütün zenginliklerinden mahrum kalmıştır.

İç ticaret dahi Latinler tarafından yapılmıştır. Tekrar yerleşmekte olan ve her şeyden korkan Yunanlar, Cenevizlilere vergi ödemeden ticaret yapma hakkı tanıyarak onlarla barışmak istemişlerdir.[14] Hiçbir barış antlaşmasını kabul etmeyen, ancak birkaç ateşkese razı olan Venedikliler de, Yunanlar onları kızdırmak istemediğinden aynı hak için vergi ödememişlerdir.

Her ne kadar Konstantinopolis'in fethinden önce Manuil Komnenos donanmayı ihmal etmiş olsa da, ticaret hâlâ devam ettiğinden donanma kolaylıkla yeniden kurulabilmişti. Fakat yeni imparatorlukta donanma ihmal edildiğinde, bu

13 Latin İmparatorluğu elli yedi yıl sürmüştür. (ç.n.)

14 Kantakuzenos, Kitap IV.

ihmalin geri dönüşü olmamıştır, zira devlet gittikçe daha çok zayıf düşmüştür.

Pek çok adası olan, denizle bölünen ve pek çok yerinde denizle çevrili olan bu devletin buralarda seyredecek gemisi yoktu. Eyaletler arasında iletişim kopmuş, halklar korsan saldırılarına karşı daha iç bölgelere sığınmak zorunda bırakılmıştır. Halklar bu bölgelere yerleştiği anda da, onlara bu sefer de Türklerden kaçmak için kalelere çekilmeleri emredilmiştir.[15]

Türkler o sırada Yunanlara karşı eşsiz bir savaş sürdürmekteydi. Kelimenin tam anlamıyla insan avlıyor, kimi zaman sırf tahrip etmek için ülkenin içinde iki yüz fersah yol katediyorlardı. Ayrı ayrı pek çok padişaha biat ettiklerinden hediyeler aracılığıyla hepsiyle barış yapılamıyordu ve bir kısmıyla barış yapmak da gereksizdi.[16] Hepsi Muhammetçiliğe geçmişti ve dinî coşku onlara Hristiyan topraklarını yerle bir etme konusunda müthiş bir şevk veriyordu. Kaldı ki bunlar dünyanın en çirkin halkları oldukları için kadınları da kendileri gibi korkunçtu;[17] dolayısıyla erkekleri Yunan kadınlarını görür görmez başka kadına tahammül edemez oluyorlardı.[18] Bu ise onları sürekli olarak kadın kaçırmaya itiyordu. Kısacası bu halklar zaten öteden beri eşkıyalığa düşkündü ve eskiden Roma İmparatorluğu'na onca zarar vermiş olan Hunlarla aynıydı.

---

15 Pachymeres, Kitap VII.

16 Kantakuzenos, Kitap III, Bölüm XCVI; Pachymeres, Kitap XI, Bölüm IX.

17 Bu, Got Jordanes tarafından aktarılan bir kuzey efsanesinin doğmasına sebep olmuştur. Buna göre, Gotların kralı Philimer Get topraklarına girdiğinde burada büyücü kadınlarla karşılaşmış ve onları ordusundan uzak bir yere kovalamış, bu kadınlar çöllerde dolaşmaya başlamış, burada karabasan iblisleri onlarla çiftleşmiş, bu çiftleşmelerden de Hun milleti doğmuştur. *Genus ferocissimum, quod fuit primum inter paludes, minutum, tetrum, atque exile, nec alia voce notum, nisi quae humani sermonis imaginent assignabat* [En vahşi soy, önceleri bataklıkta yaşıyorlardı, sayıları az, çirkin ve sıskaydılar, insana özgü bir konuşmayı andıran kimi sesleri dışında, anlaşılmayan bir dilleri vardı].

18 Mihail Dukas, *Ioannis Manuil, Ioannis et Konstantin*, Bölüm IX. Konstantin Porphyrogenitus *Excerpta de legationibus*'un başında, barbarlar Konstantinopolis'e geldiğinde Romalıları onlara zenginliklerini de kadınlarının güzelliğini de göstermemeleri gerektiği konusunda uyarır.

Türkler Asya'da Yunan İmparatorluğu'nun elinde kalan bütün toprakları kaplamış, onların elinden kurtulabilenler Bosporos'a kadar kaçmışlardır. Gemi bulabilenler imparatorluğun Avrupa'daki kısmına sığınmıştır. Bu ise buradaki nüfusu hatırısayılır oranda artırmıştır. Fakat kısa süre sonra nüfus azalmıştır. Öyle şiddetli iç savaşlar yaşanmıştır ki, iki hizip Türk padişahlarını, düşman taraftaki topraklarda ele geçirecekleri insanları köle olarak götürmeleri gibi, barbarca olduğu kadar saçma bir koşulla yardıma çağırmış[19] ve her bir hizip düşmanlarını yok etmek isterken kendi milletlerini yok etmiştir.

Türkler, Beyazıt[20] diğer bütün padişahları bertaraf ettikten sonra, şayet Tatarlar tarafından yok edilmek tehlikesiyle karşı karşıya olmasaydı, II. Mehmed zamanında başaracakları şeyi daha o zaman başarmış olabilirlerdi.

Bu olaydan sonra yaşanan sefaletleri anlatmaya cesaretim yok. Sadece, son imparatorlar zamanında Konstantinopolis'in dış mahallelerine indirgenmiş olan imparatorluğun, tıpkı okyanusa karıştığı noktada küçücük bir dereye dönüşen Ren Nehri gibi yok olup gittiğini söylemekle yetineceğim.

19 Bkz. Kantakuzenos tarafından kaleme alınan *Ioannis Palaiologos* ve *Ioannis Kantakuzenos*.

20 I. (Yıldırım) Beyazıt. (ç.n.)

Montesquieu (1689-1755): Aydınlanma döneminin en önemli düşünürlerindendir. La Brède'de doğdu, hukuk eğitimi aldı. Bordeaux parlamentosu üyesiydi, hâkimlik yaptı. Bordeaux Akademisi'ne seçildi ve makaleler yayımladı. İran Mektupları *ile ün kazandı, hayatını teorik ve edebi eserlerine adadı. Kanunların Ruhu Üzerine isimli eseri başta olmak üzere siyaset kuramına, sosyolojiye ve hukuk felsefesine büyük katkılar yaptı. 1734'te yayımlanan* Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler *yazarın sosyal bilimlere doğrudan temas eden ilk eseridir. Yazarın, klasik Latin yazarları andıran bir üslupla, Roma İmparatorluğu'nun halklarını ve kurumlarını tarihsel bir analize tabi tuttuğu bu eser; dili, siyaset biliminin ve yazarın en önemli eseri* Kanunların Ruhu Üzerine*'nin nüvelerini taşıması, ileride kavramlara dönüşecek yepyeni fikirler içermesi açısından, benzerlerinin çok ilerisindedir.* İran Mektupları, Kanunların Ruhu Üzerine*'den sonra, yazarın bu temel eseri de Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi'nde okurlarla buluşuyor.*

Berna Günen (1979): Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Galatasaray Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler okurken Robert Schuman Bursu'na hak kazandı ve eğitimine Fransa'da Institut d'Etudes Politiques de Paris'de (Sciences Po) devam etti. Aynı okulda XX. Yüzyıl Avrupa Tarihi üzerine lisans, yüksek lisans ve doktora yaptı. İngilizce ve Fransızcadan çeviriler yapmaktadır. Montesquieu'nün Hasan Âli Yücel Klâsikler Dizisi'nden çıkan Kanunların Ruhu Üzerine *ve* İran Mektupları *isimli eserlerini de Türkçeye kazandırmıştır.*

9 786052 957219

14 TL